

sosyolojikbağlam

journal of **sociological** context
sosyolojik bağlam dergisi

ISSN: 2757-5942
April / Nisan 2022
Volume / Cilt: 3
Issue / Sayı: 1

www.sosyolojikbaglam.org

journal of sociological context
sosyolojik bağlam dergisi

Uluslararası Hakemli Dergi

International Refereed Journal

April, 2022

Volume: 3, Issue: 1

Nisan, 2022

Cilt: 3, Sayı: 1

Antalya, 2022

ISSN: 2757-5942

https://doi.org/10.52108/2757-5942

www.sosyolojikbaglam.org

sosyolojikbağlam

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Hakem Kurulu

Sosyolojik Bağlam Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Referee Board

Journal of Sociological Context uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

Sosyolojik Bağlam, Aralık 2020'de yayımlanan Cilt I, Sayı I'den itibaren aşağıdaki indekslerce izlenmekte ve taranmaktadır.

Sociologial Context has been reviewed and indexed by the indexes below since Volume I, Issue I published in December 2020.

ASOS İndeks
Google Scholar
Advanced Science Index
EuroPub
Root Indexing
Int. Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)
Scilit
J-Gate
WorldCat
ScienceGate
Index of Turkish Education
Publons
Open Ukranian Citation Index
Scholar: Internet Archive
BSB-Katalog
The Lens
ISAM
Maastricht University
ROAD Index
Cosmos Impact Factor
Journals Directory
CiteFactor
International Scientific Indexing
General Impact Factor
Journal Factor
WorldWideScience
RefSeek

Scribd
Mendeley
ZDB
UB Katalog
Livivo
University of Saskatchewan – Library
ISRA
Open Access Library
Index Copernicus – World of Journals
Directory of Research Journals Indexing
ResearchBib
Eurasian Scientific Journal Index
İdeal Online
Int. Institute of Organized Research (I2OR)
Zenodo
Microsoft Academic
Hollis
Semantic Scholar
Base
Leipzig
EZB
KOAR
Open Archives
Sachsen
DTU Library
Bilgindex

Dergimiz Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez elektronik ortamda yayımlanmaktadır.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez, makale yayımlamak için ücret talep edilmez.

Our journal is published electronically for three times a year in April- August- December.

Authors are responsible for the content of their articles.
No royalty is paid to, and no fee is requested from the authors.

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü 07058 Kampüs / ANTALYA/ Türkiye
Tel: +90 532 206 9043
Elektronik posta/e-mail: dergi@sosyolojikbaglam.org
Web: www.sosyolojikbaglam.org

Sosyolojik Bağlam®

Etik İlkeler ve Yayın Politikası/ Ethical Issues and Editorial Policy

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Sosyolojik Bağlam'da uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. Dergimiz, yayın etiği kapsamında tüm paydaşların etik sorumlulukları taşıması beklenmektedir.

Etik Olmayan Bir Durumla Karşılaşırsanız:

Dergimizde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen dergi@sosyolojikbaglam.org adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

Ethical Issues and Editorial Policy

Publishing processes applied in the Sociological Context are the basis for the development and distribution of information in an impartial and respectful manner. The processes applied in this direction directly reflect the quality of the work of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed studies are studies that embody and support the scientific method. At this point, it is important that all stakeholders of the process (authors, readers and researchers, publishers, referees and editors) comply with the standards of ethical principles. Our journal is expected to bear ethical responsibilities from all stakeholders within the scope of publication ethics.

If You Encounter an Unethical Situation:

If you encounter any unethical behavior or content other than the above-mentioned ethical responsibilities in our journal, please report it to dergi@sosyolojikbaglam.org via e-mail.

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 01-16
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.1

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Covid-19 Salgını Döneminde Yoksulların Geçinme Stratejileri: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Livelihood Strategies of the Poor During the Covid-19 Pandemic: A Study on Service Sector Workers

Muhammet FIRAT*

0000-0002-2447-1427

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 09.01.2022
Düzeltme Talebi: 24.03.2022
Son Düzeltme: 24.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Covid-19 Salgını
Yoksullaşma Riski
Geçinme Stratejileri
Hizmet Sektörü

ÖZ

Bu çalışma, Covid-19 salgını döneminde hizmet sektöründe çalışan ve bir şekilde işini kaybetmiş ya da salgın koşulları nedeniyle işine ara vermiş olan yoksulların salgınla başa çıkmak için ne tür stratejiler geliştirdiklerini anlama çabasındadır. Çalışma, yoksulların salgının olumsuz etkilerinden korunmak için başvurdukları çıkış yolları veya hangi stratejileri geliştirdiklerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Covid-19 ile ilgili yapılan araştırmalarda, yoksulların salgından daha olumsuz etkilendiği ortaya konmuş ve tartışılmıştır. Çalışmadaki yoksullardan kasıt göreli yoksulluk kapsamında bulunan gruplardır. Özellikle Covid-19 salgını sürecinde güvencesizliğe itilme riski daha fazla olan hizmet sektörü çalışanları gibi kırılgan kesimler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ayrı ayrı betimlemelerden kaçınmak için bunların hepsi "göreli yoksul" olarak ele alınmaktadır. Nitel olarak tasarlanan derinlemesine mülakat tekniğiyle verinin elde edildiği bu araştırmaya Elazığ'da yaşayan ve hizmet sektöründe çalışan, salgın döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren 15 (on beş) katılımcı dâhil edilmiştir. Sonuçta dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ya da yoksullaşma riski taşıyan hizmet sektörü çalışanlarının Covid-19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür. Salgın kapanmaları ve kısıtlamalar nedeniyle hizmet sektörü çalışanları yeni geçinme stratejileri geliştirmişlerdir. Bu geçinme stratejileri; geçmişe nazaran kırsalla ilişkilerin daha sık hale gelmesi, hanede kadının geçinmedeki rolünün artması, sosyal yardımların artması, tüketimden kısma ve borçlanma şeklinde sıralanabilir. Ayrıca araştırmada, hane halkı büyüklüğü salgından önce önemli bir geçinme stratejisi iken salgınla birlikte önemini kaybetmiştir.

ARTICLE INFO

Submitted: 09.01.2022
Revision Requested: 24.03.2022
Final Revision Received: 24.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology
Covid-19 Pandemic
Risk of Impoverishment
Livelihood Strategies
Service Industry

ABSTRACT

The study examines the kinds of strategies the poor in the service sector who lost their jobs or took a break due to the Covid-19 pandemic have developed to cope with the pandemic. The study further aims to reveal the ways or strategies the poor resort to protect themselves from the adverse effects of the pandemic. The studies conducted on Covid-19 have shown that the poor are more negatively affected by the epidemic. The poor here denotes the groups belonging to relative poverty. The study mainly focuses on vulnerable sectors, such as service sector workers, who have a higher risk of being pushed into insecurity during the Covid-19 pandemic. They are all labelled as 'relatively poor' to avoid uncertainty and unusual circumstances. The qualitative research design employs in-depth interviews as a data collection tool. The participants comprised 15 service sector workers who lost their jobs or took a break due to the Covid-19 pandemic. They all live in Elazığ in Turkey. The study results show that the service sector workers constitute the most crowded part of the disadvantaged groups. They are the most vulnerable and unprotected groups during the Covid-19 pandemic, irrespective of whether they are poor or at risk of impoverishment. They have developed livelihood strategies to cope with the impacts of the pandemic. Among these are more frequent relations with the countryside compared to the past, the increase in the role of women in the household, the increase in social benefits, and the reduction in consumption and borrowing. One more thing in the study is household size. While the household size was a vital livelihood strategy before the epidemic, it lost its importance with the epidemic.

***Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Muhammet Fırat (Dr. Öğr. Üyesi), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye muhammetfirat@firat.edu.tr

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Fırat, M. (2022). Covid-19 salgını döneminde yoksulların geçinme stratejileri: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 01-16. doi:10.52108/2757-5942.3.1.1

1 Giriş

Salgın hastalıklar, toplumların en çok etkilendiği afetlerden biridir. Tarihte hastalık taşıyan mikropların henüz bilinmediği dönemlerde virüs ve bakterilere bağlı olarak bulaşıcı hastalıklar meydana gelmiş ve bu bulaşıcı hastalıklar geniş bölgelere yayılarak küresel veya bölgesel bir salgın halini almıştır. M. Ö. görülen vebadan 20. yüzyılda görülen İspanyol Gribi, ebola ve sıtma virüslerine kadar birçok salgın hastalık, toplumların sosyo-ekonomik yapıları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Görüldüğü yerlerde salgınlar toplumun her kesimini etkilemiş, fakat sınıfsal anlamda toplumsal kesimlerin bu salgınlardan etkilenme dereceleri de farklı olmuştur. Başta yoksullar olmak üzere, toplumun dezavantajlı kesimleri (yaşlılar, engelliler, hastalar, kadınlar) salgınlardan daha fazla etkilenmişlerdir. 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını başta yoksullar olmak üzere toplumun genelini etkilemeye devam etmektedir.

Tarihsel süreçte yaşanan salgınlarda yoksul kesimin daha fazla etkilendiği bilinmektedir. Nitekim salgının ortaya çıkması bir virüse veya bakteriye bağlı olsa da (gerekli koşul), salgının meydana gelmesinde ve yayılmasında yine yoksulluk başta olmak üzere, beslenme biçimi, kalabalık nüfus ortamları, bağışıklık sistemi, barınma ve çalışma koşulları, temizlik, insan hareketliliği, iklim ve çevre koşulları gibi başka faktörler etkili olmaktadır (Genç, 2011: 129). Bu manada hem salgınların meydana gelmesinde hem de toplumsal etkileri ve sonuçları bağlamında yoksulluk önemli bir etken olarak yer almaktadır.

Yoksulluk, bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gereksinim duyduğu temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ya da ortalama yaşam standardından mahrum olması durumudur. Ancak yoksulluğun sadece belirli bir tüketimden yoksunluk hali değil, aynı zamanda, eğitim, sağlık, barınma, sosyal sermaye, ulaşım ve iletişim imkânları gibi belirli bir yaşam standardından da mahrum olma (Yaşar ve Açıkgöz, 2011: 406) durumu olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Bu açıdan çok boyutluluğu ve karmaşıklığı nedeniyle, yoksulluğun belirlenmesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın kullanılanları mutlak ve göreli olarak tanımlanmış yoksulluktur. Mutlak olarak tanımlanmış yoksulluk, hane ya da bireyin geçimini sağlayabilmek için ihtiyaç duyduğu (temel gıda harcamaları, giyim, barınma, ısınma vb.) kaynaklardan mahrum kalmasına denk düşmektedir. Göreli olarak tanımlanmış yoksulluk ise bireyin ya da grubun, toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip oldukları kaynakları, göstermektedir (İlhan, 2013: 169). Bu açıdan mutlak yoksulluk maddi olanaklardan bir mahrumiyeti ele alırken, göreli yoksulluk, daha çok, maddi kaynakların ve refahın dağılımındaki farklılıklara dikkati çekmektedir. Bu bağlamda yoksulluk, her toplumun karşı karşıya olduğu temel sorunların başında yer alan, temelde gelir eşitsizliğinden kaynaklanan ancak içeriğinde farklı dinamikleri de barındıran çok boyutlu bir olgudur.

Covid-19 salgınıyla ilgili yapılan çalışmalarda yoksulların ve düşük gelirli grupların daha dezavantajlı bir konumda oldukları ve toplumun diğer kesimlerine göre salgından daha olumsuz etkilendikleri saptanmıştır. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ve yoksullaşma riski taşıyan grupların Covid 19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür. Birçok ülkede yardım destek paketlerinin çoğunlukla bu kesimleri hedeflemesi bunu doğrulamaktadır.

Covid-19 salgını döneminde işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren kesimler, yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. ILO'ya göre, (2020) Covid-19 salgınının istihdam üzerindeki etkileri sebebiyle orta veya yüksek düzeyde çalışan yoksulluğunun, 2020-2021'de gelişmekte olan ülkelerde artacağı ileri sürülmektedir. Ekonomik faaliyetlerdeki düşüşten kaynaklanan gelir azalışı, yoksulluk sınırına yakın veya altında olan çalışanları olumsuz etkilemektedir. 2020 yılında çalışan yoksulluğunda 14 milyon azalış görüleceği yönündeki tahminlerin aksine, dünya genelinde 8,8 ila 35 milyon arasında insanın çalışan yoksul olacağı tahmin edilmektedir. Salgın gibi bir krizin deneyimlenmediği bir süreçte dahi ekonomik sorunlar yaşayan kendi hesabına çalışan, yevmiyeli çalışan, ücretsiz aile işçisi, gelip geçici, hizmet sektöründe çalışan, güvencesiz ve kayıt dışı sektörlerde çalışan bireylerin Covid-19 salgınıyla birlikte yoksullaşma, temel ihtiyaçlarını karşılayamayarak çalışan yoksul kesimine dâhil olma ve işsiz kalma risklerinin yüksek olduğu düşünülmektedir (Özkan, 2021: 102-103).

Bütün olumsuz koşullara ve olağanüstü şartlara rağmen yoksulların birtakım geçinme stratejileri geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Geçinme stratejisi kavramı gerek mutlak gerekse göreli

yoksul ailelerde hayati bir öneme sahiptir. Yoksulların yaşama tutunabilmesi açısından hayati bir öneme sahip olan geçinme stratejileri, yoksullukla baş edebilmek amacıyla oluşturulan yöntemler ya da hanenin ayakta kalabilmesi adına yapılan, her türlü gelir getirici faaliyet ve tasarruf tedbirleri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada berber, garson, aşçı, çaycı, terzi, otel çalışanı, garson gibi Covid-19 salgını döneminden daha fazla etkilenen hizmet sektörü çalışanlarının özellikle bu dönemde geliştirmiş oldukları geçinme stratejileri irdelenmektedir. Bu açıdan çalışma Covid-19 salgını döneminde göreli yoksul kategorisindeki hizmet sektörü çalışanlarını konu edinmekte, bu dönemde yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalan söz konusu grupların ne tür geçinme stratejileri geliştirdiklerini anlamaya çalışmaktadır.

Hâlihazırda modern dünyada AIDS ve Ebola gibi sağlık krizleri, kuraklık ve iklim değişikliği gibi tarım krizleri, küresel ısınma gibi iklim krizleri, deprem ve sel gibi doğal afetler, işsizlik ve güvencesizlik (Standing, 2014) gibi ekonomik krizler sıkça görülmekte ve bunlardan en çok etkilenenler de yoksul ve güvencesiz kesimler olmaktadır. Bu noktada Covid-19 salgını da ne ilk ne de son küresel felaket olacaktır. Dolayısıyla, bu kriz dönemi koşullarını dikkate alan ve yoksul kesimlerin problemlerini araştıran çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren yoksulların salgınla başa çıkmak için ne tür stratejiler geliştirdiklerini araştırmaya yönelik bu türden çalışmalar, yoksullar gibi dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi açısından önemli görülebilir. Bu yüzden, yoksul kesimlere yönelik araştırmalar yapmak ve bu suretle onların salgın sürecinde yaşamış oldukları mağduriyetleri ve salgınla başa çıkmak için geliştirmiş oldukları geçinme stratejilerini tespit etmek önemli bir husustur.

COVID-19 küresel salgını birey, toplum ve devleti derinden etkilemektedir. Ontolojik güvensizlik içinde yaşayan birey ve toplumlar kaygı, korku ve depresyon hallerini daha sık deneyimlemektedir (Bayhan, 2020: 817). Covid-19 salgınının, Türkiye'deki kent yaşamında daha fazla görüldüğü, salgınla ilgili kısıtlamalardan ve önlemlerden öncelikle kentlerdeki insanların daha fazla etkilendikleri varsayımıyla çalışma, Elazığ kent merkezinde işini kaybetmiş ya da salgın koşullarından dolayı işine ara veren yoksulların durumunu ve geçinme stratejilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, yoksulluk göstergelerine göre nispeten göreli yoksul olan ve belli bir gelir seviyesinin altında, yoksul bir hanede yaşayan hane halklarının ve bunların salgın sürecinde geliştirmiş oldukları stratejilerinin araştırılmasını hedeflemektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde yoksulluk, salgın, geçinme stratejileri ve hizmet sektörü perspektifinden kuramsal çerçeve ve literatür üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemine, evren, örneklem ve çalışma grubunun özelliklerine yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırma alanından elde edilen bulgular tartışılmakta ve sonuç bölümü yer almaktadır.

2 Kuramsal Arka Plan ve Literatür

Tarihsel süreçte görülen salgınlar, tarih ve edebiyat eserlerine konu olmuştur. Bu salgınlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlar ve bunların toplumsal kesimler üzerindeki etkileri bu eserlerde dile getirilmiştir. Örneğin Defoe (2018), 1660'lardaki Londra Vebasını, Camus ise (1985) 1940'larda Cezayir'de yaşanan Veba salgınını çok canlı bir şekilde resmederler. Keza salgın hastalıklar tarihçisi Nikiforuk da (2010) veba ve çiçekten kolera ve sıtmaya kadar birçok salgın hastalığı incelemiş ve bu hastalıkların toplumsal ve ekonomik yapı üzerindeki etkilerine değinerek yoksulluk koşullarının bu salgınları nasıl beslediğini ve salgın dönemlerinde yoksulların ne tür zorluklarla karşılaştıklarını ve bunlarla başa çıkma çabalarını anlatmıştır. Nikiforuk ayrıca, 1880'lü yıllarda Avrupa nüfusunun %70'inin Vebaya yakalandığını, bunlardan sadece yedide birinin hastalıktan öldüğünü, fakat ölenlerin çoğunun yoksullar olduğunu belirtir. Bu, yoksulların salgın hastalıklar karşısında ne kadar korunmasız ve savunmasız olduklarını göstermektedir. Salgın hastalıklardan verem, kolera ve sıtma doğrudan yoksullukla bağlantılıdır. Diğer bazı salgınlarsa dolaylı yollardan yoksulluk ve yoksulluk koşullarıyla ilgilidir. Modern dünyanın vebası olarak görülen AIDS de, 1981 yılında ABD'de ortaya çıkmasına rağmen, bugün yoksulluğun en fazla hüküm sürdüğü Afrika kıtasında görülmektedir. Barınma ve sağlık koşullarından açlık, yetersiz beslenme, kirli sular gibi çevresel koşullar, zayıf bağışıklık sistemi, sağlık hizmetlerinin zayıflığı veya yokluğu ve eğitimsizlik gibi birçok faktör bunda etkili olmaktadır.

Yoksulluğun önemli bir toplumsal sorun olduğu toplumlarda, yoksullar- özellikle formel yardım desteklerinden yoksun olan göreli yoksullar- yaşamın zorluklarına ve salgın gibi durumlara karşı çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Sen (2004) Hindistan'da, Yunus (2003, 2007) Bangladeş'te, yoksulların yaşam koşullarını incelemiş, yoksulların yaşam koşulları karşısında geliştirmiş oldukları stratejilerden bahsetmiş, bu stratejilerin geliştirilmesi için yoksullukla mücadelede yoksulların kapasitelerini geliştirmeleri için onlara fırsat ve imkân sunulması gerektiğini dile getirmiş, bunlar sağlandığında ise yoksulların kendi ayakları üzerinde durabileceklerini belirtmişlerdir. Lewis, Güney Amerika örneğinden hareketle yoksulların "yoksulluk kültürü" adında bir alt kültür geliştirdiklerini, bu kültürün de onların hayatta kalma stratejilerinin bir ifadesi olduğunu ileri sürmüştür (Lewis, 1959; Slattery, 2008). Bayat ise (2006, 2008) birçok açıdan Türkiye'deki yoksullara benzeyen İran'daki yoksulların yoksullukla baş etme stratejilerini incelemiştir. "Sessiz tecavüz" olarak isimlendirdiği bu stratejileri Bayat, kent yoksullarının kentlerdeki maduniyetlerini (konut, iş, eğitim, yardım vb. ile ilgili) gidermek için zorunlu olarak başvurdukları çareler olarak görmüştür. Bayat, yoksulların hazine arazisinde kaçak konut inşa etmek, işportacılık gibi işlerle sokakları ve caddeleri işgal etmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, dayanışma ağlarına başvurmak, enformel sektörü yoğun bir şekilde kullanmak gibi stratejiler geliştirerek kentsel mekânlarda "sessiz tecavüz"de bulunduklarını belirtir. Bayat, adına "sokak siyaseti" dediği bir eylem biçimiyle yoksulların daha iyi bir maddi hayat ve onurlu yaşam için kendi aralarında dayanışma ve birtakım düzensiz sokak hareketleriyle eylemde bulunduklarını da ifade eder.

Türkiye'de yoksullukla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında 2001 ekonomik krizi sonrasında söz konusu çalışmalarda bir artışın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda yoksulluğun nedenleri, göçle olan bağlantıları ve toplumsal görünümleri gibi konular ele alındığı gibi kent yoksullarının kentle bütünleşme düzeyleri, emek piyasasındaki konumları, geçinmek için içine girdikleri dayanışma ağları ve başvurdukları stratejiler de ele alınmıştır. Erdoğan (2007), geniş bir alan çalışmasına dayanan derleme çalışmasında hem yoksulluk ve onun toplumsal görünümleriyle ilgili kuramsal açıklamalara yer vermiş hem de kendi anlatımlarından hareketle yoksulların yaşam tecrübelerine ve özel hikâyelerine yer vermiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2005), "nöbetleşe yoksulluk" kavramından hareketle her ne kadar umutsuz ve dönüştürme kapasitesinden yoksun olsalar da yoksulların kaderlerine razı olup kendi kabuklarına çekilmediklerini, aksine, başta enformel sektör olmak üzere, çeşitli geçinme yollarına başvurarak aktif bir yaşam mücadelesi verdiklerini belirtirler. Alan araştırmalarına dayanan çalışmalarında yoksulların geçinme stratejilerine geniş yer veren Şengül ve Ersoy ise (2000, 2002, 2003), hem kent yoksulluğunun farklı nedenlerini ve süreçlerini incelemiş hem de kent yoksullarının farklı geçinme stratejilerini ele almışlardır. Onlara göre, geçinme stratejileri asgari yaşamın sürdürülmesi yönündeki çabaları kapsamaktadır. Bu bağlamda hane halkının gelir getirici faaliyetlere yönelik çabaları geçinme stratejileri olarak ele alınmaktadır. Çalışmalarında temel geçinme stratejilerinin dört değişkene göre ele alındığı görülmektedir:

1-) Hane değişkeni; burada ikinci bir iş bulma, çocukların çalışması, tüketimi kısma, mülk veya eşya satma gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır.

2-) Cinsiyet değişkeni; burada kadının ev içi işleri idare etmesi, çocuk bakımı ve enformel sektörde çalışması gibi durumlar söz konusudur.

3-) Dayanışma ağları değişkeni; burada kırla ilişkilerin sürdürülmesi, kırdan gıda desteğinin sağlanması, kentte akraba, hemşeri ve komşularla kurulan bağlar, kefil bulma ve borç alma, resmi ve sivil kuruluşlarla olan ilişkiler ön planda yer almaktadır.

4-) Enformel sektör değişkeni; burada da geçinme stratejilerinin en önemlisi olarak görülen gelir getirici etkinlikler, hem piyasa içi hem de piyasa dışı etkinlikler söz konusudur.

Bu çalışmalarda, ekonomik kriz sonrası dönemde yapılmalarına rağmen, genellikle yoksulların normal hayatlarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmak için başvurdukları geçinme stratejileri ele alınmıştır. Dayanışma ağlarının hala güçlü olduğu ve kırla olan ilişkilerin büyük ölçüde devam ettiği dönemlerde yoksulların başvurdukları bu geçinme stratejilerinin hayati bir önem taşıdığı görülmektedir. Ayrıca, bu çalışmalarda kentsel yoksulluğun giderilmesi veya yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesi noktasında birtakım çözüm önerileri getirilmiş olduğu da görülmektedir. Bu öneriler arasında hem yoksulluğun nedenleri ve süreçleriyle hem de yoksulların geçinme stratejileriyle ilgili tipolojilerin geliştirilmesi, yoksulluk analizlerinde bölgesel ve yerel farklılıkların dikkate alınması, yoksullukla mücadelede hak temelli yaklaşımın esas alınması, resmi ve sivil

kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanması, yoksullukla mücadelenin ulusal bir sosyal politika haline getirilmesi gibi hususlar yer almaktadır.

Covid-19 salgınıyla ilgili yapılan çalışmalarda yoksulların ve düşük gelirli grupların daha dezavantajlı bir konumda oldukları ve toplumun diğer kesimlerine göre salgından daha olumsuz etkilendikleri saptanmıştır. Örneğin, uluslararası bir sivil toplum örgütü olan OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) 2020 tarihinde yayınladığı rapora göre, salgının oluşturduğu ekonomik kriz, mevcut eşitsizlikleri daha da keskinleştirirken işçilerin yaşam koşulları da giderek kötüleşmektedir. Gerek zengin gerekse de yoksul ülkelerde işçiler, salgın nedeniyle istihdamda yer alamadıkları gibi hastalıkları dolayısıyla kullanabilecekleri ücretli izin haklarına ve evden çalışma imkânlarına da sahip değiller. Ayrıca dünya genelindeki her beş işçiden sadece bir tanesi işsizlik ödeneği alabilmektedir (OXFAM, 2020). Davis'e göre, evden de çalışabilip ya da ders verebilip iyi bir sağlık planlaması olanların konforlu bir şekilde izole olması, kendilerine ayrıcalıklı bir koruma sağlamaktadır. En alt düzeyde güvencesi olan kamu çalışanları ve diğer sendikalı işçiler ise geçimlerini sağlamak ile korunmak arasında zor bir tercih yapmak durumundalar. Bu esnada düşük ücretli milyonlarca hizmet sektörü çalışanları, tarım işçileri, işsizler ve evsizler aslanın ağzına atılmış durumda (Davis, 2020). Ayrıca, bu salgının büyük bir ekonomik krize yol açacağı da öngörülmektedir. The New York Times gazetesinin 24 Mart 2020 tarihinde basılan nüshasında Koronavirüs salgını 2008 yılında yaşanan dünya ekonomik kriziyle karşılaştırılmış ve bu salgının ekonomik yıkım hususunda 2008 kriziyle yarıştığı belirtilmiştir (The New York Times, 24.03.2020). Salgının ciddi bir ekonomik krize sebebiyet vermesi halinde, bu krizden en çok etkilenen kesimlerin başında yoksulların ve düşük gelirli kesimlerin geleceğini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Nitekim Bozkurt, "çalışma ve dijitalleşme" bağlamında yapmış olduğu araştırmada, katılımcıların çoğu kentli, eğitim seviyesi yüksek, orta ve orta üst gelir gruplarına mensup olmasına rağmen, araştırmaya katılanların yaklaşık %40'ı önümüzdeki dönemde temel ihtiyaçlarını karşılama ve aç kalma konusunda endişeleri olduğunu ifade etmiştir. Geçimini temin konusunda endişe duyanların oranı, özellikle gençler, eğitim ve gelir düzeyi düşük olanlar arasında daha yüksektir. Cevaplayıcıların yaklaşık üçte ikisi, mali birikimlerinin hiç olmadığını ya da en fazla birkaç ay idare edebileceklerini ifade etmiştir. Araştırmaya göre, salgın herkesi etkilemiş, fakat işleri online çalışmaya uygun olmayanları, özel sektörde çalışan ya da kendi işini yapanları, düşük gelirli, düşük eğitimli yoksulları ve kadınları daha olumsuz etkilemiştir (Bozkurt, 2020).

Covid-19 ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, daha çok ekonomik değişkenlerin göz önünde bulundurulduğu ve buradan hareketle salgının toplumsal kesimler üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Daha spesifik düzeyde, örneğin yoksullar, mülteciler ve engelliler gibi toplumsal kesimlere yönelik ve bu kesimlerin salgınla mücadele etmek için ne tür yollara başvurduklarıyla ilgili henüz araştırma yapılmadığı ya da sınırlı alanlarda yapıldığı görülmektedir. Hâlbuki temel ihtiyaçlarını karşılama, çalışma, sosyal güvence ve sosyal güvenlik gibi noktalarda sıkıntılar yaşayan ve salgın döneminde muhtemelen bu sıkıntıları daha da artan toplumun bu dezavantajlı kesimleridir.

Araştırmada geçen kavramlar aşağıdaki anlamlarında kullanılmaktadır.

Yoksulluk: Göreli yoksulluk anlamında toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir veya harcamaya sahip olan birey veya hane halkının içinde bulunduğu durumdur (TÜİK, 2019).

Strateji: Temelde askeri bir terim olan strateji, yoksulların yoksullukla ilişkili sorunlarla baş etmek için başvurdukları yollar için de kullanılır. Örneğin, kadınların hane halkı ekonomisine katkıda bulunmak için yaptıkları bir dizi faaliyet (ev içi üretime katkıda bulunmak gibi) strateji olarak görülmektedir (Şengül ve Ersoy, 2000: 115).

Hane: Hane halkı üyelerinin içinde ikamet ettiği ve birtakım tüketim ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ev veya konut.

Hane halkı: Aralarında akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın aynı konutta veya aynı konutun bir bölümünde yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hane halkı hizmet ve yönetimine katılan bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluktur (TÜİK, 2017).

3 Araştırmanın Yöntemi

3.1 Yöntem

Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları örneğinde yoksulların geçinme stratejilerini anlamaya çalışan bu araştırma nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenoloji deseni benimsenecektir. Belirli bir insan grubunun deneyimleri ve bu deneyimlere yükledikleri anlamların ortaya çıkarılması amaçlandığında buna en uygun desen olarak fenomenolojik desen öne çıkmaktadır (Creswell, 2013). Fenomenolojik analizde, bir kişi ya da bir grup insanın yer aldığı çalışma grubunun bir fenomene dair yaşamış olduğu deneyimi nasıl anlamlandırdığı amaçlanmaktadır (Patton, 2014). Bu çalışmada fenomenoloji deseninin kullanılmasının nedeni, araştırmada hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde geliştirdikleri geçinme stratejisi deneyimlerine odaklanılmasıdır.

Buradan hareketle çalışma, yoksulların yaşam koşulları karşısında pasif ve edilgen bir konumda olmadıkları, aksine zorluklarla başa çıkmak için çeşitli arayışlara girdikleri gerçeğinden hareketle Covid-19 salgını sürecinde de onların birtakım arayışlara girdiklerini ve çeşitli stratejiler geliştirdiklerini varsaymaktadır. Salgına özgü koşullar (karantina, sokağa çıkma yasağı vb.) stratejilerin geliştirilmesini zorlaştırsa da muhtemelen yoksullar bazı arayışlara girmiş ve bazı çözümler bulmuşlardır. Salgın döneminde yoksullar en çok hangi konularda zorluklar yaşamış ve bu zorluklara karşı ne tür çarelere başvurmuşlardır? Yoksullar söz konusu olduğunda salgın döneminde hayat ne oranda eve sığmakta ve geçim nasıl sağlanmaktadır? Araştırma temelde bu türden sorulara odaklanmıştır.

Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan temel veri toplama yöntemi görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu çalışma kapsamında veri toplamak amacı ile nitel araştırmalar için veri toplama tekniklerinden olan derinlemesine mülakat kullanılmıştır. Görüşme sorularının oluşturulması sürecinde ilgili literatürde yoksulluk, göreli yoksulluk, geçinme stratejileri, hizmet sektörü çalışanları alanlarında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve bu kapsamda bir görüşme formu elde edilmiştir.

Araştırma için, Fırat Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 28.05.2021 tarihinde 7 nolu kararla etik kurul izni alınmıştır.

3.2 Çalışma Grubu

Fenomenolojik araştırmalar için veri kaynaklarını, ele alınan fenomeni doğrudan deneyimleyen ve deneyimlerini ifade edebilen birey ya da gruplar oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu araştırmanın çalışma grubu, hizmet sektörü çalışanlarıdır. Fenomenolojik araştırmaların en önemli noktası kişisel tecrübelerden yararlanmasıdır. Bu tecrübelere muhatap olan kişiler araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Çalışmaya ait katılımcı grubunu Elazığ'da yaşayan ve hizmet sektöründe çalışan, salgın döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren 15 (on beş) katılımcı oluşturmaktadır. Bunların 13'ü erkek, 2'si kadındır. Katılımcılarla yaklaşık 40 dakikalık derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar, garson (üç), çaycı (iki), aşçı (iki), berber (üç), otel çalışanı (iki), bayan kuaför (bir), terzi (iki), tuhafiyeci (bir) gibi çeşitli hizmet sektörü işlerde çalışmaktadırlar. Çalışmanın evrenini teşkil eden Elazığ ilindeki Covid-19 döneminde hizmet sektörü çalışanı yoksullarla ilgili daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda yoksulların çalışma yaşamıyla ilgili düşünceleri, salgın döneminde ortaya çıkan sorunları ve bu dönemde geliştirdikleri geçinme stratejileri bütüncül anlamda tespit edilmek amacıyla, bu çalışmada, katılımcıların seçiminde, amaçlı örneklem türlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme ile Covid-19 salgını döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren hizmet sektörü çalışanlarına ulaşılmıştır. Kendisi gibi bu dönemde işini kaybeden ya da işine ara veren diğer hizmet sektörü çalışanlarına ulaşma konusunda gönüllülük esası temel alınarak kapı tutuculardan (gate keeper) yardım istenmiştir. Bu şekilde araştırmanın katılımcı grubu oluşturulmuştur.

Görüşmeler, 2021 yılının Temmuz ve Eylül ayları arasında yapılmıştır. Görüşülen 15 katılımcının yaş ortalaması 45,2'dir. Üç katılımcı 40 yaşın altında olup diğerleri 40 ve üzeri yaştadır. Görüşülenlerin 13'ü evli 2'si ise bekârdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (on kişi), uzun zaman önce (on yılı aşkın) hizmet sektöründe çalıştıklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların üçü ilkokul, beşi ortaokul, altısı lise ve biri ön lisans mezunudur. Katılımcılar, hanelerinde en az dört kişi ile yaşamaktadır. Katılımcıların ortalama aylık geliri, (Eylül 2021) 3850 TL'dir. Bu açıdan hizmet sektöründe çalışan katılımcıların neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin, sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gereken ortalama aylık gelire sahip değildir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2021 verilerine göre, dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı 8950,71 TL'dir (TÜİK, 2021).

4 Bulgular ve Tartışma

4. 1 Covid-19 Döneminde Yoksullaşma Riski

Yoksulluk, sadece sosyal ve ekonomik bir sorun olmaktan çıkıp doğrudan insanın varoluşsalıyla ilgili bir durum haline gelmiştir. Günümüzde ise yoksulluk, hem geçici ve arızi bir durum olmaktan çıkmış hem de toplumun belli kesimlerini değil, çalışan kesimini de etkileyen kalıcı bir sorun haline gelmiştir (Açıkgöz, 2013: 19-34). Bu durum Covid-19 salgını döneminde kendini daha çok hissettirmiştir. Hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren kesimler, bu dönemde başka risklerin yanında yoksullaşma riskiyle yüzleşmişlerdir. Bu bağlamda göreli yoksullar ve yoksullaşma riskiyle yüzleşenler, mutlak yoksullara göre nasıl bir süreçten geçmektedirler? Yoksullaşma riskiyle yüzleşen hizmet sektörü çalışanları, bu süreçte başka ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır? gibi sorular, hizmet sektörü çalışanlarının bu süreçte yaşadıkları deneyimleri anlamak açısından önemli görülebilir.

Görüşmeciler, salgından önceki ve sonraki ekonomik durumlarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

> *"Salgının kısa süreceğini düşünüyordum. Ancak çok uzadı. Bu süreçte işlerimizde hiç olmadığı kadar gerileme oldu. Salgından önce öğlen yemeğine zor vakit bulurken, salgından sonra günlük bir ya da iki saatlik işimiz oluyordu. Sonrasında oturuyorduk. Daha sonra kapanmalar, kısıtlamalar arttı" (İ. A., berber, erkek, 43); "Salgının bizi bu derece etkileyeceği aklımın ucuna dahi gelmezdi. Allah razı olsun, devlet bir miktar sosyal destek verdi. Ama bu para temel gıdamıza zor yetiyordu. Diğer taraftan dükkânın kirası, faturaları derken bayağı zorlandık. Şimdi salgından önceki gibi olmasa da işleri çevirmeye çalışıyoruz" (S. G., terzi, erkek, 55).*

Bu ifadeler Covid-19 salgınının hizmet sektörü çalışanlarını önemli derecede etkilediğini düşündürmektedir. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ve yoksullaşma riski taşıyan hizmet sektörü çalışanları gibi grupların Covid 19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu söylenebilir. Zira düşük sermayeleri ile kurdukları işleri ya da hizmet sektörü dışında başka bir gelirlerinin bulunmayışı bu tür dönemlerle mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Birçok ülkede yardım destek paketlerinin çoğunlukla bu kesimleri hedeflemesi bunu doğrulamaktadır. Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren yoksulların temel gıda, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlar noktasında problemler yaşadıkları görülmektedir.

Bir görüşmecinin salgın döneminde kapanmaların etkileri hakkında söyledikleri şu şekildedir:

> *"Salgından önce dört dörtlük olmasa da geçinebiliyorduk. Salgın bir afet gibi bizi yıprattı. Üstüne harcama kalemleri arttı. Çocuğun dersleri için mecburen tablet aldım. Millet diyor ki evdeyiz, yemiyoruz, gezmiyoruz. Ama öyle değil. Salgından önce (5 kişilik aile) 4 ya da 5 ekmek bize yeterken, evde kaldığımız dönemlerde her gün ortalama 8 ya da 10 ekmek tüketmeye başladık. Bu durum sağlığımızı da etkiledi" (M. A., otel çalışanı, erkek, 35).*

Salgın döneminde harcama kalemlerinin arttığı ve temel gıda malzemelerine daha fazla ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Görüşmelerde uzaktan eğitim sebebiyle internet bağlantısı ve derslerin takibi için bilgisayar ya da tablet gibi kalemlerinde yeni harcama kalemlerine eklendiği sıkça dile getirilmiştir. Bu açıdan salgın döneminde gelirleri azalan hizmet sektörü çalışanlarının salgın öncesi döneme göre harcamalarının arttığı ve geçimlerinin zorlaştığı öne çıkmaktadır.

Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) 9 Nisan 2020 tarihinde Covid-19 salgınının yol açabileceği etkiler üzerine bir projeksiyon sunan "Yoksulluk Değil, Onurlu Bir Yaşam" isimli raporda, gelişmekte olan ülkelere yardım yapılmadığında yaklaşık yarım milyar insanın daha da yoksullaşacağı, ayrıca virüsün engellenmesi için durdurulan ekonomiler sebebiyle de dünya nüfusunun %6 ile %8 arasında bir kesiminin yoksul insanlar sınıfına girebileceği belirtilmiştir (OXFAM, 2020). Bu durum, Elazığ özelinde hizmet sektörü çalışanlarına da

vurguda bulunmaktadır. Zira işini kaybeden ya da işine ara veren hizmet sektörü çalışanları yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, bireysel ve toplumsal yansımaları ile insan yaşamını derinden etkilemiş ve risklerin deneyimlenme olasılığını artırmıştır. Bunun sonucunda Covid-19 salgını ile birlikte risk algısı, ekonomik yaşamda hissedilmeye başlanmıştır (Gün ve Kolukırık, 2022). Bu çalışmada da salgın sürecinde yoksullaşma riski algısının yaygın hale geldiği görülmektedir. Hizmet sektörü çalışanlarının bu süreçte düzensiz çalışma durumları bu problemi pekiştirmiştir. Görüşmecilerin;

> *"Salgının ilk günlerinde ayda bir-iki gün işe gitmiyorduk. Daha sonraları haftanın bir-iki günü gitmemeye başladık" (M.A., otel çalışanı, erkek, 35); "Salgın döneminde işe düzenli gidemedik. Çünkü iş olmuyordu. Kimse evinden çıkmıyordu. Çay satamıyorduk" (D.E., çaycı, erkek, 55); "Patronda bir yere kadar sabretti, dükkânın geliri olmadan bana her gün yevmiye veremezdi. Daha önce işe ara verdiğim böyle bir durum yaşamamıştım" (B.S., aşçı, erkek, 49); "Salgın öncesine göre işlerimiz aniden kesildi. Siftah yapamadığımız günler oldu. Dükkân çalışmayınca parayı nerden alacaksın?" (B.Y., tuhafiyeci, kadın, 40).*

İfadeleri geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, özellikle salgın sürecinde hizmet sektörü çalışanlarının gelir kayıplarına daha sık maruz kaldığını göstermektedir. Hizmet sektöründe çalışan kesimlerin mesai olanaklarının daralmasıyla ortaya çıkan gelir kayıpları, yoksullaşma riskine sebebiyet vermiştir. Sunar çalışmasında, Covid-19 sürecinde uygulanan kapanma dönemlerinin, ekonomik zorlukları da beraberinde getirdiğini tespit etmiştir. Özellikle hizmet sektöründe çok sayıda esnafın zora girmesine, işçilerin işini kaybetmesine ve düzensiz işlerde çalışanların gelirlerinden bütünüyle mahrum kalmalarına yol açmıştır (2020). Salgın öncesinde eğitim, gelir vb. durumlar açısından daha dezavantajlı kesimlerin dezavantajlılık durumları salgın döneminde daha dramatik bir hale bürünmüştür. Engelliler, hizmet sektörü çalışanları, beyaz yakalı işçiler, küçük esnaf gibi toplumun diğer kesimleri, salgından önemli derecede etkilenmişlerdir (Açıkgöz, 2021: 288). Görüşmecilerin, Covid-19 salgını sürecinde özellikle kapanmaların olduğu dönemlere dikkat çektikleri görülmüştür:

> *"Kapanma dönemleri bizim için büyük problemdi. Maddi olanaklarımızın azalması bir tarafa hane içinde sıkıntılar başladı. Her gün tartışmalar vs." (K. A., garson, erkek, 42); "Tatil günlerinde dahi evde kalmazdım. Kahvehaneye ya da avlanmaya giderdim. Maddi sıkıntılar öyle bir noktaya geldi ki ev içinde gerilimler arttı. Bu dönemde eşimle sürekli tartıştık. Şu an kendisi ile ayrı yaşıyorum. Ben evde, o kızımın evinde yaşıyor" (D.E., çaycı, erkek, 55).*

Görüşmelerden elde edilen veriler ışığında kapanma dönemlerinde Covid-19 salgını, taşıdığı riskler nedeniyle toplumu ve gündelik yaşam olanaklarını tehdit eden bir yapı inşa etmektedir. Eve kapanmanın uzun sürmesi hâlinde hanelerde beklenmedik problemler görülebilir. Örneğin aile üyeleri aynı ve dar mekânda uzun süre bir arada bulunmanın getirdiği bunalımlar sonucunda birbirleriyle problemler yaşayabilirler, hatta bu süreçte aile içi şiddet yüzünü gösterebilir. Bireyselliğin ön plana çıkarıldığı ve bireysel yaşam için her türlü zeminin hazırlandığı bir dönemde bu kadar uzun süre dar bir mekânda gerçekleşen kolektif yaşam, aile üyelerinin içinden çıkamayacağı sorunlara sebebiyet verebilir (Karakaş, 2020: 552). Ayrıca yoksullaşma riskinin ya da ekonomik sıkıntıların hane içi problemlere yol açtığını söylemek mümkündür. Salgın kapanmaları ile birlikte yaşanan ekonomik sıkıntılar, aile içerisinde huzursuzluklara neden olmuştur. Işık'ın yaptığı araştırmaya göre, Covid-19 salgını döneminde aile üyelerinin zamanının çoğunu evde geçirmesi nedeniyle zaman zaman aile içi sorunların ve dolayısıyla kriz durumlarının ortaya çıktığı saptanmıştır. Koronavirüsten kaynaklı bu kriz durumunun ve sonuçlarının dezavantajlı durumda olan aileleri daha fazla etkilediği ileri sürülmektedir (2020: 6). Hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye usulüyle çalışanlar, bu süreç içerisinde işten çıkarılanlar, tamamen iş yerini kapatan hizmet sektöründe çalışanları (Kocabaş, 2020: 396) gibi dezavantajlı gruplar, görüldüğü üzere aile içi krizleri yoğunluklu şekilde yaşamaktadırlar.

Konuyla ilgili araştırmalar aile içi şiddet vakalarının bütün ülkelerde arttığı sonucuna ulaşmıştır. Örneğin Çin'de karantina sürecinde aile içi şiddetin yüzde 300 arttığı ve boşanma oranlarında yoğun bir artış görülmüştür. Karantina sürecinde aile içi şiddet Fransa'da yüzde 30, Türkiye'de ise yüzde 38 oranında artmıştır (Bayhan, 2020: 825). Görüşmelerden depresif ruh hallerinin ortaya çıktığı ve bu durumun haneyi/aileyi de olumsuz etkilediği sonucu çıkmıştır. Bu yüzden, bu kesimlerin salgın sürecinde yaşamış oldukları sorunları ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

4.2 Covid-19 Döneminde Yeni Geçinme Stratejileri

Bireylerin yaşamlarını sürdürmek ve yoksullukla mücadele edebilmek için izlediği yolları strateji olarak ele almak doğru mudur? Sosyoloji yazınında strateji merkezli çözümlemenin popülerleşmesi konusunu ele alan makalesinde Crow, kuramsal anlamda, stratejik çözümlemenin sadece belirli tip eylemler için, en azından bazı anlamlarda rasyonel olanlar için geniş ölçüde tanımlanabilir toplumsal koşullar içerisinde kullanılabileceğini belirtir (Crow, 1987: 2'den akt. Şengül ve Ersoy, 2000: 113). Geçinme stratejileri kavramı, ekonomi kavramıyla ilişkili olmasına rağmen ekonomi kavramının daha küçük ölçekli ifadesi olarak görülmektedir. Bu nedenle bu kavram, yoksullar açısından oldukça güçlü bir önem taşımaktadır. Yoksullukla baş edebilmek amacıyla oluşturulan yöntemler, yoksullar arasında birtakım benzerliklere ve farklılıklara sahiptir. Kimi yoksullar hayat mücadelesini güvencesiz veya düşük ücretli işlerde çalışarak gerçekleştirirken, kimi yoksullar alternatif arayışlarda bulunmaktadırlar. Hanenin ayakta kalabilmesi adına yapılan, her türlü gelir getirici faaliyet ve tasarruf tedbirleri geçinme stratejisi kavramının kapsamına girmektedir. Dolayısıyla gerek mutlak gerekse göreli yoksul ailelerde geçinme stratejisi kavramı hayati bir öneme sahiptir (Yusufoğlu ve Kızmaz, 2015: 2). Bu çalışmada geçinme stratejileri yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalan hizmet sektörü çalışanlarının asgari yaşamlarını sürdürebilmesi yönündeki çabaları kapsamaktadır. Bu bağlamda hane halkının gelir getirici faaliyetlere yönelik çabaları, geçinme stratejileri olarak ele alınmaktadır.

Yoksullarda, özellikle kadınların hane halkı ekonomisine katkıda bulunmak için yaptıkları bir dizi faaliyetler (ev işleri, çocuk yetiştirmek, ev içi üretime katkıda bulunmak vb.) önemli strateji alanları açmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2000: 115). Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının işe ara verme ya da işten çıkma durumlarında hane kadınlarının gelir getirici etkinliklere katılması geçinme stratejisi olarak ele alınabilir. Görüşülenlerin;

> *"Mecburen eşim evde paketleme işi yapmaya başladı. Geliri az ama hiç değilse mutfak masraflarının bir kısmını karşılıyor" (B.S., aşçı, erkek, 49); "Eşim el işi (nakış, dikiş vs.) yapıp satmaya başladı. Faturalara, mutfağa az da olsa katkısı oldu" (C.G., aşçı, erkek, 54).*

İfadeleri salgın döneminde hane kadınlarının geçinmek amacıyla gelir getirici etkinliklere dahil olduğunu göstermektedir. Salgın döneminde yoksullukla baş etmek için kadınlar, özellikle hane içerisinde çalışarak geçinme stratejileri geliştirmeye başlamışlardır. Kadınlar çocuklarını geçindirmek için başka yollara da başvurmak zorunda kalmışlardır. Bir görüşmecinin,

> *"Bu dönemde ailecek bazı tasarruflarımız oldu ama eşimin gerek mutfak gerekse ev içinde diğer tasarrufları (elektrik, su, doğalgaz kullanımı) giderimizi azalttı" (N. A. terzi, erkek, 48).*

İfadeleri ise tüketimin düzenlenmesinde kadının rolünün önemli olduğunu göstermektedir. Hane kadının tasarruf tedbirleri ile hanenin geçinmesine katkıda bulunması salgın döneminde önemli bir geçinme stratejisi olarak ele alınabilir. Geçinme stratejileri kavramı genel olarak yoksulların ya da yoksullaşma riskiyle yüzleşenlerin tamamını ilgilendirmesine rağmen yoksulluğun kadın boyutunu da hatırlatmaktadır. Açlığın ve yoksulluğun kadınları daha fazla yıpratması, kadınların çaresizlik durumunda erkeklere oranla daha iyi performans göstererek çocuklarını daha iyi yaşama hazırlaması, kadının kazandığı paranın, erkeğin kazandığı paradan daha fazla fayda sağlaması ve kadının çocuklar nedeniyle ileriyi daha fazla düşünmesi ve buna bağlı olarak sağlıklı karar alabilmesi (Okumuş, 2010: 158; Yusufoğlu ve Kızmaz, 2015: 5-6) bunun nedenleri olarak sıralanabilir

Kadınlar ücretli bir işte çalışmasalar dahi hane içinde tasarruf edilmesini sağlayan etkinliklerini arttırarak yine hane içi ekonomiye büyük ve vazgeçilmez katkılar sunarlar. Erkekler genellikle dışarıda bir işte çalışarak, eve somut bir miktar ile gelirler. Kadınlar ise, eğer dışarıda çalışmıyorlarsa, katkıları daha dolaylı ve görünmezdir. Kadınlar genellikle hane içi yaşamın ve tüketimin düzenleyicisidirler (Şengül ve Ersoy, 2000: 113). Görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, hizmet sektörü çalışanlarının işine ara verme ya da işten çıkarılma durumlarında hane kadınlarının geçinmeye yönelik stratejileri devreye girmektedir.

Hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir bölümü kırla ilişkilerini sürdürmekte, bu sayede kentte işsizlik, geçim problemi vb. durumlarda kırsala yönelerek geçinme stratejileri oluşturmaktadırlar. Görüşülenlerin salgın döneminde iş kaybı ya da işe ara verme durumlarında geçimlerini nasıl temin ettikleri hakkında verdikleri cevaplar şu şekildedir:

> *"Babadan kalma birkaç parça küçük tarlamız var. Yaz aylarında köye giderdik. Salgınla birlikte yaz kış demeden köye gidiyoruz. Özellikle kapanmalar olduğu zaman köy evine gitmeye başladık. En azından odun ile ısınıyoruz. Şehirde doğalgaz faturası vs. bizi zorluyordu. Köyde rahatça dışarıya çıkabiliyorsun, vakit geçirebiliyorsun, bu bizi müthiş rahatlatıyor" (A.B., çaycı, erkek, 51); "Elazığ'a yakın olan babamın da yaşadığı köye gitmeye başladım. Köyde para şehirdeki gibi harcanmıyor. Harcayacak yer de yok. Ekmeği evde pişiriyoruz. Sobada yemek yapıyoruz. Havalar ısınınca yeşillik (marul, maydanoz, ıspanak vb.) ekiyoruz. Bunlar bizim için iyi şeyler. Pazara gitsen her hafta bir sürü gideri var. Çocuklarımın okulu olmasa, sürekli köyde yaşarım" (B.S., aşçı, erkek, 49).*

Görüldüğü üzere hizmet sektörü çalışanlarının büyük bir kısmı, özellikle Covid-19 salgını döneminde, önceki dönemlerden farklı olarak köyleri ile ilişkilerini daha fazla sürdürdüklerini beyan etmişlerdir. Salgından önce, sadece yaz aylarında, kışlık malzemelerinin temini için köylerine gittiklerini belirten görüşmeciler, salgın dönemiyle birlikte kış aylarında da köyleriyle ilişkilerini sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. Kış aylarında ısınma giderlerinin köy evlerinde daha az maliyette olması ve ekmek, süt ürünleri gibi temel gıdaları daha ucuza elde etmeleri, görüşmecilerin kırsalı tercih etmelerinde etkili olmuştur. Kırsal ile ilişkilerin sürdürülmesi, yoksullar için önemli bir geçinme stratejisidir. Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının köyleri ile temaslarını artırmaları azda olsa salgının ekonomik ve psikolojik olumsuzluklarını azaltmıştır. Görüşmelerde hizmet sektörü çalışanlarının kırsal ile ilişkileri ekonomik ve psikolojik problemleri azaltan bir mekanizma olarak görülmektedir. Görüşmecilerin salgın sürecinde daha çok kırsala yönelmelerinin nedenleri aşağıda ifade edilmiştir:

> *"Bir gün bu şekilde köy evine döneceğimi düşünmezdim. Salgın ve öncesindeki deprem, köyün kıymetini daha iyi anlamamızı sağladı. Köyde komşuluk, akrabalık ilişkileri daha sıcak. Örneğin; hayvanı olan bir akrabamız ya da komşumuz, süt, ayran vs. bize getiriyor. Gidip almak istesek bile bizden az para alıyorlar .Bu sayede köyde gider kalemlerinin yarıya indiğini söylesem abartı olmaz" (K. A., garson, erkek, 42); "Köyde geçim, şehre göre daha kolay. Şehirdeki gibi alışveriş yapamıyorsun. Deprem zamanı köy evine gelmiştik. Ama salgın döneminde daha sık gelmeye başladık. Sebze, tahıl gibi ihtiyaçlarımızı daha çok köyden karşılamaya başladık. Bu da giderimizi azalttı" (C.G., aşçı, erkek, 54); "Büyüklerimiz, köy zor zamanlarda bir sığınma yeridir, her zaman muhtaç olacağın yerdir, derlerdi. Şimdi daha iyi anladım. Geçmişte de bu ev zor zamanlarda ferahladığımız yerdi. Salgın döneminde hangi arkadaşı ya da akrabayı görsem, köye gideceğim, diyor. Niye? Çünkü köy bu dönemde insanların bunalıma girmemelerini, ekonomik sıkıntılarını hissetmemelerini sağlayan bir ilaç görevi görüyor" (M. A., otel çalışanı, erkek, 35).*

Şengül ve Ersoy'un da belirttiği gibi geçinme stratejileri basitçe "bugünlük" olmadığı gibi, aktörlerin o an karar verdiği bir izlenceler de değildir. Çoğu durumda aktörler daha önce izlenen stratejilerin zaman boyutu hem geçmişe, hem de geleceğe yönelik olarak çok daha uzun erimlidir. Hizmet sektörü çalışanlarının ifade ettikleri, deprem zamanında köye gitme deneyimin keşfedilmesi ve aile büyüklerinin bu tür durumlarda köye yönelme deneyimleri, daha önceden ilham alınan stratejiler olarak öne çıkmaktadır (2000: 115). Görüşmeciler, köyde harcama kalemlerinin azaldığını, harcayacak mekânların kısıtlı olduğunu ya da bazı ürünlerin kullanımından feragat ettiklerini, bu sayede harcamalarını en aza indirdiklerini belirtmişlerdir. Buradan yoksul kesimlerin, salgın gibi kriz dönemlerinde bir geçinme stratejisi olarak kırsalla ilişkilerinin büyük rol oynadığı açığa çıkmaktadır. Görüşülenler, kentte harcama kalemlerinin daha fazla olduğunu, en azından ısınma ve temel gıda gibi kalemlerin kırsalda daha ucuza kullanabileceğini sıkça ifade etmişlerdir. Bu bakımdan, hizmet sektörü çalışanlarının kırla ilişkileri, kentte geçimlerini kolaylaştırıcı temel bir strateji olarak görülebilir.

Genel olarak yoksulların geçinme stratejilerinden biri de hane halkı büyüklüğüdür. Hanelerin kalabalık olması bir yandan gelenekselliği vurgularken diğer yandan geçinme stratejilerinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2002: 15). Ancak bu çalışmada hane halkı büyüklüğünün geçinme stratejisinden ziyade, geçinme noktasında bazı sıkıntılara sahne olduğu tespit edilmiştir. Zira salgın kapanmaları, hane halkının gelir getirici etkinliklerini de kısıtlamıştır. Görüşmelerde, hanede birden fazla çalışanın mecburen işine ara vermesi ya da işsiz kalması, geçinme noktasında daha sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere, genel yoksulluk çalışmalarında önemli bir geçinme stratejisi olan hane halkı büyüklüğü, salgın gibi kriz dönemlerinde geçinme konusunda etkisi az olan bir strateji haline gelmiştir. Hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir geçinme stratejisi de tüketim ihtiyaçlarını/alışkanlıklarını değiştirme olarak ele alınabilir:

> *"Salgınla birlikte eskisi gibi harcamıyoruz. İhtiyacımız olan şeyleri alabilirsek ne mutlu. Çocuklara çikolata vs. elimizden geldiği kadar azalttık. Harcadığım paranın her kuruşunu hesaplıyorum. Ortada böyle bir durum (salgın) varken, ayağımızı yorganımıza göre uzatıyoruz" (N. A., terzi, erkek, 48); "Salgında işe ara verince, tüketim kalemlerimizi azaltmaya başladık. Giyecek olsun, yiyecek olsun. Mesela, sofrada tek çeşit yemek yemeye başladık. Eti daha az kullanmaya başladık" (E. E., bayan kuaför, 36).*

Yukarıdaki ifadeler, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların, salgın gibi kriz dönemlerinde tüketim alışkanlıklarını değiştirebildiklerini ve salgından önceki dönemlerden farklı olarak ihtiyaca yönelik tüketme eğilimlerinin ağır bastığını göstermektedir. Görüşmelerden hizmet sektörü çalışanlarının salgın sürecinde geçinmek amacıyla, ihtiyaç dışında lüks sayılabilecek gıda ve giyeceklerden uzak durma veya onları kısıtlı olarak kullanma pratikleri öne çıkmaktadır. Buradan hanelerin geçinmek için ilk başvurduğu stratejilerden birisi tüketimi kısmadır, denilebilir.

Şengül ve Ersoy araştırmalarında tüketime ilişkin olarak beslenmedeki merkeziliği nedeniyle et tüketimini bir gösterge olarak ele almışlardır. Yapılan görüşmelerde tüm kentlerde görüşülen hane reislerinin büyük çoğunluğu et tüketiminde kısıntıya gittiklerini söylemişlerdir (2000: 93). Bu araştırmada da hizmet sektörü çalışanlarının et tüketimini kısma gibi eğilimlerle geçinme stratejisi oluşturdukları görülmüştür. Görüşülenler, bu dönemde tüketime yönelik aldıkları başka tedbirler ile ilgili sorulan sorulara şu şekilde cevaplar vermişlerdir:

> *"Alışveriş yapacağımız ürünlerin fiyatlarını araştırıp en uygun olanını almaya başladık" (M. A., otel çalışanı, erkek, 35); "Semt pazarlarında sebze, meyve vb. şeyleri aldık, ihtiyaçlara yönelik kampanyalı ürünleri takip ettik" (K.A., garson, erkek, 42); "Daha ucuza mal olduğu için Toprak Mahsulleri Ofisi'nden bakliyat, yağ, makarna gibi ürünleri aldık" (K. İ., otel çalışanı, erkek, 35).*

Bu cevaplar, hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde değişen alışveriş mekânları hakkında da bilgiler sunmaktadır. Alışveriş yapılan yerlerin değiştirilmesi ve görüşmecilerin daha uygun alışveriş yapacakları mekânlara yönelmeleri tasarruf tedbirlerinin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Rakodi (1995)'ye göre stratejiler üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi kaynakları artırmak için geliştirilen stratejiler, ikincisi tüketim ihtiyaçlarını sınırlamak için geliştirilen stratejiler ve üçüncüsü hane halkı düzenini değiştiren stratejilerdir. Bu açıdan tüketimi kısma veya tasarruf, hizmet sektörü çalışanları için temel bir geçinme stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Şengül ve Ersoy çalışmalarında geçinme stratejilerinin en önemlisi olarak bulguladıkları gelir getirici etkinlikler, hem piyasa içi hem de piyasa dışı etkinliklere denk gelmektedir. Yani hane halkının geliri, haneye giren nakit para miktarının yanı sıra, ev içi yiyecek üretimi, kamusal hizmetlerden (ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar vb.) yararlanma gibi piyasa dışı etkinlikleri de içine almaktadır (Şengül ve Ersoy, 2002: 65). Bu bağlamıyla görüşülenlerin,

> *"Devletin bu süreçte (salgın dönemi) ara ara (iki defa) yardımı oldu. Komşularımın Ramazan fitresi ve gıda yardımı oldu" (B.S., aşçı, erkek, 49); "e-Devlet'ten başvuru yaptım. Hesabıma bir miktar yardım aktardılar. Az da olsa bir süre idare ettik" (K. A., garson, erkek, 42); "Çalıştığım okulda hocalar aralarında para toplamıştı. Beni epey idare etti (D.E., çaycı, erkek, 55); "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği ve bazı özel derneklerden temel gıda yardımı aldım" (S. G., terzi, erkek, 55). "Hali vakti yerinde tanıdıklarım var, zekâtlarını bize verdiler (A.B., çaycı, erkek, 51).*

ifadeleri salgın döneminde alınan özel ve kamusal yardımların geçim temininde önemli olduğuna işaret etmektedir. Haneye giren nakit para miktarının yanı sıra, sosyal yardımlardan yararlanma gibi piyasa dışı etkinlikler, hizmet sektörü çalışanları için önemli bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Salgın döneminde komşuluk, akrabalık gibi durumların büyük önemi olduğu ve deprem, salgın gibi kriz dönemlerinde toplumsal dayanışma örüntülerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Gün ve Kolukırık çalışmalarında, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın salgın gibi kriz dönemlerini aşmada hayati bir role sahip olduğunu belirtirler. Öyle ki Covid-19 süreci ile birlikte dayanışma, sorumluluk bilinci topluluk duygusunu öne çıkarmaktadır. Komşuluk, akrabalık ve tanınmayan pek çok diğer insanın (2022: 303) dayanışma ve yardımlaşma durumu, hizmet sektörü çalışanları gibi dezavantajlı grupların bu süreci daha rahat atlatmasına yardımcı olmaktadır.

Covid-19 salgını gibi kriz dönemleriyle baş etmede birikim önemli bir yere sahiptir. Görüşmecilerden sadece iki kişi, salgın döneminde yaptıkları birikimlerin geçinmelerinde yardımcı olduğunu belirtmişlerdir:

> *"Allah'tan daha önce bir miktar birikim yapmıştım. Onunla geçinmeye başladım " (İ. A., berber, erkek 43); "Önceki işimden aldığım tazminatımı bu süreçte kullanmaya başladım" (K. A., garson, erkek, 42).*

Birikim, böylesi kriz dönemlerinde önemli bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Ancak örneklem grubundan sadece iki katılımcının birikiminin olması, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların yeterince birikim yapamadığını göstermektedir. Görüşülenlerin çoğu (sekiz katılımcı), geçimlerinin temini söz konusu olduğunda borç aldıklarını ifade etmişlerdir. Zaten mevcut durumda fatura, gıda, eğitim gibi borçlarının bulundukları, görüşmeciler tarafından sıkça dile getirilmiştir. Görüldüğü üzere borçlanma da hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların geçinme stratejilerinde önemli yer tutmaktadır.

5 Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgınının küresel ölçekte görüldüğü günümüzde genellikle yoksulluk yazınında dile getirilen dayanışma ağları, çalışma ilişkileri, geçim stratejileri ve yoksullukla mücadele konuları çok farklı bir konuma gelmiştir. Her şeyden önce, özellikle büyükşehirler söz konusu olduğunda, sokağa çıkma yasağı, şehir giriş-çıkışlarının kısıtlanması ve karantina gibi uygulamalar insanları evlerine hapsetmekte ve insanların dışarıyla olan ilişkilerini sınırlandırmaktadır. Diğer kişilerle telefon ve internet gibi araçlarla iletişim kurulabilse de, bu durum örneğin yoksulların yardım temelli dayanışma ağlarından yararlanmalarını kısıtlamaktadır. İkincisi, salgından dolayı uzun süre evde kalma; evin fiziksel yapısı (kaç metre kare olduğu, bahçe, avlu ve balkonunun olup olmadığı, oda sayısı vb.), çocuk sayısı, çalışma durumları, hastalık-yaşlılık-engellilik durumları, uzaktan eğitim gibi değişkenler söz konusu olduğunda, birtakım yeni ilişkilerin ve sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Üçüncüsü, hastalıktan korunmak için koruyucu tedbirler almak (temizliğe dikkat etmek ve dezenfektan ürünler satın almak gibi) veya hastalık söz konusu olduğunda tedavi olmak gibi durumlar, sınıfsal konuma bağlı olarak eşitsiz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yaşadıkları çevre, beslenme biçimleri, eğitim seviyeleri, birikim düzeyleri ve çalışma koşullarına bakıldığında Covid-19 döneminde yoksulların daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmektedir. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların ya da yoksullaşma riski taşıyan grupların Covid-19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür.

Araştırmada salgın döneminde işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren hizmet sektörü çalışanlarının temel gıda, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlar noktasında problemler yaşadıkları tespit edilmiştir. Salgın döneminde gelirleri azalan hizmet sektörü çalışanlarının salgın öncesi döneme göre harcamalarının arttığı ve geçimlerinin zorlaştığı öne çıkmaktadır. Özellikle yevmiye usulü çalışanların mesai olanaklarının azalmasıyla ortaya çıkan gelir kayıpları yoksullaşma riskinin en önemli nedeni sayılabilir. Bu bağlamda salgın sürecinde hizmet sektörü çalışanları arasında yoksullaşma riski algısının yaygın hale geldiği görülmektedir.

Covid-19 sürecinde uygulanan kapanma ve kısıtlamalar, yoksul kesimler için daha çok ekonomik sorunlara sebebiyet vermiştir. Zira hizmet sektöründe çok sayıda esnafın kısıtlamalara bağlı olarak kepenk kapatması ve düzensiz işlerde çalışanların gelirlerinden bütünüyle mahrum kalmaları bu durumu açıklamaktadır. Ayrıca kapanma dönemlerinde hizmet sektörü çalışanlarının yaşadıkları ekonomik sıkıntılar, hane içi problemlere de yol açmıştır.

Araştırmada bütün olumsuz koşullara ve olağanüstü şartlara rağmen hizmet sektörü çalışanlarının birtakım yeni geçinme stratejileri geliştirdikleri saptanmıştır. Salgın sürecinde yoksullukla baş etmede öncelikle kadınlar ön plana çıkmaktadır. Bazı hanelerde kadınlar, evde paketleme, dantel/örgü/dikiş gibi işlerde çalışarak geçinmeye katkı sunmaya çalışmışlardır. Ayrıca salgın sürecinde kadınlar, hane içi tüketimin düzenlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Kadınların tasarruf tedbirleri ile hanenin geçinmesine katkıda bulunması, salgın döneminde önemli bir geçinme stratejisi olarak öne çıkmıştır.

Araştırmada hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir bölümü kırla ilişkilerini sürdürmekte, bu sayede kentte işsizlik, geçim problemi vb. durumlarda kırsala yönelerek geçinme stratejileri oluşturmaktadırlar. Hizmet sektörü çalışanlarının büyük bir kısmı, önceki dönemlerden farklı olarak salgın döneminde, köyleri ile ilişkilerini daha fazla sürdürmeye başlamışlardır. Hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde kırsalı daha çok tercih etmelerinde, ısınma ve temel gıda (ekmek, süt ve ürünleri vs.) malzemelerini daha ucuza mal etme, psikolojik rehabilitasyon gibi nedenler etkili olmuştur. Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının kırsal ile temaslarını artırmaları azda olsa salgının ekonomik ve psikolojik olumsuzluklarına kalkan olmuştur.

Yoksulluk çalışmalarında hane halkı büyüklüğü önemli bir geçinme stratejisi olarak ele alınmaktadır. Ancak bu araştırmada hane halkı büyüklüğü, geçinme stratejisinden ziyade, hizmet sektörü çalışanları için bir dezavantaja dönüşmüştür. Zira kapanmalar ve kısıtlamalar hane halkının gelir getirici etkinliklerini de azaltmıştır. Araştırmada tüketimi kısma veya tasarruf, hizmet sektörü çalışanları için önemli bir başka geçinme stratejisidir. Hizmet sektörü çalışanlarının alışveriş tercihlerini, daha ucuza ürün alabilecek mekânları araştırarak belirlemeleri, tasarruf tedbirlerinin bu dönemde önemli bir strateji olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca salgın döneminde alınan yardımlar da bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Bu dönemde komşu, akraba, hayırsever ilişkilerinin büyük önemi olduğu ve deprem, salgın gibi kriz dönemlerinde toplumsal dayanışma örüntülerinin ön plana çıktığı saptanmıştır. Zira görüşülenlerin eş, dost, akraba ve komşularından aldıkları yardımlarla geçinmeleri, toplumsal dayanışmanın bu dönemde yaygın olduğunu göstermektedir. Son söz olarak, salgın süreci, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların hayatını derinden etkileyen bir faktör olsa da onların dezavantajlı konumda olmalarını etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden çalışma, yoksullarla ile ilgili diğer konularda da (deprem ve ekonomik kriz gibi) alan araştırmalarının yapılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Açıkgöz, R. (2013). *Yoksullukla mücadele ve üçüncü sektör*. Ankara: Argonot Yayınları.

Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, sağlık ve toplum- bir sağlık sosyolojisi incelemesi.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da maduniyet- toplumsal hareketler ve siyaset.* (Der. ve Çev. Ö. Gökmen ve S. Deren) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayat, A. (2008). *Sokak siyaseti- İran'da yoksul halk hareketleri.* (Çev. S. Torlak) Ankara: Phoenix Yayınevi.

Bayhan, V. (2020). Küresel salgının sosyolojisi ve yeni normal dönemde paradigma dönüşümü. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed.), *Küresel salgının anatomisi: insan ve toplumun geleceği* (s. 815-836) içinde. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde(s. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Camus, A. (1985). *Veba.* (Çev. O. Akbal). İstanbul: Say Kitap.

Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları.* S. B. Demir (Çev. Ed), Ankara: Eğiten Kitap.

Davis, M. (2020). Salgın zamanı (Çev. B.İ. Dündar). *Ayrıntı Dergisi*. 29 Temmuz 2021 tarihinde http://ayrintidergi.com.tr/salgin-zamani/ adresinden erişildi.

Defoe, D. (2018). *Veba yılı günlüğü.* İstanbul: İletişim Yay.

Erdoğan, N. (2007). *Yoksulluk halleri- Türkiye'de kent yoksulluğun toplumsal görünümleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve orta çağ Avrupa'sına etkileri. *Tarih Okulu, X*, 123-150.

Gün, E. ve Kolukırık, S. (2022). Covid-19 döneminde toplumsal risk algısı, refleksivite ve belirsizlik: Twitter paylaşımları üzerine bir analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32*(1), 291-305.

ILO. (2020, 18 Mart). *Almost 25 million jobs could be lost worldwide as a result of Covid-19, says ILO.* 29 Aralık 2021 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_738742/lang--en/index.htm adresinden erişildi.

Işık, A. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Salgını döneminde ailede krize müdahale. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi, 6*(1), 1-9.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2005). *Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

İlhan, S. (2013). Kentsel yoksulluğun anlam dünyası. Ö. Aytaç ve S. İlhan (Ed.). *Kentsel yoksulluğu yeniden düşünmek* içinde*.* Ankara: Birleşik Dağıtım.

Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, *40*(1), 541-573.

Kocabaş, A. (2020). *Eşitsizlik ve covid 19*. Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu.

Lewis, O. (1959). *Five families: Mexican case studies in the culture of poverty.* New York: Basic Books.

Nikiforuk, A. (2010). *Mahşerin dördüncü atlısı- salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. (4. Baskı) (Çev: S. Erkanlı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Okumuş, H.Ş. (2010). *Dünyada ve Türkiye'de mikro finansman ve yoksulluğun azaltılması: Teori ve uygulamalar*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası

OXFAM (2020). *Dignity not destitution: An 'economic rescue plan for all' to tackle the coronavirüs crisis and rebuild a more equal world*. 25 Ağustos 2021 tarihinde https://www.oxfam.org/en/research/dignity-not-destitution adresinden erişilmiştir.

Özkan, G. (2021). Covid-19 pandemisi ile yoksulluğun derinleşen yüzü: Çalışan yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(14), 93-108.

Patton, M. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Yayınları.

Rakodi, C. (1995). Poverty lines or household strategies? A review of conceptual issues in the study of urban poverty. *Habitat International, 19*(4), 407-426.

Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler* (Yay. Haz. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz) (Çev. Ö. Balkız vd.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf.* (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yay.

Sunar, L. (2020). Salgınla mücadelenin ilk eşiği: Eşitsizlikler. *Covid-19 Salgınının Sosyolojik Analizi- 1* içinde (ss. 4–9). İstanbul: Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı.

Şengül, T. ve Ersoy, M. (2000). *Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri Ankara örneği.* Ankara: ODTÜ Yayınları.

Şengül, T. ve Ersoy, M. (2002). *Kente göç ve yoksulluk- Diyarbakır örneği.* Ankara: ODTÜ Yayınları.

Şengül, T. ve Ersoy, M. (2003). Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri: Ankara, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Zonguldak kentlerine ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Sosyal Hizmetler Sempozyumu* (ss.1-15) Antalya.

The New York Times (2020). *In World's most vulnerable countries, the pandemic rivals the 2008 crisis.* 29 Ağustos 2021 tarihinde https://nyti.ms/2UzXdQw adresinden erişilmiştir.

TÜİK (2017). *2016 hanehalkı tüketim harcaması*. 30 Kasım 2021 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.

TÜİK, (2019*). 2018 Gelir ve yaşam koşulları araştırması*. 30 Kasım 2021 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.

TÜİK, (2021). *2018 Gelir ve yaşam koşulları araştırması.* 30 Ocak 2022 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.

Yaşar, M. R. ve Açıkgöz, R. (2011). Yoksullukla mücadelede bütüncül bir politika: İnsani gelişme ve yardım merkezi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10* (36) 405-429.

Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty- social business and the future of capitalism*. New York: Public Affairs.

Yusufoğlu, Ö. Ş. ve Kızmaz, Z. (2015). Parçalanmış yoksul ailelerin geçinme stratejileri: Elazığ örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 1-18.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 17-35
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.2

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Ağ Teorisi Çerçevesinde Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin İletişim Biçimleri ve Kültürlerarası İletişim

Communication Styles of Turkish Immigrants Living in Germany and Intercultural Communication within the Framework of Network Theory

Nurcan TÜFEKCİ*

0000-0002-8101-3721

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 16.02.2022
Düzeltme Talebi: 22.03.2022
Son Düzeltme: 29.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Ağ Teorisi
Almanya
Köken Ülke Göçmenleri
Yerel Halk

ÖZ

Bu araştırma Almanya'da yaşayan göçmenlerimizin, köken ülke göçmenleri (Türkler) ve yerel hakla (Almanlar) iletişim biçimlerinin incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama yönetimi olarak nicel araştırma yöntemi, veri toplama aracı olarak online anket seçilmiştir. Online/internet tabanlı anket ile araştırmaya Almanya'nın farklı eyaletlerinden (12 eyalet) 121 göçmen katılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formunda göçmenlerin yaşı, eğitim düzeyi, Almanya'da bulunma süresi, Almanya'ya ilk geldiklerinde barındıkları yer, bulundukları kuşak, Almanca dilini bilme durumları, Alman halkıyla iletişim kurmada dil problemi yaşama durumları gibi demografik özelliklerinin yansıra Almanya'ya geliş nedenleri, yaşadıkları yerde köken ülke göçmenleriyle tanışma yolları, Almanya'da kimlerden destek aldıkları, köken ülke göçmenleri ve yerel halkla görüşme sıklığı ve iletişim yolları, ilerleyen dönemlerde yaşamlarını sürdürmek istedikleri yer konularına ilişkin sorular bulunmaktadır. Araştırma kapsamına alınan göçmenlerin %64.5'inin kadın, %35.5'inin erkek, %51.2'sinin 18-35 yaş arasında, %48.8'inin 36-50 yaş arasında, %49.6'sının üniversite, %28.1'inin ortaokul/lise, %22.3'ünün yüksek lisans/doktora eğitim düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke göçmenleriyle tanışma yolları, Almanya'da kimlerden destek aldıkları, köken ülke göçmenleriyle görüşme sıklığı ve iletişim yolları ve yerel halkla görüşme sıklığı konuları yaş dağılımları açısından incelendiğinde istatistiksel açıdan bir farklılık bulunmazken ($P>0.05$), Almanya'ya gelme nedeni, yerel halkla iletişim kurma yolları (sosyal medya aracılığıyla iletişim) ve ilerleyen dönemlerde yaşamlarını sürdürmek istedikleri yer (burada sürekli kalmak) konuları ile yaşları arasındaki ilişkinin istatistiki açıdan önemli olduğu bulunmuştur ($P<0.05$). Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda geçerli önerilerde bulunulmuştur.

***Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Nurcan Tüfekci (Doktora Öğrencisi), Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye ✉ nurcan.tufekci@hacettepe.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Tüfekçi, N. (2022). Ağ teorisi çerçevesinde Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin iletişim biçimleri ve kültürlerarası iletişim. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 17-35. doi:10.52108/2757-5942.3.1.2

ARTICLE INFO

Submitted: 16.02.2022
Revision Requested: 22.03.2022
Final Revision Received: 29.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology
Network Theory
Germany
Country of Origin Immigrants
Local People

A B S T R A C T

This research was planned and carried out to examine the communication styles of our immigrants living in Germany, immigrants from their country of origin (Turks) and local rights (Germans). In the research, a quantitative research method was chosen for data collection management, and online questionnaire was selected as a data collection tool. One hundred twenty-one immigrants from different states of Germany (12 states) participated in the research with an online/internet-based survey. There are questions about immigrants' age, education level, length of stay in Germany, place of residence when they first came to Germany, generation, knowledge of the German language, in addition to demographic characteristics such as language problems in communicating with German people, the reasons for coming to Germany, ways of meeting immigrants from the country of origin where they live, from whom they receive support in Germany, the frequency of contact and communication with the immigrants from the country of origin and the local people, the place where they want to continue their lives in the future in the questionnaire used in the research. It was found that 64.5% of the immigrants included in the study were women, 35.5% of them were male, 51.2% were between 18-35 years old, 48.8% were between 36-50 years old, about education, 49.6% were a university, 28.1% are secondary school/high school, 22.3% are postgraduate/doctoral level. While the ways of meeting immigrants from their country of origin in their place of residence, from whom they received support in Germany, the frequency of meeting with immigrants from their country of origin and communication ways and the frequency of meeting with local people, there was no statistical difference in terms of age distribution ($P>0.05$), it was found that the relationship between the reasons for coming to Germany, the ways of communicating with the local people (communication via social media) and the place where they want to continue their life in the future (staying here permanently) and their age were statistically significant ($P<0.05$). As a result of the findings obtained in the study, valid suggestions were made.

1 Giriş

1990'lı yıllarda sosyolojide kullanılmakta olan "ağ" kavramı göç olgusunu açıklamakta kullanılmaya başlanmıştır. Göçü, göçmen ve göçmenlik üzerinden anlamaya ve analiz etmeye fırsat veren (Çağlayan, 2006: 85), köken ülke ile yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantıları ifade eden ağ (network) kavramı, gerektiğinde yardım almak, iş bulmak için başvurulan bir çeşit toplumsal sermayedir (Abadan-Unat 2017: 64). Benzer biçimde Massey vd. (1993: 448), göçmen ağlarının insanların yabancı istihdama erişmek için yararlanabilecekleri bir tür sosyal sermaye olduğunu belirtmiştir. Faist (2003: 84-86) ağın, toplumsal, ekonomik, siyasi etkileşim ağlarından olduğu kadar, akrabalık grupları veya topluluklar gibi birlikteliklerden meydana gelen köken ülkeden hedef ülkeye taşınan kanallar olarak hizmet ettiğini, güçlü bağların yanı sıra zayıf ağların da uluslararası göçte rol oynadığını risk ve maliyetleri azalttığını dile getirmiştir. Almanya'ya göçün 1960 yıllardan beri zaman zaman azalsa da iş, eğitim ve iltica için hala devam etmesi ağ teorisinin varlığı ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Göçmen ağ teorisi sayesinde göçmenler iş bulma, barınma ve kimi zaman finans ve sosyal çevre oluşturma konularında dayanışma içinde olmaktadır.

Göçmen ağ teorisi, göçmenlerin kısa vadede uyumu, uzun vadede entegrasyonu üzerine odaklanmaktadır. Bu ağlar göç edenlerin kendi topluluklarıyla bağlarını güçlendirirken yerel topluluklarla temasını sınırlandırabilmektedir (Gurak ve Caces, 1992: 153; Çağlayan, 2006). Akbaş (2012: 336) iki farklı ülke arasında ağlar ve bağlar oluşturan ve yeni toplumsal alan yaratan göçmenlerin hem geleneksel hem yeni dayanışma biçimleri geliştirdiğini, bu durumun uyum politikalarına uygun gibi görülmekle birlikte, göçmen grupların hiçbir sınıfsal bilinci olmayan, içine kapanık yapılar halindeki varoluşunu yeniden üreten bir işlev gördüğünü dile getirmiştir. Benzer biçimde Yaman (2014: 286) göç edilen ülkede gettolar halinde yaşamanın, kendi ülkelerinden kişilere ait işletmelerde çalışmanın göçmenlerin dil öğreniminde yavaşlamaya ve içinde yaşadıkları sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik durumdan bağımsız bir yaşam sürmelerine neden olduğunu belirtmiştir. Portes (1998: 15) ise ağların kişi üzerinde aşırı taleplerin ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi olumsuz taraflarının olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde Ihlamur-Öner (2012: 312) Tilly'e (2007) atıfta bulunarak ağların bireysel özgülüklerin kısıtlanmasına, kaynakların paylaşımına, yeni sorumluluklara, yükümlülüklere neden olabildiğini dile getirmiştir.

Yeni dönemde bu ağlara ilave olarak göçü heveslendiren, hedef ülke için rehberlik eden dijital ağları da eklemek mümkündür. Gencer ve Aktan (2021: 1145) dijitalleşmenin hayatımıza girmesiyle sadece teknolojik gelişmelerin yaşanmadığını aynı zamanda sosyal yaşamın birçok alanının, dijital iletişim ve medya altyapıları ile yeniden yapılandığını dile getirmiştir. Van Dijk (2016) bilişim ve iletişim teknolojilerinin etkisi altında evrim geçiren toplum türünü açıklamak için kullanılan kavramlardan birinin ağ toplumu olduğunu bunun, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının toplumun her seviyesindeki –bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal- örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olduğunu, bu ağların giderek artan bir biçimde toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağladığını (Van Dijk, 2016) dile getirmiştir. Law (2020: 61) (aktör) ağ teorisi kavramının, sadece insanları değil aynı zamanda teknoloji ve gereçlerden meydana gelen kurumlar, pratikler ve failleri de incelediğini, pratikleri oluşturan öğelerin ilişkisel olduklarını ve bu öğelerin pratiklerin biçimlerini ve niteliklerini yalnızca başka öğelerle etkileşim halinde iken meydana getirdiği varsayımına dayandığını belirtmiştir. Castells (2005: 473), De Kerckhove'e (1997) atıfta bulunarak internetle ilgili ağların oluşumunun ve yayılmasının, yeni iletişim araçlarının yapısını, ağın mimarisini, ağa bağlı olanların kültürünü ve iletişim biçimini değiştirdiğini dile getirmiştir. Olgun (2020: 211) dijital kültürün, dijital alan içerisinde, bireyin iletişim biçimlerinin değişmesiyle (dolaylı iletişim) küresel olarak çok boyutlu görümünün giderek tek boyutlu hale dönüşen nitelik gösterdiğini belirtmiştir. Ancak Van Dijk (2016) dijital kültürün, dijital medya araçlarıyla meydana getirilen yaratıcı bir süreç olduğunu, bu kültürün, modern kültürü giderek artan biçimde şekillendiren özelliği olduğunu dile getirmişti. Ölçekçi (2020: 151) ağ toplumunun tarihten ve coğrafyadan soyutlayarak kültürü yakından etkilediğini, etkilenimin sosyal medya aracılığıyla küresel ağlara eklemlendiğini, varlığını sürdürdüğünü dile getirmiştir. Dijital ağlarla iletişimin, paylaşımın ve kültürel etkileşimin süreklilik kazandığını belirtmiştir. Dijital çağda iletişim teknolojilerinde sürmekte olan dönüşüm, iletişim medyasının erişimini, ağ içerisindeki sosyal yaşamın tüm alanlarına genişlemekte, yani sürekli değişen kalıp içerisinde aynı anda hem küresel hem yerel olabilmektedir (Castells, 2012: 14). Yeni iletişim sistemi farklılıkları barındırması, çok

biçimliliği ve çok yönlülüğü sayesinde bütün ifade biçimlerini kapsayabilen, bütünleştirebilen bir sistemdir (Castells, 2005: 499-500). Bu çerçevede dijital ağların varlığıyla, göçmenlerin ağ kuramının odağı olan geleneksel dayanışma örüntülerinden (Akbaş, 2012: 335) çıktığını söylemek mümkündür.

Çok uzun yıllardan beri ülkemizden Almanya'ya devam eden göç, kimi dönemlerde yoğunlaşmış, kimi dönemlerde seyrekleşmiştir. Günümüzde ise yoğun olmamakla birlikte iş, evlilik ve eğitim amaçlı gerçekleşmektedir. Günümüzde orada doğup büyüyen üçüncü hatta dördüncü kuşak köken ülke göçmenlerini barındıran Almanya'da, ağ teorisi kavramının kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa ne derece kullanıldığı, hangi yollarla kullanıldığı, göçmenlerin bireysel bağlantılarının etkinliği bu araştırmanın temel konusudur. Bu çerçevede, bu araştırmada hem ülkemizden ilk giden göçmenlerin çocukları (ikinci kuşak) hem de orada doğup büyüyen çocukların (üçüncü kuşak) ve yakın dönemde/sonradan göç etmiş olanların (evlilik/eğitim/iş/iltica), köken ülke göçmenlerle ve yerel halkla iletişim biçimleri ele alınmıştır. Bu kapsamda, bu çalışma, ikinci ve üçüncü kuşak ve yakın dönemde (sonradan giden) göç eden göçmenlerin ağ teorisi unsurlarından faydalanıp faydalanmadıkları, faydalanıyorlarsa hangi yollarla faydalandıklarını incelemek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

2 Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

1960'larda göç eden köken ülke göçmenlerinden (birinci kuşak) sonra, ikinci kuşak ve özellikle üçüncü kuşak göçmenlerinin hem köken ülke göçmenleriyle hem de yerel halkla iletişimlerinin, artacağı ve kültürlerarası iletişimin, etkileşimin yaşanacağı öngörülmektedir. Son yıllarda Almanya'ya göç, en fazla yakın dönem diyebileceğimiz 2017-2019 yılları (70.425) arasında (Almanya Federal İstatistik Ofisi, 2022) yaşanmıştır. Göçmenlerin Almanya'ya eğitim, iş amacıyla göç ettikleri ve genel olarak genç nesil olacağı - Almanya Federal İstatistik Ofisi verilerine göre Almanya'da bulunan köken ülke göçmenleri arasında 20-45 yaş grubu en büyük oranı oluşturmaktadır- (Almanya Federal İstatistik Ofisi, 2022) ve yeni insanlarla, yeni kültürlerle tanışmaya açık olacağı öngörüldüğünden, köken ülke göçmenlerle iletişim kurmakla birlikte yerel halkla iletişiminde artış olacağı düşünülmektedir. İletişimdeki artış göçmenlerin yaş durumlarına göre değişiklik gösterecektir. Yaş kişinin hayata bakışında, kişisel yöneliminde, gelişiminde, insanlarla etkileşiminde, iletişiminde önemli rol oynar. İlk giden göçmenlerden sonra ikinci kuşağın ve daha çok üçüncü kuşağın (yaşları daha küçük olduğu için) köken ülke göçmenleriyle iletişimi devam edecek ve yerel halkla etkileşimi artacaktır.

Bu bağlamda bu araştırmada katılımcıların yaş dağılımlarının Almanya'ya gelme nedeni konularında, köken ülke göçmenlerle tanışma yollarında, destek alma konularında, köken ülke göçmenlerle (Türkler) ve yerel halkla (Almanlarla) iletişim sıklıklarında, iletişim yollarında ve ilerleyen dönemlerde yaşamlarını sürdürmek istedikleri yer konularında bir farklılık oluşturup oluşturmadığı sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın hipotezleri aşağıda belirlenmiştir.

H0: Göçmenlerin Almanya'ya gelme nedenleri ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H1: Göçmenlerin yaşadıkları yerde, köken ülke göçmenlerle (Türklerle) tanışma yolları ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H2: Göçmenlerin Almanya'da destek alma konusu ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H3: Göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke göçmenleriyle (Türklerle) görüşme sıklığı ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H4: Göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke akrabaları/arkadaşlarıyla (Türklerle) iletişim yolları ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H5: Göçmenlerin yaşadıkları yerde yerel halkla (Almanlarla) görüşme sıklığı ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H6: Göçmenlerin yaşadıkları yerde yerel halkla (Almanlarla) iletişim yolları ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

H7: Göçmenlerin ilerleyen dönemlerde yaşamını sürdürmek istediği yer ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir.

3 Yöntem

3.1 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Almanya'da yaşayan 18-50 yaş aralığında, internete erişimi (sosyal ağ) olan Türk göçmenler oluşturmaktadır.

> "*İnternet tabanlı anketler büyük ölçüde, webde genel yayınlama yolu ile elde edilen gönüllü örneklemlere dayanmaktadır… İnternet tabanlı araştırmalar için gönüllüler incelenen konuda daha derinliğine bilgi verebilir… İnternet araştırmalarında (örneğin survey araştırmalarında, anket uygulamada) araştırmacılar evrenin büyüklüğü ve nitelikleri hakkında bir bilgiye sahip olmayabilir ve hatta aynı durum örneklem için de geçerlidir. Sadece internet kullanıcısı anlamında düşünülürse, internet kullanıcısının sayısı, sunucu veya bilgisayar kullanıcısının basit bir fonksiyonu değildir… Dahası, bir web sitesinde (örneğin kadınlardan daha fazla erkek) belli bir anketi ne kadar insan ve ne çeşit insan gördüğünü bilmek zordur. Ayrıca örneklemin belli dilimleri internetten çıkarabilir*" (Tekindal, 2021: 286).

Van Dijk (2016) internete erişimi olanlar ve olmayanları tanımlamak için "dijital bölünme" kavramını kullanmıştır. Dijital teknolojiye (internete) eşitsiz erişim olması sadece gelir ve ekipman ile ilişkili olmayıp, zaman (yeni medyayı kullanacak zamana sahip olmak), zihinsel (yeterli teknolojik bilgi), sosyal (erişime sahip olmayı kolaylaştıran ağlar ve bağlar) ve kültürel kaynaklar (insanları erişim sahibi olmak için motive eden kültürel ödüller ve statü) olabilmektedir. Bu kaynakların dağılımı yaş, cinsiyet, etnik köken, zekâ, kişilik, sağlık gibi kişisel eşitsizliklere ve belirli iş veya meslek, eğitim seviyesi, fakir veya zengin bir ülkede doğmak, hane içerisinde konum (anne-baba veya çocuk) gibi konumsal eşitsizliklere sahip olmakla ilişkilidir. Tüm bu eşitsizlikler insanların yeni medyaya (sosyal medyaya) farklı derecede erişime sahip olmalarına sebep olmaktadır (Van Dik, 2005 akt. Van Dijk, 2016).

Amaçlanan konu hakkında uygun örneklemden veri toplanabilmesi için araştırmada olasılık dışı örnekleme yönteminden amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. "*Amaçlı örneklemede araştırma için en iyi, en zengin bilginin nereden, kimden, kimlerden edinilebileceğine karar verilip, araştırma problemine cevap bulunabilecek bilgiler oradan sağlanır*" (Tekindal, 2021: 170). Amaçlı örnekleme çerçevesinde katılımcılardan 18-50 yaş arasında olanların anket formunu doldurması istenmiştir. Online/internet tabanlı anket ile Almanya'nın farklı eyaletlerinde yaşayan (12 eyalet) toplam 134 katılımcıya ulaşılmıştır. 13 tanesi çeşitli nedenlerle iptal edilmiş ve araştırma 121 anket üzerinden tamamlanmıştır. Araştırma için, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonun'dan 2022/2105647 sayı numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

3.2 Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Araştırmada veri toplama yönetimi olarak nicel araştırma yöntemi, veri toplama aracı olarak da online anket seçilmiştir. "Google Forms" çevrimiçi ortamına aktarılan görüşme formu sosyal ağ (WhatsApp, Facebook, Instagram, Telegram) uygulamaları üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırma formunun uygulama aşamasına geçilmeden önce araştırma formunun ilk sayfasında araştırmanın amacı, anketi doldurmak için gerekli süre, verilen cevapların gizliliği, katılımın tamamiyle gönüllü olduğu, araştırmacıyla irtibat hakkında katılımcılara ön bilgi verilmiştir. Anket formu katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ölçen Kişisel Bilgi Formu ile Almanya'da Yaşayan Köken Ülke Göçmenleri (Türkler) ve Yerel Halkla (Almanlarla) İletişim Biçimleri ve Kültürlerarası İletişim konularından oluşmaktadır. Araştırma için düzenlenmiş Kişisel Bilgi Formunda; göçmenin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, hangi eyalette yaşadıkları, Almanya'da bulunma süreleri, ilk geldiklerinde barındıkları yer, bulundukları kuşak, dil bilme ve iletişim kurmada dil problemi yaşama durumlarını belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. Bunun dışında göçmenlerin, Almanya'da yaşayan köken ülke göçmenleri ve yerel halkla iletişim biçimlerini ve kültürlerarası iletişimi belirlemek amacıyla; Almanya'ya geliş nedenleri, göçmenlerle tanışma yolları, Almanya'da kimlerden destek aldıkları, hem köken ülke göçmenleri hem de yerel halkla görüşme sıklıkları ve görüşme yolları ve hangi ülkede yaşamak istediklerini belirlemeye yönelik sorular oluşturulmuştur.

3.3 Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel analizi için SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada katılımcılara ilişkin demografik ve tanımlayıcı bilgiler sayı, yüzde gibi tanımlayıcı istatistiklerle ifade edilmiştir (Tablo 1). Çalışmada Almanya'ya gelme nedenleri, köken ülke göçmenleriyle tanışma yolları, kimlerden destek aldıkları, köken ülke göçmenleri ve yerel halkla görüşme sıklıkları, görüşme yolları ve ilerleyen dönemlerde yaşamlarını sürdürmek istedikleri yer konuları için yaş dağılımları esas alınarak çapraz tablolar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel değerlendirmesi için SPSS programında Ki Kare Bağımsızlık Testi (X^2) uygulanmıştır. 2x2 tablolarda gözlerdeki beklenen frekansların tümü 25'ten büyük olduğunda Pearson Ki Kare Testi, gözlerdeki beklenen frekanslardan herhangi biri 5-25 aralığında olduğunda Continuity Correction Ki Kare Testi, gözlerdeki beklenen frekanslardan herhangi biri 5'ten küçük olduğunda Fisher Ki kare Testi uygulanmıştır (Tablo 3, Tablo 4, Tablo 6, Tablo 8, Tablo 9). RxC düzenindeki tablolarda, gözlerdeki beklenen değer toplam göz sayısının %20 ve altında olduğunda Pearson Ki Kare testi uygulanmıştır (Tablo 2, Tablo 5, Tablo 7).

4 Bulgular

4.1 Demografik Bilgiler

Araştırma kapsamına alınan göçmenlerin %64.5'i kadın, %35.5'i erkektir. %49.6'sı üniversite, %28.1'i ortaokul/lise, %22.3'ü yüksek lisans/doktora eğitim düzeyindedir. %51.2'si 18-35, %48.8'i 36-50 yaş arasındadır. Katılımcıların %39.7'si 1-5 yıldır, %23.1'i doğduğundan beri, %17.4'ü 21 yıldan fazladır Almanya'da yaşamaktadır. Almanya'ya geldiğinizde nerede kaldınız sorusuna göçmenler arasından %28.9'u "Almanya doğumlu" olduğunu bildirmiştir. Bunu %26.4 ile kiralık dairede, %19.0 ile geçici olarak akraba yanında kaldığını belirtenler izlemiştir. Göçmenlerin %65.3'ü Almanca dilini konuşabildiğini, %32.2'si biraz konuşabildiğini %63.6'sı Almanlarla iletişim kurmakta dil problemi yaşamadığını bildirmiştir. Göçmen katılımcılar arasında %62.0'ı diğer (yakın dönemde/sonradan giden eğitim/evlilik/iş/iltica amacıyla) diyenler, %28.9'u üçüncü kuşaktan (ikinci kuşaktan gelenlerin çocuğu), %9.1'i ikinci kuşaktan (ilk gelenlerin çocuğu) olduğunu belirtenler gelmektedir. Katılımcıların %49.6'sı Kuzey Ren Vestfalya, %12.4'ü Baden, %9.9'u Hessen, %8.3'ü Bavyera, %7.4'ü Hamburg eyaletlerinde yaşamaktadır (Tablo1).

Tablo 1. Göçmenlerin Demografik Bilgileri

Cinsiyet	**N**	**%**
Kadın	78	64,5
Erkek	43	35,5
Toplam	121	100,0

Yaş Grupları	**N**	**%**
18-35 yaş arası	62	51,2
36-50 yaş arası	59	48,8
Toplam	121	100,0

Almanya'da Bulunma Süresi	**N**	**%**
Almanya doğumlu	28	23,1
1-5 yıldır	48	39,7
6-10 yıldır	12	9,9
11-15 yıldır	7	5,8
16-20 yıldır	5	4,1
21 yıldan fazla	21	17,4
Toplam	121	100,0

Bulunulan Kuşak	**N**	**%**
İkinci kuşak (İlk gelenlerin çocuğu)	11	9,1
Üçüncü kuşak (İkinci kuşağın çocuğu)	35	28,9
Diğer (Yakın dönemde/sonradan giden eğitim/evlilik/iş/iltica amacıyla)	75	62.0
Toplam	121	100,0

Eğitim Düzeyi	**N**	**%**
Ortaokul/lise	34	28,1
Üniversite	60	49,6
Yüksek lisans/doktora	27	22,3
Toplam	121	100,0

Almanya'ya İlk Gelindiğinde Barınılan Yer	**N**	**%**
Almanya doğumlu	35	28,9
Otel	12	9,9
Misafirhane	3	2,5
Kiralık daire	32	26,4
Geçici olarak akraba yanı	23	19,0
Kendi evi/eşin evi	9	7,4
Yurt/kamp	7	5,8
Toplam	121	100,0

Almanca Dilini Bilme	**N**	**%**
Evet	79	65,3
Hayır	3	2,5
Biraz	39	32,2
Toplam	121	100,0

Alman Halkıyla İletişim Kurmada Dil Problemi Yaşama	**N**	**%**
Evet	44	36,4
Hayır	77	63,6
Toplam	121	100,0

Yaşadıkları Eyalet	**N**	**%**
Berlin	3	2,5
Baden Württemberg	15	12,4
Bavyera	10	8,3
Hamburg	9	7,4
Hessen	12	9,9
Aşağı Saksonya	2	1,7
Kuzey Ren Vestfalya	60	49,6
Renanya-Palatina	4	3,3
Saarland	1	0,8
Saksonya	3	2,5
Saksonya-Anhalt	1	0,8
Schleswig-Holstein	1	0,8
Toplam	121	100,0

4.2 Göçmenlerin Almanya'da Yaşayan Köken Ülke Göçmenleri (Türkler) ve Yerel Halkla (Almanlarla) İletişim Biçimleri ve Kültürlerarası İletişim

4.2.1 Almanya'ya Geliş Nedeni

Araştırmaya alınan göçmenlerin Almanya'ya geliş nedenleri incelendiğinde; en fazla "evlilik ve/veya aile birleşimi" diyenler gelmektedir. Bunu "Almanya doğumlu" (%30.6) ve eşit oranlarla "işçi olarak ve/veya yakın dönemde iş için" (%17.4), "eğitim/iltica için" (%17.4) diyenler izlemektedir (Tablo 2).

Konu, yaş dağılımlarına göre incelendiğinde; 18-35 yaş arası göçmenler arasında en fazla "Almanya doğumlu" (%35.5) olduğunu belirtenlerin ve "eğitim/iltica" (%27.4) nedeniyle geldiğini belirtenlerin olduğu saptanmıştır. 36-50 yaş arası göçmenler arasında sırasıyla "evlilik ve/veya aile birleşimi" (%50.8) nedeniyle geldiğini belirtenlerin ve "Almanya doğumlu" (%25.4) olduğunu belirtenlerin geldiği bulunmuştur (Tablo 2).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda, katılımcıların Almanya'ya gelme nedeni konusu ile yaşları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olduğu bulunmuştur (P<0.05) (Tablo 2).

Tablo 2. Göçmenlerin Almanya'ya Gelme Nedeni Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

	Yaş Grupları							
	18-35 yaş arası	**%**	**36-50 yaş arası**	**%**	**Toplam**	**%**	**X²**	**P**
Almanya doğumlu	22	35,5%	15	25,4%	37	30,6%	17,07	0,00*
Evlilik ve/veya aile birleşimi	12	19,4%	30	50,8%	42	34,7%		
İşçi olarak ve/veya yakın dönemde iş için	11	17,7%	10	16,9%	21	17,4%		
Eğitim /iltica için	17	27,4%	4	6,8%	21	17,4%		
Toplam	62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X^2: Ki kare Bağımsızlık Testi p*<0,05: İlişki var
Pearson Chi-Square

4.2.2 Yaşanılan Yerde Köken Ülke Göçmenleriyle Tanışma

Araştırma kapsamına alınan göçmenler arasında, yaşadıkları yerde köken ülke göçmenleriyle tanışma konusuna %57.0 ile "tanıdıklar vasıtasıyla", %43.8 ile "iş yeri vasıtasıyla", %41.3 ile "akrabalar aracılığıyla", %26.4 ile "dernekler aracılığıyla", %22.3 ile "sosyal medya aracılığıyla (twitter, facebook, whatsapp vb.)" diyenler gelmektedir (Tablo 3).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda, katılımcıların yaşadıkları yerde köken ülke göçmenleriyle tanışma konusu ile yaşları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olmadığı bulunmuştur (P>0.05) (Tablo 3).

Tablo 3. Göçmenlerin Yaşadıkları Yerde Köken Ülke Göçmenlerle (Türkler) Tanışma Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

		Yaş Grupları							
		18-35 yaş arası	**%**	**36-50 yaş arası**	**%**	**Toplam**	**%**	**X²**	**P**
Akrabalar aracılığıyla	Hayır	39	62,9%	32	54,2%	71	58,7%		
	Evet	23	37,1%	27	45,8%	50	41,3%	0,613	0,43
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Tanıdıklar vasıtasıyla	Hayır	30	48,4%	22	37,3%	52	43,0%		
	Evet	32	51,6%	37	62,7%	69	57,0%	1,520	0,21
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
İş yeri vasıtasıyla	Hayır	31	50,0%	37	62,7%	68	56,2%	1,985	0,15
	Evet	31	50,0%	22	37,3%	53	43,8%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Dernekler aracılığıyla	Hayır	45	72,6%	44	74,6%	89	73,6%		
	Evet	17	27,4%	15	25,4%	32	26,4%	0,002	0,96
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Sosyal medya aracılığıyla (twitter,facebook, whatsApp vb.)	Hayır	51	82,3%	43	72,9%	94	77,7%		
	Evet	11	17,7%	16	27,1%	27	22,3%	1,040	0,30
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X^2: Ki kare bağımsızlık testi p>0.05 İlişki yok
Pearson Chi-Square
Continuity Correction

4.2.3 Yaşanılan Yerde Destek Görme

Araştırma kapsamına alınan göçmenler arasında, "Almanya'da en çok kimlerden destek görüyorsunuz?" sorusuna en fazla sırasıyla %52.9 ile "Türk arkadaşlar", %41.3 ile "buradaki aile/akrabalar", %30.6 ile "hiç kimse" diyenler gelmektedir (Tablo 4).

Almanya'da görülen destek konusu göçmen katılımcıların yaş dağılımlarına göre incelendiğinde; buradaki aile/akrabalar, Türk dernekleri, Türk arkadaşlar, Alman arkadaşlar, Alman iş arkadaşları, Alman komşular, hiç kimse konuları için Ki Kare yapılmış ancak hiçbiri istatistiki açıdan önemli bulunmamıştır (P>0.05) (Tablo 4).

Tablo 4. Göçmenlerin Almanya'da Gördükleri Destek Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

		Yaş Grupları							
		18-35 yaş arası	**%**	**36-50 yaş arası**	**%**	**Toplam**	**%**	**X²**	**P**
Buradaki aile/akrabalar	Hayır	34	54,8%	37	62,7%	71	58,7%		
	Evet	28	45,2%	22	37,3%	50	41,3%	0,482	0,487
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Türk dernekleri	Hayır	56	90,3%	56	94,9%	112	92,6%		
	Evet	6	9,7%	3	5,1%	9	7,4%		0,27
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Türk arkadaşlar	Hayır	32	51,6%	25	42,4%	57	47,1%		
	Evet	30	48,4%	34	57,6%	64	52,9%	1,036	0,309
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Alman arkadaşlar	Hayır	53	85,5%	47	79,7%	100	82,6%		
	Evet	9	14,5%	12	20,3%	21	17,4%	0,366	0,545
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Alman iş arkadaşları	Hayır	57	91,9%	48	81,4%	105	86,8%		
	Evet	5	8,1%	11	18,6%	16	13,2%	2,099	0,147
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Alman komşular	Hayır	54	87,1%	50	84,7%	104	86,0%		
	Evet	8	12,9%	9	15,3%	17	14,0%	0,012	0,912
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Hiç kimse	Hayır	47	75,8%	37	62,7%	84	69,4%		
	Evet	15	24,2%	22	37,3%	37	30,6%	1,864	0,172
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X^2: Ki kare bağımsızlık testi
p>0.05 İlişki yok
Continuity Correction
Pearson Chi-Square

NOT: Fisher's Exact Testi sadece P değerini vermekte

4.2.4 Köken Ülke Göçmenlerle Görüşme Sıklığı

Göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke göçmeni akrabalarla/arkadaşlarla en fazla %30.6 ile "günlük ve/veya haftada birkaç kez" görüşüyoruz cevabını verdikleri belirlenmiştir. Bunu eşit oranlarla "haftada bir" (%24.8), "özel günlerde ve/veya hiç görüşmüyoruz" (%24.8) diyenler izlemiştir (Tablo 5).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda, yaşanılan yerde köken ülke göçmeni akraba/arkadaşlarla görüşme sıklığı konusu ile katılımcıların yaşları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olmadığı bulunmuştur (P>0.05) (Tablo 5).

Tablo 5. Göçmenlerin Yaşadıkları Yerde Köken Ülke Göçmeni (Türk) Akraba/Arkadaşlarla Görüşme Sıklığı Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

	Yaş Grupları							
	18-35 yaş arası	%	36-50 yaş arası	%	Toplam	%	X²	P
Günlük ve/veya haftada birkaç kez	17	27,4%	20	33,9%	37	30,6%		
Haftada bir	16	25,8%	14	23,7%	30	24,8%		
Ayda bir	16	25,8%	8	13,6%	24	19,8%	3,504	0,32
Özel günlerde ve/veya hiç görüşmüyoruz	13	21,0%	17	28,8%	30	24,8%		
Toplam	62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X²: Ki kare bağımsızlık testi p>0.05 İlişki yok
Pearson Chi-Square

4.2.5 Köken Ülke Göçmeni Akraba/Arkadaşlarla Görüşme/İletişim Kurma Biçimleri

Araştırmaya alınan göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke göçmeni akrabalar/arkadaşlarla iletişim kurma yolları konusuna sırasıyla %65.3 ile "evde aile arkadaş ziyaretleri", %63.6 ile "telefonla iletişim", %53.7 ile "dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme", %47.9 ile "sosyal medya aracılığıyla iletişim" diyenlerin geldiği belirlenmiştir (Tablo 6).

Göçmenlerin yaşadıkları yerde köken ülke göçmeni akraba/arkadaşlarıyla görüşme/iletişim kurma yolları ile yaş dağılımları arasındaki ilişki incelendiğinde; evde aile/arkadaş ziyaretleri, dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme, telefonla iletişim, sosyal medya aracılığıyla iletişim konularında istatistiki analiz yapılmış, ancak hiçbiri istatistiksel açıdan önemli bulunmamıştır (P>0.05) (Tablo 6).

Tablo 6. Göçmenlerin Yaşadıkları Yerde Köken Ülke Göçmeni (Türk) Akraba/Arkadaşlarla Görüşme/İletişim Kurma Yollarının Yaşlarına Göre Dağılımı

		Yaş Grupları							
		18-35 yaş arası	%	36-50 yaş arası	%	Toplam	%	X²	P
Evde aile/arkadaş ziyaretleri	Hayır	24	38,7%	18	30,5%	42	34,7%		
	Evet	38	61,3%	41	69,5%	79	65,3%	0,572	0,45
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme	Hayır	25	40,3%	31	52,5%	56	46,3%		
	Evet	37	59,7%	28	47,5%	65	53,7%	1,816	0,17
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Telefonla iletişim	Hayır	23	37,1%	21	35,6%	44	36,4%		
	Evet	39	62,9%	38	64,4%	77	63,6%	0,000	1,00
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Sosyal medya aracılığıyla iletişim	Hayır	29	46,8%	34	57,6%	63	52,1%		
	Evet	33	53,2%	25	42,4%	58	47,9%	1,427	0,23
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X²: Ki kare bağımsızlık testi p>0.05 İlişki yok
Continuity Correction
Pearson Chi-Square

4.2.6 Yerel Halkla Görüşme Sıklığı

Araştırmaya alınan göçmenler arasında, yerel halktan arkadaşlarıyla görüşme sıklığı konusuna; en fazla %24.8 ile "özel günlerde" görüştüğünü belirtenlerin, bunu eşit oranlarla "ayda bir" (%24.0) görüştüğünü ve "hiç görüşmediğini" (%24.0) belirtenlerin geldiği saptanmıştır (Tablo 7).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda, yaşadıkları yerde yerel halktan arkadaşlarıyla görüşme sıklığı konusu ile katılımcıların yaşları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olmadığı bulunmuştur (P>0.05) (Tablo 7).

Tablo 7. Göçmenlerin Yaşadıkları Yerde Yerel Halktan (Alman) Arkadaşlarıyla Görüşme Sıklığı Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

	Yaş Grupları							
	18-35 yaş arası	**%**	**36-50 yaş arası**	**%**	**Toplam**	**%**	**X²**	**P**
Günlük ve/veya haftada birkaç kez	7	11,3%	14	23,7%	21	17,4%		
Haftada bir	8	12,9%	4	6,8%	12	9,9%		
Ayda bir	16	25,8%	13	22,0%	29	24,0%	5,416	0,24
Özel günlerde	18	29,0%	12	20,3%	30	24,8%		
Hiç görüşmüyor	13	21,0%	16	27,1%	29	24,0%		
Toplam	62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X^2: Ki kare bağımsızlık testi p>0.05 İlişki yok
Pearson Chi-Square

4.2.7 Yerel Halkla Görüşme/İletişim Kurma Biçimleri

Araştırma kapsamına alınan katılımcıların yerel halkla iletişim kurma konusuna sırasıyla %48.8 ile "dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme", %41.3 ile "telefonla iletişim", %35.5 ile "sosyal medya aracılığıyla iletişim", %21.5 ile "özel günlerde (dini/bayram vb.)", %20.7 ile "evde karşılıklı ziyarette bulunma" diyenlerin geldiği saptanmıştır (Tablo 8).

Yerel halkla görüşme/iletişim kurma yolları konusu katılımcıların yaş dağılımlarına göre incelendiğinde; hem 18-35 yaş arasında olanlarda (%53.2) hem de 36-50 yaş arasında olanlarda (%44.1) "dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme" diyenlerin ilk sırada geldiği bulunmuştur. Bunu 18-35 yaş arasında olanlarda "sosyal medya aracılığıyla iletişim" (%45.2), "telefonla iletişim" (%43.5) diyenlerin; 36-50 yaş arasında olanlarda "telefonla görüşme" (%39.0), "sosyal medya aracılığıyla iletişim" (%25.4) diyenlerin geldiği belirlenmiştir. "Sosyal medya aracılığıyla iletişim" 18-35 yaş arasında olanlarda %45.2, 36-50 yaş arasında olanlarda %25.4 olarak saptanmıştır (Tablo 8).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda; yerel halkla görüşme/iletişim kurma yolları konusu ile katılımcıların yaş dağılımları arasındaki ilişki incelendiğinde; sosyal medya aracılığıyla iletişim konusu ile katılımcıların yaş dağılımları arasındaki ilişkinin istatistiki açıdan önemli olduğu (P<0.05), evde karşılıklı ziyarette bulunma, dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme, telefonla iletişim kurma, özel günlerde (dini, bayram vb.) görüşme, iş yerinde ve/veya dışarıda karşılaşma, görüşmüyoruz konularında ise farklılığın istatistiksel açıdan önemli olmadığı bulunmuştur (P>0.05) (Tablo 8).

Tablo 8. Göçmenlerin Yaşadıkları Yerde Yerel Halkla (Almanlarla) Görüşme/İletişim Kurma Yollarının Yaşlarına Göre Dağılımı

		Yaş Grupları							
		18-35 yaş arası	%	36-50 yaş arası	%	Toplam	%	X²	P
Evde karşılıklı ziyarette bulunma	Hayır	48	77,4%	48	81,4%	96	79,3%		
	Evet	14	22,6%	11	18,6%	25	20,7%	0,096	0,75
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme	Hayır	29	46,8%	33	55,9%	62	51,2%		
	Evet	33	53,2%	26	44,1%	59	48,8%	1,015	0,31
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Telefonla iletişim kurma	Hayır	35	56,5%	36	61,0%	71	58,7%		
	Evet	27	43,5%	23	39,0%	50	41,3%	0,106	0,61
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Sosyal medya aracılığıyla iletişim	Hayır	34	54,8%	44	74,6%	78	64,5%		
	Evet	28	45,2%	15	25,4%	43	35,5%	4,316	0,03*
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Özel günlerde (dini/bayram vb) görüşme	Hayır	46	74,2%	49	83,1%	95	78,5%		
	Evet	16	25,8%	10	16,9%	26	21,5%	0,93	0,33
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
İş yerinde ve/veya dışarıda karşılaşıldığında	Hayır	57	91,9%	51	86,4%	108	89,3%		
	Evet	5	8,1%	8	13,6%	13	10,7%	0,465	0,495
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Görüşmüyoruz	Hayır	61	98,4%	56	94,9%	117	96,7%		
	Evet	1	1,6%	3	5,1%	4	3,3%		0,29
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X²: Ki kare bağımsızlık testi p*<0,05: İlişki var
Pearson Chi-Square
Continuity Correction
NOT: Fisher's Exact Testi sadece P değerini vermekte

4.2.8 İlerleyen Dönemlerde Yaşamını Sürdürmek İstediği Yer

Araştırma kapsamına alınan göçmenler arasında ilerleyen dönemlerde yaşamını sürdürmek istediği yer konusuna, "burada sürekli kalmak " (%52.1) diyenlerin önde geldiği, bunu "emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmek" (%24.0) ve "kararsızım" (%21.5) diyenlerin izlediği belirlenmiştir (Tablo 9).

Konu, katılımcıların yaş dağılımlarına göre incelendiğinde; her iki yaş dağılımında "burada sürekli kalmak" (18-35 yaş arası %62.9; 36-50 yaş arası %40.7) diyenlerin önde geldiği, bunu 18-35 yaş arası olanlarda %22.6 ile "karasızım", %19.4 ile "başka bir ülkede yaşamak"; 36-50 yaş arasında olanlarda %30.5 ile "emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmek", %20.3 ile "kararsızım" diyenlerin izlediği bulunmuştur. "Burada sürekli kalmak" konusunun 18-35 yaş arasında olanlarda %62.9, 36-50 yaş arasında olanlarda %40.7 olduğu saptanmıştır (Tablo 9).

Yapılan istatistiki analiz sonucunda, göçmenlerin ilerleyen dönemlerde yaşamını sürdürmek istediği yer konusu ile yaş dağılımları arasındaki ilişki incelendiğinde; burada sürekli kalmak konusu ile göçmenlerin yaşları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olduğu (P<0.05), Türkiye'ye dönmek, emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmek, başka bir ülkede yaşamak, kararsızım, fikrim

yok, yazın Türkiye'de kışın Almanya'da yaşamak konularında ise farklılığın istatistiki açıdan önemli olmadığı bulunmuştur (P>0.05) (Tablo 9).

Tablo 9. Göçmenlerin İlerleyen Dönemlerde Yaşamını Sürdürmek İstediği Yer Konusunun Yaşlarına Göre Dağılımı

		Yaş Grupları							
		18-35 yaş arası	%	36-50 yaş arası	%	Toplam	%	X^2	P
Burada sürekli kalmak	Hayır	23	37,1%	35	59,3%	58	47,9%	5,983	0,01*
	Evet	39	62,9%	24	40,7%	63	52,1%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Türkiye'ye dönmek	Hayır	58	93,5%	51	86,4%	109	90,1%	1,007	0,31
	Evet	4	6,5%	8	13,6%	12	9,9%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmek	Hayır	51	82,3%	41	69,5%	92	76,0%	2,049	0,15
	Evet	11	17,7%	18	30,5%	29	24,0%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Başka bir ülkede yaşamak	Hayır	50	80,6%	54	91,5%	104	86,0%	2,131	0,14
	Evet	12	19,4%	5	8,5%	17	14,0%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Kararsızım	Hayır	48	77,4%	47	79,7%	95	78,5%	0,006	0,93
	Evet	14	22,6%	12	20,3%	26	21,5%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Fikrim yok	Hayır	61	98,4%	57	96,6%	118	97,5%		0,48
	Evet	1	1,6%	2	3,4%	3	2,5%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		
Yazın Türkiye'de kışın Almanya'da yaşamak	Hayır	62	100,0%	56	94,9%	118	97,5%		0,11
	Evet	0	0,0%	3	5,1%	3	2,5%		
Toplam		62	100,0%	59	100,0%	121	100,0%		

X^2: Ki kare bağımsızlık testi p*<0,05: İlişki var
Pearson Chi-Square
Continuity Correction
NOT: Fisher's Exact Testi sadece P değerini vermekte

5 Sonuç ve Öneriler

Dijital kültürün yükselişi sosyal medya ağlarının kullanımının artışıyla, internet ortamında yapılan araştırmaların sayısı çeşitlenerek artış göstermektedir. Bu araştırmalar arasında Almanya'da yaşayan köken ülke göçmenleri üzerine uzaktan veri toplayan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dijital çağda, dijital kültürün etkisiyle yurt dışında yaşayan göçmenlerimizin hem Türkiye'deki hem de diğer ülkelerdeki yakın akraba ve aileleri ile görüşme sıklıkları ve görüşme yollarında artış yaşanmıştır. Dijital kültür aynı ülkede hatta aynı şehirde yaşayan kişilerin günlük iş yoğunluğu içerisinde yüz yüze görüşme imkânı bulamadığı durumlarda bile birbirlerinden haberdar olmalarına vesile olmuştur. Bu araştırmanın internet üzerinden yapılması ve internete ulaşan kişi sayısının tam olarak bilinmemesi nedeniyle, elde edilen bulguları genele yaymak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle araştırmada elde edilen bulgular, eldeki örneklem çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu çalışma, göçmenlerin hem köken ülke göçmenleriyle hem de yerel halkla aralarında göçmen ağ teorisinin varlığını sürdürüp sürdürmediğini anlamak adına gerçekleştirilmiştir.

İnternet ortamında verilerin toplandığı bu araştırmada hem ülkemizden ilk giden göçmenlerin çocukları (ikinci kuşak) hem de orada doğup büyüyen çocukların (üçüncü kuşak) ve yakın dönemde/sonradan göç etmiş olanların (evlilik/eğitim/iş/iltica) köken ülke göçmenlerle ve yerel halkla ağ teorisi unsurlarından faydalandıkları ve kültürlerarası etkileşimin yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada göçmenlerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu, hemen hemen dörtte üçünün lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularında eğitim düzeyinin yüksek çıkması, araştırmada üçüncü kuşak katılımcı sayısıyla birlikte yakın dönemde eğitim ve iltica amacıyla göç etmiş katılımcı sayısının olmasıyla da ilişkilidir. Nitekim eğitim ve iltica amacıyla göç edenlerde yaş düştükçe artış olduğu görülmektedir. 2015 ve sonrası dönemde birçok kişi iltica etmek zorunda kalmıştır. Günümüz web dünyasında, ağ bağlantılarının etkisiyle bilgiye erişim artmış çok sayıda kişinin uluslararası eğitim imkânlarından faydalanması için kapı aralanmış, birçok kişi aralanan bu kapılarda eğitim almak için imkânlarını zorlamıştır Bu zorlamada son dönemde ülkede yaşanan siyasi ve iktisadi koşulların etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Yaşam için elzem olan iktisadi koşullar sağlanamadığında, kişi hangi yaşta olursa olsun göç yolunu deneyecektir. Nitekim işçi olarak ve/veya yakın dönemde iş için göç edenlerin sayısının her iki yaş grubunda birbirine yakın olması ekonomik zorlukların her yaş döneminde göç nedeni olabileceğini göstermektedir. Araştırmada dil bilmeyenlerin veya biraz bilenlerin ve dil nedeniyle iletişim sıkıntısı yaşayanların oranının yüksek olmasının, katılımcılar arasında yakın dönemde Almanya'ya yerleşenlerin oranının yüksek olmasıyla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Katılımcılar arasında Almanya'ya ilk kez gittiklerinde ücretli olarak otel vb. yerlerde barınanların yanı sıra akraba yanında geçici olarak barınanların da olduğu ve evlilik/aile birleşimi nedeniyle göçün devam ettiği görülmektedir. Bu sonuçlar göçmen ağ teorisinin varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Ağ teorisinin varılan ülkede göçmenlerin maliyet ve risklerini azaltmada etkili olduğu, yeni göçmenlerle eski göçmenler arasında dayanışma sağladığı düşünüldüğünde, bir kısım göçmenin yerleştiği ülkede zorluk çekmeden yaşamına başladığı öngörülebilir. Ağ teorisinin varlığı aynı zamanda geleneksel dayanışma kültürünün ve geleneksel evlilik şeklinin varlığını sürdürdüğünü de göstermektedir.

Köken ülke göçmenlerin Almanya'ya gelme nedeni konusunu ele aldığımızda ağ teorisinin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Araştırma kapsamına alınan göçmenler arasında Almanya'ya gelme nedenine en fazla (36-50 yaş arasında %50.8) evlilik ve/veya aile birleşimi diyenler gelmektedir. Bu bulgu hem Çağlar'ın (t.y) Avrupa'daki göçmenlerimiz üzerine gerçekleştirdiği araştırmada ithal evlilik olarak da adlandırdığı araştırma bulgularını hem de Abadan-Unat'ın (2017) belirttiği aile birleşmelerini destekler niteliktedir. Araştırmada 18-35 yaş arasında olanlarda ise en fazla (%27.4) eğitim/iltica için diyenler gelmektedir. Ülkemizde yurtdışında öğrenim gören öğrenci sayısının yıldan yıla (yurt dışı burslu öğrenci sayı 2018, 2746; 2019, 2818) artış (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019; MEB, 2020) göstermesi ve Almanya'ya iltica eden kişi sayısının 2015 yılından sonra artış (2017-2019 yılları arası koruma arayan 23.610 kişi; 2020 yılı koruma arayan 3.915 kişi) göstermesi (Almanya Federal İstatistik Ofisi, 2022) araştırma bulgularımızı desteklemektedir. Araştırmamızın hipotezi olan göçmenlerin Almanya'ya geliş nedeni konuları için yapılan istatistiki analiz sonucunda "göçmenlerin Almanya'ya gelme nedenleri ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir" hipotezinin (H0) örneklemimiz kapsamında doğrulandığı ($P<0.05$) görülmektedir.

Araştırmada Almanya'da yaşayan göçmenlerin, köken ülke göçmenleriyle sosyalleşmek için tüm ağ teorisi unsurlarını kullandıkları görülmektedir. Yaş artışıyla birlikte ev ziyaretlerinin artış gösterdiği, yaşın düşmesiyle telefonla iletişimin öne geçtiği görülmektedir. Evde misafir ağırlamak, misafir gitmek geleneksel doğu kültüründe önem verilen bir konudur. Günümüz dünyasında web çağı ile karşılaştırırsak telefonla iletişimin geleneksel iletişim haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede göçmenlerin geleneksel görüşme yollarını tercih ettikleri, geleneksel bağlarını korudukları söylenebilir. Bununla birlikte yeni iletişim yollarının kullanıldığı göz ardı edilmemelidir.

Araştırma bulgularına göre, köken ülke göçmenlerin, yerel halkla dostluk bağları kurduğu, kültürlerarası iletişimin, etkileşimin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Köken ülke göçmenleri arasında gerçekleşen ev ziyaretleri, yerel halkla görüşmede yerini, dışarıda yüz yüze görüşme şekline bırakmıştır. Yerel halkla görüşme yollarına en fazla sırasıyla dışarıda toplanıp yüz yüze görüşme (%48.8), telefonla iletişim (%41.3) ve sosyal medya acılığıyla iletişim (%35.3) diyenler gelmektedir.

En fazla özel günlerde ve dışarıda yüz yüze görüşme şekli dostluk bağlarının kültürel farklılık çerçevesinde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Araştırmamızın "göçmenlerin yaşadıkları yerde yerel halkla (Almanlarla) iletişim yolları ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir" hipotezinin (H6) sosyal medya aracılığıyla iletişim konusu için doğrulandığı (P<0.05) görülmektedir. Bu bulgular göçmen ağ teorisi unsurlarıyla örtüşmektedir. Rıttersberger-Tılıç ve Güllüpınar (2009: 45) Almanya'da köken ülke göçmenleri üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında kadınların erkeklere kıyasla daha fazla etnik yapı ve kültürden insanlarla iletişim kurabildiğini dile getirmiştir. Yerel halk ile köken ülke göçmenler arasında bir bütünleşme yaşandığından söz etmenin mümkün olduğu, hemen hemen üçte ikisini kadınların oluşturduğu bu araştırmada sosyal medya kullanımının orta yaştakilere oranla, gençlerde yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumu modern dönemde insanların iletişimde oldukları bireylerin çoğunu tanımamasının yanı sıra, yüz yüze ilişkinin yerini iletişim araçlarıyla sağlanan dolaylı iletişime bırakması (Yelken, 2004: 18) ile ilişkilendirebiliriz. Van Dijk (2016), sosyal medyanın hayat ve iletişimde bazı sınırları muğlaklaştırsa da özellikle gençler arasında kimliğin geliştirilmesi, ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi açısından kullanılabileceğini dile getirmiştir. Araştırma sonucuna göre göçmenlerin yaşadıkları ülkenin halkıyla iletişim içinde olduğunu söylemek mümkün. Sosyal medya ile kişi, çevresinde olanlardan haberdar olacak, yeni kişileri, toplulukları, olanakları tanıyacak, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunacaktır. Araştırma bulgularında yakın dönemde göç edenlerin çoğunlukta olması, yerel halkla, çevreyle etkileşim çabası içinde olabileceğini, sosyal medya kullanımının bu nedenle yüksek olabileceğini de düşündürmektedir.

Almanya'da sürekli kalmak istediğini belirtenler arasında genç neslin önde geldiği görülmektedir. Bu bulgular, genç neslin ilerleyen dönemlerde yaşamını sürdürmek istediği yer konusuna dair fikirlerinin; katılımcılar arasında 1-5 yıl aralığında gelenlerin ve yakın dönemde eğitim/iltica ve iş amacıyla yerleşen katılımcıların sayısının yüksek olması, vardığı ülkenin imkânlarının fazla olması ancak henüz ülkeye yerleşmenin tam sağlanamaması dolayısıyla diğer olanak ve fırsatların da değerlendirilme aşamasında olmasıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Orta yaş nesilde ise ülkeye yerleşmenin tam olarak sağlanması, çocuklarının doğdukları veya yerleştikleri ülkede kalmayı tercih etmesi sonucu, aile bağları nedeniyle Almanya'da sürekli kalmak ile köken ülkeye dönme arasında kararsız kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Orta yaş nesilde Almanya'da sürekli kalmak isteyenlerin oranının yüksek olması göç edilen ülkede güçlü ağ bağlantılarının (aile/akraba bağları) olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede "göçmenlerin ilerleyen dönemlerde yaşamını sürdürmek istediği yer ile yaş dağılımları arasındaki ilişki anlamlı farklılık göstermektedir" hipotezinin (H7) "burada sürekli kalmak" konusu için doğrulandığı (P<0.05) görülmektedir. Araştırma bulgularımızı destekler biçimde Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi [HÜGO] (2013) tarafından Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkiye kökenlilerle yapılan araştırmada katılımcılar arasında %36.0'ının Türkiye'ye yerleşmeyi düşünmediği (*kesinlikle yerleşmem* %22.0; *Türkiye'ye yerleşmem* %14.0) belirlenmiştir.

Göçmenlerin hem köken ülke göçmenleri hem de yerel halkla iletişimde ağ teorisi unsurlarını kullandıkları, bu unsurlarda dijital olanakların etkili olduğu, dijital ağ aracılığıyla iletişimlerini arttırdıkları, kültürlerarası etkileşimin sağlandığı, yerel halkla uyum ve sosyal bütünleşme içinde oldukları sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak dijital ortamın, sosyal yaşamda birleştirici, bütünleştirici, yakınlaştırıcı etkisi olduğu, ilişkileri arttırıcı yönünün olduğu, bunun yerel halk ile göçmenler arasında entegrasyonun sağlanmasında rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede dijital ortamda entegrasyon faaliyetlerinin arttırılması önerilmektedir.

Araştırmada göçmenlerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu, hem köken ülke göçmenlerle hem de yerel halkla etkileşimlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Yaşanılan ülkede toplumla yüksek etkileşim bireyin, ailenin, toplumun ve entegrasyonun gelişmesinde rol oynayacaktır. Göçmenlerin ve yerel halkın birbirlerini yakından tanımak, birbirleriyle etkileşimini arttırmak, ortak kültür oluşturmak için kültürlerarası paylaşıma yönelik yüz yüze aktivitelerle birlikte dijital ortama aktarılan ve dijital ortamda gerçekleştirilen aktiviteler gerçekleştirilmesi, iletişimin arttırılması önerilmektedir.

Göçün çeşitlilik gösterdiği çağımızda göç nedenlerden biri de eğitimdir. Eğitim amacıyla bir ülkeden başka bir ülkeye giden göçmenlerin sayısı hızla artış göstermektedir. Bilgi çağında olduğumuz dünyada eğitim amaçlı göç eden kişiler gittikleri ülkeye bilgilerini, birikimlerini, enerjilerini, hedeflerini de götürmektedir. Göç eden öğrencilerin, eğitimi sonrasında ülkeye dönmesi, sahip

olduğu bilgi, birikim ve enerjiyi ülke için değerlendirmesi, ülkenin gelişimine katkı sağlaması Türkiye için büyük kazanç sağlayacağından, göç edenlerin eğitim sonrası ülkeye geri dönüşlerinin sağlanması için koşullarını geliştirmeye yönelik iktisadi ve akademik adımlar atılması önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür: Makalenin veri toplama ve yazma sürecine verdiği destekten dolayı Prof. Dr. Ramazan Yelken'e teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.
Acknowledgements: I would like to thank Prof. Dr. Ramazan Yelken for his contribution throughout the data collection and writing process of the present paper.

Kaynakça/ References

Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen göç konuk işçilikten ulus ötesi yurttaşlığa. İstanbul:* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akbaş, E. (2012). Göçmenler arasındaki dayanışmacı ağların dönüşümü: Göçmen sivil toplum örgütlerinin yeni misyonu*.* S.G. Ihlamur-Öner ve A.Ş. Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar* içinde (ss,335-351). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Almanya Federal İstatistik Ofisi. (2022). *Foreign population by age and selected citizenships*. 25 Mart 2022 tarihinde https://www.destatis.de/EN/Themes/SocietyEnvironment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-age-groups.html adresinden erişildi.

Almanya Federal İstatistik Ofisi. (2022). P*ersons seeking protection by protection status, year of first entry and countries of origin (citizenship)*. 25 Mart 2022 tarihinde https://www.destatis.de/EN/Themes/SocietyEnvironment/Population/MigrationIntegration/Tables/protection-year-off-first-entry-status.html;jsessionid=513AF461532F68F0505C7696ED872F6E.live712 adresinden erişildi.

Castells, M. (2012). Ağ toplumunda iletişim, iktidar ve karşı-iktidar (Çev. T. Sepetçi). *Yeni Medya Üzerine Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (ss, 13-45). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları. No. ÇV1.

Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür ağ toplumunun yükselişi*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çağlar, A. (t.y.). *Almanya, İsviçre ve Fransa'daki Türkiye kökenli göçmenler: Aidiyet sorunları ve beklentiler.* 20 Ocak 2022 tarihinde http://www.alicaglar.net.tr/StaticFiles/file/turkiye-kokenli-gocmenler.pdf adresinden erişildi.

Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (17).

Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar.* (Çev. A.Z. Gündoğan ve C. Nacar) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Gencer, T.E. ve Aktan, M.C. (2021). Dijitalleşen çağda ve toplumda değişen ihtiyaçlar ve sorunlar: E-sosyal hizmet (Sosyal hizmet 2.0) gereksinimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(3), 1143-1175.

Gurak, D.T. ve Caces, F.M.(1992). Migration networks and the shaping of migration systems. M.M. Kritz, L.L. Lim ve H. Zlotnik (Ed.), *International Migration Systems* içinde (ss, 150-176). Calerendon Press. Oxford.

HÜGO (2013). *Avrupa kamuoyu araştırmaları. Euro-Turks-barometre.* 30 Aralık 2021 tarihinde http://fs.hacettepe.edu.tr/hugo/dosyalar/ETB_rapor.pdf adresinden erişildi.

Ihlamur-Öner, S.G. (2012). Ulusötesi göç sürecinde dini ağlar ve örgütler. S.G. Ihlamur-Öner ve A.Ş. Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar* içinde (ss, 309-333). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Massesy, D.S., Arango, J. Hugo, G., Kouaoucı, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, *19*(3), 431-466.

Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurtdışı Eğitim Genel Müdürlüğü (2019). *2018 yılı faaliyet raporu.* 23 Ocak 2022 tarihinde https://yyegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_03/22105156_YYEGM_2018_Ydare_Faaliyet_Raporu.pdf adresinden erişildi.

Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurtdışı Eğitim Genel Müdürlüğü (2020). *2019 yılı faaliyet raporu.* 23 Ocak 2022 tarihinde https://yyegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_03/25110141_2019_YYlY_Birim_Faaliyet_Raporu_-_PDF.pdf adresinden erişildi.

Olgun, C.K. (2020). Dijital kültürün yükselişine doğru: Riskler ve fırsatlar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(35), 185-218.

Ölçekçi, H. (2020). Dijital iletişim ve küresel kültürel etkileşimin homojenleşme, kutuplaşma ve melezleşme süreçleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 50,* 146-163.

Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology, 24*, 1-24.

Rittersberger-Tılıç, H. ve Güllüpınar, F. (2009). *Almanya'daki üçüncü kuşak gençliğin kimlik halleri, dayanışma ve çatışmanın rolü. 23 Ocak 2022 tarihinde* https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/50048/T0RZeE1EQT0.pdf adresinden erişildi.

Tekindal, S. (2021). *Nicel, nitel karma yöntem araştırma desenleri ve istatistik.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Law, J. (2020). Aktör ağ kuramı (Çev. Z. Karagöz), B.S. Turner (Ed.), *Sosyoloji Sözlüğü* içinde. İstanbul: Pinhan Yayınevi.

Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*. İstanbul: Kafka Yayınları. E-Kitap.

Yaman, G. (2014). Göçmen ilişkiler ağının ulusötesi göçe etkisi: Belçika'daki Emirdağlılar örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 21*, 281-299.

Yelken, R. (2004). Yeni sosyal oluşumlar ve cemaatin dönüşümü. *Sosyoloji Dergisi*, (12-13), 15-24.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3 (1) 36-58
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.3

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Yöneticilerin Kişilik ve Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Türkiye'de Aile Şirketlerine DKT Uygulaması

The Relationship Between Personality and Demographic Characteristics in Managerial Class: Applying a Deger Personality Test on Family-Owned Companies in Turkey

İlhami FINDIKÇI *
0000-0001-7285-9883

Nebile KORUCU GÜMÜŞOĞLU †*
0000-0003-3308-4362

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 26.12.2021
Düzeltme Talebi: 07.02.2022
Son Düzeltme: 05.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Davranış Bilimleri
Kişilik
Değer Kişilik Testi
Sıfır Merkez (Enneagram)
Aile Şirketleri

ÖZ

İnsanın kişiliği, tarih boyunca araştırma konusu olmuştur. Beden, zihin ve duygularıyla farklı eğilimlerle doğan insanın kişiliği, çevrenin etkisiyle yerleşir. Kişisel özelliklerin bilinmesi; bireyin tanınması, eğitim süreci, meslek seçimi, kariyer, kişisel gelişim ve psikolojik destekler gibi nedenlerle gereklidir. Varlık - ruh ilişkisiyle insanı bütün olarak ele alan, 'ben' engelini aşarak başkası için de var olmayı hedefleyen, Sıfır Merkezli İnsan Modeli (Enneagram), kendini tanımayı amaçlayan eski yaklaşımlardandır. 2015 - 2019 arasında yapılan bu araştırmada Türkiye'de 15 şehirde aile şirketlerinde çalışan 532 yöneticiye, Değer Kişilik Testi (DKT) yüz yüze uygulanarak yöneticilerin, kişilik ve demografik özellikleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi hedeflenmiştir. 115 soru, üç cevap şıkkının bulunduğu testin sonunda katılımcılara özel kişilik testi raporları, çeşitli yöntemlerle analiz (Cronbach Alfa, Ki-Kare, Logit Regresyon) edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun erkek, evli, 21-50 yaş aralığında; kişilik potansiyelleri; Fiziksel (%42,3), Zihinsel (% 42,1), Duygusal (%15,6); kişilik tipleri; Sadık Sorgulayıcı (%27,4), Mükemmeliyetçi (%22,4), Araştırmacı (%13,7), Yardımsever (%13,3), İddialı (%10,3), Barışçıl (%9,6), Başarı Odaklı (%1,3), Kâşif (%1), Özgün (%1) şeklinde dağılmıştır. Kişilik potansiyelleriyle tiplerinin; cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre anlamlı biçimde değiştiği, eğitim durumu ve medeni hale göre değişmediği görülmüştür. Yaşın Fiziksel, 41-50 yaş grubu ve cinsiyetin Zihinsel, cinsiyetin ve çalışma durumunun, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını, anlamlı biçimde arttırdığı belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Submitted: 26.12.2021
Revision Requested: 07.02.2022
Final Revision Received: 05.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Behavioral Sciences
Personality
Deger Personality Test
Zero-Centered (The "Selfless" Human Model) (Enneagram)
Family-Owned Companies

ABSTRACT

Human personality has long been an area of fascination. The individual is born with various physical, mental and emotional proclivities, then fashioned by environmental influences. Understanding individual characteristics are essential in multiple contexts: self-awareness, education and training, professional and personal development, and psychological and emotional support programs. The Enneagram, an ancient model of the human psyche, views the individual holistically in terms of a relationship between being and essence and aims to foster a more altruistic existence by transcending the 'ego'. In this survey, conducted between 2015 and 2019, 532 managers employed in various family-owned companies in 15 cities in Turkey answered the 'Deger Personality Test' (DPT) by face to face interviews that aimed to determine the correlation(s) between personality and demographics. Consisting of 115 questions and multiple-choice answers, participants' responses to the personality questionnaire were evaluated using Cronbach's Alpha, Chi-Square and Logistic Regression analyses to ascertain personality potentials (Physical, Mental or Emotional) and personality types (Loyalist, Reformer, Investigator, Helper, Challenger, Peacemaker, Achiever, Enthusiast or Individualist). The survey indicated that personality types varied significantly based on gender, age and employment status, whereas educational and marital status had no significant bearing upon personality type.

*1**Yazar İletişim/ Corresponding Author**: İlhami Fındıkçı (Dr.), İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, ifindikci@degerdanismanlik.com.tr
**2 Nebile Korucu Gümüşoğlu (Doç. Dr.), İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye, n.gumusoglu@iku.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Fındıkçı, İ. ve Korucu Gümüşoğlu, N. (2022). Yöneticilerin kişilik ve demografik özellikleri arasındaki ilişki: Türkiye'de aile şirketlerine DKT uygulaması. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 36-58. doi:10.52108/2757-5942.3.1.3

1 Giriş

İnsan, çok yönlü ve karmaşık yapısıyla diğer canlılardan farklıdır. Sahip olduğu fiziksel, duygusal ve zihinsel alandaki temel donanımlar insanı, diğerlerinden farklı ve kendisine has kılar. Doğuştan getirilen genetik mirasın, yaşamın ilk yıllarında çevreyle etkileşimi sonucu kişiye özel farklılıklar şekillenir ve yerleşir. Bireyi, diğerlerinden ayıran niteliklerin tamamı olarak tanımlanan kişilik özellikleri, tarih boyunca araştırma konusu olmuştur. Mitolojilerde, kutsal kitaplarda ve filozofların eserlerinde; insanın öncelikli konu olarak ele alındığı, insan - varlık, benlik - ruh ilişkisinin araştırıldığı ve özellikle akıl sahibi canlı olarak insanın, dünyadaki yolculuğunda kendini bilmesi ve tanımasının önemi dile getirilmiştir.

Her insanın kendisine has olmasına rağmen, bireylerin temel kişisel özellikleri bakımından benzerlikleri de söz konusudur. Benzer kişilik özelliklerinden hareketle insanları yakından tanımak amacıyla belirli tipler şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bireyi tanımak; ona sağlanacak eğitim programlarından psikolojik yardıma, okul ve meslek seçiminden kariyer yönetimine, toplumsal rollerden kişisel gelişimine kadar çok yönlü desteklerde belirleyici olacaktır.

Kişilik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilen çeşitli testler vardır. İnsanı tanımaya ilişkin çalışmaların dayandığı, insanlık tarihi kadar eski, ezoterik özelliği olan, kutsal kitaplardan etkilenen, insanı benlik ve ruh değerleriyle bir bütünlük içinde ele alan, Sıfır Merkezli İnsan Modeli (Enneagram) (Bakhtiar, 2013: 138), (Cron ve Stabile, 2016: 161); insanın tüm donanımlarıyla sürekli bir gelişim içinde olduğunu vurgular. Latince dokuz çizgi (nokta) anlamında olan Enneagram; bireyin; beden ile ruh, madde ile mana bilgisi arasında bir denge oluşturarak kendini araması, tanıması ve gerçek özü ile yeniden buluşmasını ifade eden öğretilerin bir sentezidir. Oscar Ichazo'nun (1982) çalışmalarıyla bilimsel alanda daha fazla kullanılan Enneagram, başta Stanford olmak üzere birçok üniversitede ders olarak okutulmakta, kritik kamu görevleri, askeri alanlar, gizli servisler ve özel sektör gibi birçok kurumda yönetici seçiminde kullanılmaktadır.

Sıfır Merkez Kişilik Modeli, merkezde yer alan bireyin; Fiziksel (beden), Zihinsel (mantık) ve Duygusal (kalp) üç temel kişilik potansiyeli ve her potansiyelin sahip olduğu üç temel kişilik tipinden (toplam 9 tip) birinin etkisi altında bir yaşam sürdürdüğünü belirtir. Kişi, hangi kişilik potansiyeli ve tipine sahip olduğunu bildiğinde; kendini daha iyi tanıyarak içgüdülerini, hazlarını, tutkularını yönetme, ahlak, adalet, merhamet gibi özelliklerini geliştirme ve böylece kendi özünü yakalayarak hayatına anlam katma konusunda önemli fırsatlar yakalayacaktır.

Ulaşım, iletişim, bilişim, bilgi artışıyla hayatın hızlandığı günümüzde insanın uyum sınırlarının zorlandığı bilinmektedir (Komives, Lucas ve Mcmahon, 2013: 432). Bireyin; psikolojik dengesinin giderek bozulduğu, temel insani değerlerin zedelendiği, kendi öz varlığından hızla uzaklaştığı tutku odaklı bir yaşama yöneldiği bir insani krizden söz edebiliriz (Fındıkçı, 2018b: 128). İleri teknoloji, yapay zekâ, hızlı iletişim ve ulaşımın doğal yaşam dengesini zedelediği, insandan insana ve insandan doğaya ciddi zararların verilebildiği bu insani krizle baş etmek için bireylerin, özellikle de karar verme konumundaki yöneticilerin; kendilerini tanımaları ve bilmeleri gerekli ve önemlidir. Konu, alan, sektör ne olursa olsun girişim yapacak, araştırma geliştirme faaliyetlerine yatkın, liderlik özelliği olan bireylerin kendilerini tanıması, çevre tarafından bilinmesi ve tanınabilmesi, kurumlar ve toplum düzeyinde ciddi bir katma değer sağlayacaktır.

Kuşkusuz insanlar arasındaki bireysel farkların oluşmasında genetik faktörlerin yanında ailenin çocuğu yetiştirme biçimi, toplumun temel kültürel ve inanç değerleriyle yaşama biçiminin etkisi vardır. Bu bileşenlerin sonucu yerleşen kişilik özelliklerinin, ne tür farklılıklar gösterdiğini bilmek ve özellikle bireylerin en yalın demografik özelliklerinin, temel kişilik özelliklerini ne yönde etkilediğini bilmek, bireyin kendisini tanımasında ciddi katkılar sağlayacaktır.

İnsanları aynı amaçlar etrafında toplamak ve çabalarını koordine etmekle sorumlu olan ve sıkça karar vermek, inisiyatif almak, liderlik yapmak durumunda olan yöneticilerin; hayata bakış, bilgiyi edinme, düşünme ve karar verme, reaksiyon verme, uygulama süreci ve sonrası gibi alanlardaki farklı kişisel yönelimlerinin bilinmesi gerekli ve önemlidir. Nitekim temel kişilik özellikleri bakımından; kişiler üzerinde etkili olan, çalışkan, girişimci, bilimsel bakış açısı yanında ruh değerlerine de yatkın, liderlik özelliği olan liyakat sahibi bireylerin göreve getirilmeleri, başarılı sonuçlara ulaştırmaktadır. Bireyin sahip olduğu özellikler ile işin gerektirdiği özelliklerin

uyumunun belirlenmesi ihtiyacı, çeşitli psikolojik testlerin geliştirilmesini sağlamıştır. Psikolojik test, belirli bir davranışın nesnel ve standart koşullardaki ölçümüdür (Anastasi, 1988: 22).

Kişilik testleri; kişileri tanıma, karşılaştırma, değerlendirme ve temel donanımlarını tahmin aracı olarak tercih edilmiştir. Zira bu testler, bireylerin temel kişilik donanımlarını ortaya koymak üzere; "İki ya da daha fazla kişinin davranışlarını karşılaştırmada kullanılan sistematik bir süreç" (Cronbach, 1990: 706); "sayısal bir ölçek veya kategoriye göre davranışı gözlemlemek ve tanımlamak için oluşturulan bir yöntem" (Dale, 1995: 252), şeklinde tarif edilmiştir. Kamu ve özel kurumlar ile özellikle aile şirketlerinde insan kaynakları uygulamalarında kullanılacak kişilik testleri, yönetim kademelerinde doğru adayın seçilmesi, işin gerektirdiği yetenek, özellik ve kişilik yapısındaki bireylerin önünü açacak, kariyer yönelimlerini kolaylaştıracak ve kurumsal başarıda etkili olacaktır. Kurumlarda yöneticilerin seçiminde adayların, temel donanımları bakımından bir bütün olarak ele alınması, kullanılacak ölçeklerle bireysel özelliklerin sayısallaştırılması, başarı oranını arttıracaktır (Erdoğan, 1987: 50).

Ülkemizde ve dünyada ekonominin bel kemiğini oluşturan aile şirketlerinin, yeni kuşaklara geçmesindeki zorluk ve aile işletmelerini sürdürülebilir hale getirecek kurumsallaşma çalışmalarının gereği ve önemi bilinmektedir (Fındıkçı, 2014: 13-19). Dolayısıyla aile şirketlerinde yöneticilerin işe yerleştirilmesinde geleneksel yöntemlerin yanında işin gerektirdiği özelliklere ve bilhassa liderlik becerilerine sahip uygun adayların seçilmesi zorunludur.

Oysaki gerek aile şirketlerinde gerekse kamudaki yönetici adaylarının, pratikte çoğu zaman işe katılım ya da alım durumuna göre sahip oldukları yetenek ve kişilik özelliklerine uygun olmayan gelişigüzel roller alabildikleri, daha da önemlisi çoğunun liderliğe talip olduğu görülebilmektedir. Temel kişilik özellikleri ve liyakatin önemsenmediği bu durumun ise kurucu liderden sonra ciddi bir çıkmaza neden olup aile şirketini dağılmaya kadar götürebildiği yahut kamudaki verimsizliğin kaynağı olabildiği görülmektedir.

Bu çalışmada; 2015 – 2019 yılları arasında Türkiye'de ulaşılabilen 15 şehrin (Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Mersin, Samsun, Sivas) önde gelen aile şirketlerinde çalışan iş sahibi hissedar yöneticiler, aile şirketinde çalışan yeni kuşak temsilcileri ve profesyonel yöneticilerden oluşan 532 katılımcıya yüz yüze uygulanan ve Sıfır Merkez Kişilik Modeli (Enneagram) öğretisi doğrultusunda hazırlanan, Değer Kişilik Testi (DKT) aracılığıyla yöneticilerin demografik özellikleriyle temel kişilik potansiyelleri ve kişilik tipleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kişilik tiplerinin demografik özelliklerden bağımsız olarak değişip değişmediğini gözlemek amacıyla Ki-kare Analizi ve bazı demografik özelliklerin, belirli kişilik potansiyelinde olma olasılığını anlamlı biçimde artırıp artırmadığını gözlemek amacıyla Logit Regresyon Analizi kullanılmış, ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Çalışma ile ayrıca katılımcıların; hayata karşı duruşta İçedönük ve Dışadönüklük düzeyleri, bilgiyi elde etme sürecinde 5 Duyu ve Sezgileri kullanma, düşünme ve karar verme sürecinde Mantık ve Duygu ile hareket etme, reaksiyon biçimlerinde Objektif, Pozitif ve Reaktif davranma, uygulama sürecinde Kararlı ve Esnek davranma düzeyleri de belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda katılımcıların çoğunluğunun erkek, evli, 21-50 yaş aralığında olup yarıya yakınının profesyonel yönetici olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların; temel kişilik donanımları bakımından %42,3'ünün Fiziksel, %42,1'inin Zihinsel, %15,6'sının Duygusal potansiyele sahip olduğu; kişilik tipleri bakımından ise Sadık Sorgulayıcı (%27,4), Mükemmeliyetçi (%22,4), Araştırmacı (%13,7), Yardımsever (%13,3), İddialı (%10,3), Barışçıl (%9,6), Başarı Odaklı (%1,3), Kâşif (%1,0) ve Özgün (%1,0) tipi sergiledikleri görülmüştür.

Katılımcıların; hayata karşı duruş bakımından çoğunlukla Dışadönük (% 67,9) eğilimde oldukları, bilgiyi elde etme sürecinde çoğunlukla 5 Duyu ile hareket ettikleri (% 66,5), düşünme ve karar verme sürecinde Mantık (%55,3) potansiyelinin baskın olduğu, reaksiyon biçimleri bakımından, Pozitif (%59,2), Objektif (%40,8) şeklinde sıralandıkları, uygulama süreci bakımından çoğunlukla Kararlı (%87,4) bir duruş sergiledikleri anlaşılmıştır.

İstatistik değerlendirmeler (SPSS 25.00) ve kullanılan analizler (Cronbach Alfa, Ki-Kare Analizi, Logit Regresyon Analizi) sonucunda uygulanan ölçeğe (DKT) ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0.761 olarak bulunduğundan, ölçek geçerli ve güvenilirdir.

Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyellerinin; cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre (yönetici, hissedar, varis, çalışan) anlamlı olarak değiştiği halde medeni hale ve eğitim durumuna göre anlamlı halde değişmediği görülmüştür. Bireylerin temel kişilik potansiyellerinin, cinsiyet, yaş ve çalışma durumundan etkilendiği halde eğitim ve medeni halden etkilenmemesi, ilgi çekici bir veri olarak değerlendirilmiştir.

İddialı, Mükemmeliyetçi, Barışçıl, Araştırmacı, Sadık Sorgulayıcı, Kâşif, Yardımsever, Başarı Odaklı ve Özgün şeklinde tanımlanan 9 kişilik tipinin de benzer şekilde cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre anlamlı olarak değiştiği halde eğitim durumu, medeni hale göre anlamlı olarak değişmediği görülmüştür. Gerek kişilik potansiyellerinin gerekse kişilik tiplerinin aynı demografik özeliklerden etkilenmesi, uygulanan DKT'nin, güvenilir ve tutarlı sonuçlar verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Demografik özelliklerin, belirli kişilik potansiyellerinde olma olasılığını artırıp artırmadığını belirlemek amacıyla yapılan Logit Regresyon Analizi sonuçlarına göre; yaş değişkeninin, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına katkısı, %95 güvenirlikte anlamlı bulunmuştur. 41-50 yaş grubunun ve cinsiyetin Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına katkısı %90 güvenirlikte anlamlı bulunmuştur. Cinsiyetin ve çalışma durumunun, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına katkısı %99 güvenirlikte anlamlı bulunmuştur.

2 Kişilik Gelişimi, Bireysel Farklılıklar ve Aile Şirketleri

İnsan sosyal bir varlıktır, sürekli ve sistemli bir gelişim seyri içindedir. "Birey; fizik, zihin, duygu ve ahlak alanlarında birbiriyle ilişkili ve karmaşık bir gelişim sürecine sahiptir" (Hayes, 1994: 588). Kişiliğin gelişimi ve oluşumunda öncelikle genetik özellikler sonra çevre ile etkileşim rol oynamaktadır. "Genetik donanım, anne babanın zekâ ve kişilik özellikleriyle sosyal becerileri; çevresel etkenler ise çocuğun duyularıyla çevresinden ve öncelikle anne babasından edindiği deneyimlerin sonucudur" (Perifield, 1959: 1719-1725).

Kişilik, bireyi kendisine has kılan, insanı o insan yapan özelliklerin bütünü olarak bilinmektedir. Dubrin'e göre kişilik, bireyin yaşama biçimi olarak tanımlanmıştır (Dubrin, 1994: 97). Kişilik konusunda alanyazında sıkça rastlanan tanımlardan biri de Feshbach ve Weiner'a aittir. "Kişilik; fiziksel, sosyal ve kültürel çevrenin belirleyiciliği altında ortaya çıkan özellikler toplamıdır" (Feshbach ve Weiner, 1991: 35).

Bireyi, kendisine has kılan özellikler bütünü, ham potansiyel olarak doğuştan gelir. Bu potansiyel, yaşamın ilk yıllarından itibaren yakın çevre ile gerçekleşen etkileşimler sonucunda açığa çıkarılarak geliştirilebileceği gibi çevre tarafından desteklenmediğinde açığa çıkmayabilir de. Böylece temel kişilik özellikleri; genetik mirasımız ile yakın çevre etkileşimi sonucunda gelişir ve bireye has bir şekilde yerleşir.

Kalıtımla getirilen mizaç özellikleri daha az değişirken, çevresel etkilerin, özellikle anne babanın çocuk yetiştirme tutumunun sonucu yerleşen karakter odaklı kişilik özellikleri, daha fazla değişebilmektedir. "Aile ve toplum, zamanla karakter değişimlerine neden olabilmektedir" (Crutchfield, 1955: 191-198). Zira kişiliğin yerleşmesi ve zaman içinde kimi değişimler göstermesinde bireyin yaşadığı toplumun temel kültür, inanç, ahlak ve yaşam biçiminin etkileri söz konusudur. Bunun içindir ki "Kişilik, bireyin tüm psikolojik sisteminin büyüme ve gelişmesini ifade eden bir kavram" (Robbins ve Judge, 2012: 134) olarak değerlendirilmiştir.

İnsanı diğerlerinden ayıran temel kişilik, mizaç ve karakter özellikleri arasında bireyin; kendisine has bedensel özelliklerinin tamamı, zihinsel potansiyeli, zekâ düzeyi, duygusal derinliği, liderlik özelliği, içe ya da dışadönüklüğü, kararlı duruşu, ahlaki olgunluğu, mücadele düzeyi, insan ilişkileri, iletişim ve hitabet biçimi, canlıya ve cansıza duyarlılığı gibi yüzlerce özellik saymak mümkündür.

Önemli olan bireyin, kendisini rahatça ifade edebildiği bir ailede ve sosyal ortamda yetişmesi ve kişisel potansiyelini ortaya koyabilmesidir. İnsanlığın ürettiği kültür birikimi ve medeniyet, insanın gelişmesi ve ben idrakinin oluşmasında önemli bir rol oynar. "Ben idraki, ne sübjektif bir ben tasavvurunu ne de bilen öznenin, zihin içi işleyişini ifade eder. Ben idraki esasen 'ben'in ötesine geçme ameliyesidir" (Kalın, 2018: 130). Hedef, bireyin kendi gözüyle kendisini tanıması, farkındalığına ulaşması ve asıl amaç olan kendisinin ötesine geçebilmesidir. Her birey gerek hayat görüşü gerekse hayat biçimi bakımından diğerlerinden ayrılır (Church, 1996: 20-38). Böylece

bireye özgü potansiyel farklılıklar ortaya çıkar ve davranışa dönüşür. Ve insanlar, aynı olay karşısında farklı tepkiler verebilir. Fiziksel, zihinsel ve duygusal yönden pek çok farklılık gösteren insanlar, bunun sonucunda olayları farklı şekilde yorumlar, bu farklılıklar ise kişiliğin temelini oluşturur" (Durna, 2005: 275). Bireysel farklılıkların bilinmesi oranında insanı tanımak ve insana yapılacak katkıları belirlemek mümkün olabilmektedir.

3 Kişilik Testleri

İlk zamanlarda bireylerin bedensel görünüşleri, özellikle başlarında ve yüzlerindeki ayrıntılardan hareket edilmiş, sonraları kişilerin yaşam şekilleri, davranış ve duygularındaki farklılıklar ele alınmıştır. Örneğin; beden yapılarına göre zayıf ve uzun kişilerin (Ectomorph), atletik vücuda sahip olanların (Mesamorph) ve daha kilolu olanların (Endomorph), belirli duygu ve davranış karakteristiklerine sahip oldukları belirlenmiştir (Hayes, 1994: 225).

Dünya savaşlarının yol açtığı ekonomik ve sosyal alanda yeniden yapılanma durumu, insanı daha yakından tanıma, yönlendirme ve yönetme ihtiyacını hızlandırmıştır. Bireyi bir bütünlük algısıyla ele alan, temel donanımlarını, potansiyelini ve davranış biçimlerini belirlemeye yönelik ölçekler yardımıyla onu yakından tanımak mümkündür. Zira Baymur'un (Baymur, 1994) işaret ettiği üzere, bireyin görünen bedensel farklılıkları kadar görünmeyen zihin ve duygusal özellikleri de farklıdır ve kişiye özeldir.

Kişilik özellikleri konusunda kişilik testleri gibi ölçeklerle bilgi edinmek; öncelikle kişinin kendini tanıması, diğer yandan kişiyi daha yakından tanımak ve bireye sunulacak psikolojik desteklerin yanında okul ve meslek tercihi, personel seçimi, performans değerleme, terfi gibi birçok alanda yol gösterici olmaktadır. Özellikle yönetici ve lider seçimlerinde bireyi çok yönlü tanıma tekniklerinden yararlanılması önemlidir. Özellikle kritik görevlere yapılacak atamalardan önce adayların bireysel farklılıklarının ayrıntılı olarak belirlenmesi önem taşımaktadır. Nitekim esasen toplumu yahut geniş kitleleri ilgilendiren kritik konumdaki lider ve yöneticilerin, alanlarında ehil olmaları kadar temel kişilik donanımları bakımından yeterli olmaları gerekli ve önemlidir. Bunun için devlet kademelerindeki üst düzey bürokrasi, askeri, ar-ge, gizli görevler, şirketlerin üst düzey yöneticileri gibi alanlardaki atamalarda ileri düzeyde ve çok yönlü kişilik analizlerinden yararlanılmaktadır. Kritik konumlardaki kamu görevlileri ve özel sektördeki üst düzey yönetici seçimlerinde kişilik donanımları büyük önem taşımaktadır (Stabilet, 2002: 283).

Kullanım amacı ve yerine göre farklılıklar gösterebilen kişilik testleri ve envanterler; bireyin ruh yapısı, psikolojik sorunları ve takıntılarına yönelik ölçeklerden, yönetim ve liderlik yatkınlıklarını ve belirli bir konudaki davranış eğilimlerini belirlemeye yönelik ölçeklere kadar çeşitlilik göstermektedir. "Dolayısıyla seçim sürecinde kullanılacak ölçekler, gerekli bilimsel kaygılar çerçevesinde geliştirilmiş olsa bile kullanılacak kişilik testinin, kullanım amacına göre gerekli geçerlilik ve güvenirlik çalışmasının yapılması önemlidir" (Fındıkçı, 2018a: 253).

Kişilik testlerinin uygulama mantığı; amacına ve kullanım alanına göre standardize edilmiş çeşitli soru, olay ve resimlerin, test yapılacak kişiye sorularak yahut gösterilerek cevaplarının alınması, bu cevapların daha önce test yapılmış istatistik olarak yeterli kişinin sonuçlarıyla kıyaslanması ile bireyin kişisel sonucunun, toplum ortalamasının (normal) neresinde olduğunun ve tanımlanmış olan kişilik gruplarının ya da tiplerin hangisinin içinde yer aldığının belirlenmesine dayanır. Her ne kadar bilimsel yöntemlere uygun sonuçlara ulaşılsa da kişilik testleriyle elde edilen verilerin, bireyin temel kişilik donanımları hakkında kesin bir hüküm değil ancak birey hakkında bir fikir verdiğini söylemek mümkündür.

Çalışma hayatında uygulanan kişilik testleri vasıtasıyla yönetici ve lider adayının; fiziksel, zihinsel ve duygusal potansiyelleri, iletişim becerileri, karar verme ve uygulamaya aktarma potansiyelleri, duygusal açıdan içe ve dışadönüklük düzeyleri ve liderlik becerileri gibi temel donanımların belirlenmesi, gerek yönetici adayının kariyer başarısı ve iş tatmini gerekse kurumun başarısı ve verimliliği bakımından çok yönlü faydalar sağlamaktadır. Kişilik testleri; dayandıkları teorik arka planları, amaçları, ölçüm metotları, içerikleri ve kullanıldıkları kitleye göre farklılıklar göstermektedir.

4 Sıfır Merkez Kişilik Yaklaşımı ve Değer Kişilik Testi (DKT)

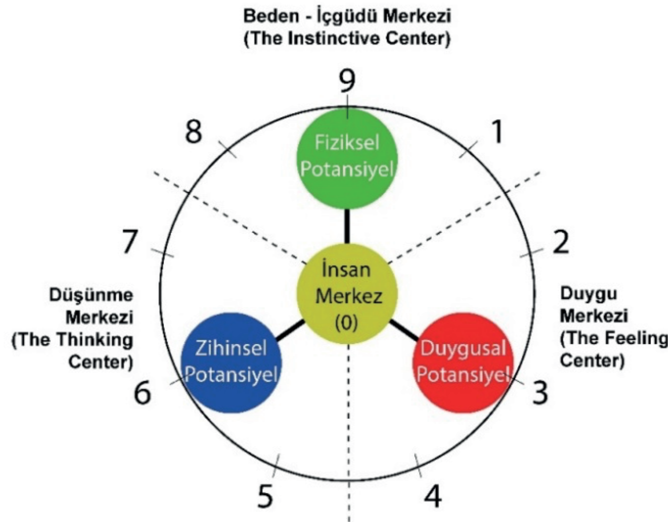
İnsanın varlıkla ilişkisi, kendini araması, kendini bilme yoluyla varlığının farkında olması ve böylece hayatının anlamı konusunda yol alması, söz konusu bütünlük algısının sonucudur. Bunun içindir ki Mevlâna (Mevlâna, 1990), insanın hakikatinin kendi içinde olduğunu, insanın Bir'den yani tek bir bütünden geldiğini ve bütünün bir parçası olarak Bir'e ait olduğunu belirtir.

Sokrates'in öğrencilerini seçerek aldığı, onları yakından tanımak için uzun diyaloglar yaptığı ve öğrencilerinin tüm yaşam alanlarındaki duygu ve davranışlarını tanımaya çalıştığı bilinmektedir. Hayes (Hayes, 1994: 370), bugün kullanılan bilimsel kişilik testlerinin ilk dayanağı ve kaynağının da bu uygulamalar olduğunu belirtmiştir. İnsanın gerek kendini tanıması ve iç huzura ulaşmasında gerekse çevresi ile ilişkilerinde, konuyu bir bütünlük algısı ile ele alması gereği kutsal kitaplarda da vurgulanmıştır (Kur'an-ı Kerim: Rad, 28, İncil: Luka, 15). "Herkes kendi yaradılışına, mizaç ve meşrebine göre davranır" (Kur'an-ı Kerim, İsra, 84).

İnsanın, görünen ve görünmeyen bütün özellik ve yetenekleriyle âlemi temsil ettiği, onun için bireyi, beden ve ruh özellikleriyle birlikte görme gereği doğu ve batı kültürünün sözlü ve yazılı geleneği yanında destanlarına da yansımıştır (Demir, 2020), (Hâkkârili Pertev Bey, 2019), (Dante, 2019). İnsanlık tarihi kadar eski olan ezoterik yaklaşım da insanı, bir bütün olarak ele almayı, bütünün parçalardan farklı olduğunu vurgular (Akman, 2018: 225). İnsanı tanımanın yolu, onu oluşturan akıl, beden ve ruhu birlikte ele almaktan geçer. Alt yetenek ve özelliklerinden hareketle insan için bütünsel bir fikir edinmek ve onun ayırıcı yönlerini belirlemek mümkündür.

Bu bakış açısı; insanın algı sistemi ve zihinsel süreçlerinin, varlığın gerçeğinin, onu oluşturan parçalardan bağımsız bir bütünlüğe sahip olduğuna dayanır. Kadim kültürün yaşattığı, Geştalt psikolojisi tarafından da benimsenmiş olan bu anlayışta; insan - varlık ilişkisinde bütünün, kendisini oluşturan parçalardan daha fazla ve farklı bir şey olduğu düşüncesi yer almıştır. Benzer durum, insanların bir araya gelmesinden oluşan aile, işletme ve toplum gibi bütün sosyal sistemler için de geçerlidir. "Bireyler ve kurdukları sosyal organizasyonları tanımak için onları, bütünlük içinde ele almak, harika sonuçlar verecektir" (Lai, 2017: 11). Sistem yaklaşımı; insanın kendisi ve dışındaki tüm varlık âleminin, bir sistem bütünlüğüne sahip olduğunu vurgular.

Diğer yandan insana bütünsel bir bakış geleneği; başta felsefe, sosyoloji, ekonomi ve psikoloji olmak üzere birçok bilim dalında önemli bir yer bulmuştur. Psikolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesi, bireyi tanımaya yönelik ölçeklerin, bilimsel bir disiplinle ele alınmasını sağlamıştır. Böylece bireyi tanımaya yönelik teknikler, onu bir sistem bütünlüğü içinde görme ve bütünün birbirinden etkilenen parçalarını esas alarak değerlendirme yapmayı tercih etmiştir.

Şekil 1. Sıfır Merkez Kişilik ve Temel Potansiyeller

Kaynak: (Alanyazındaki anonim örneklerden hareketle yazarlar tarafından geliştirilmiştir.)

Sıfır Merkez İnsan Modeli; (Şekil 1) Latince'de dokuz ve çizgi (nokta) anlamına gelen ve insanı bütün olarak ele alan, geleneksel öğretilerin bir sentezi olan Enneagram kavramına dayanır. Asya ve Orta Doğu kökenli bu yaklaşım; insan - varlık, benlik - ruh bütünlüğünü sağlamayı, insanın dokunabildiği varlığın bilgisiyle dokunamadığı ama varlığına inandığı aşkın gücün hikmetini birlikte ve bir bütünlük içinde ele almasını, bunun için de öncelikle kendini bilmesi ve tanıması gereğine inanmaktadır. "Varlığın doğası ne olursa olsun, asıl olan insanın bu bütün içinde kendini bilmesi, kendini yönetebilmesidir" (Rohr ve Ebert, 2002: 128).

Sıfır Merkezli İnsan Modeli, Enneagram kişilik tipleri teorisini temel alır (Eckstein, 2002: 10 (1)). "Kişilik Enneagramı veya Enneagram, temelde birbirine bağlı dokuz kişilik tipinin tipolojisi olarak anlaşılan ve öğrenen insan ruhunun bir modelidir" (Wagner, 1996).

Bireyin sahip olduğu kişilik özellikleriyle bu özelliklerin gelişmesi ve özellikle bireyin maddi beden yapısını aşarak ruh ve manevi değerlerini dengelemesi, bir anlamda içgüdüsel özelliklerden kendini gerçekleştirme ve başkası için bir şeyler yapma potansiyelini geliştirmesi, bu yaklaşımın temelini oluşturmuştur. Bolivya doğumlu Oscar Ichazo (1931-2020), Afrika, Asya ve Orta Doğu'ya yaptığı manevi yolculuklar sırasında Afganistan'da öğrendiği ve insanlık tarihi kadar eski olan, kutsal dini inanç sistemlerinin de etkisiyle varlığını sürdüren yaklaşımın, bilimsel alana taşınmasında öncülük edenler arasında olmuştur. Birçok üniversitenin ders programlarında yer alan Enneagram'a dayalı olarak geliştirilen kişilik testleri; özellikle Amerika'da askeri alanda, gizli servislerde, üst düzey kamu ve özel yönetici seçimlerinde kullanılmıştır. Bireyin sahip olduğu kişilik özellikleriyle maddi ve manevi gelişim bütünlüğünün sağlanması yani herhangi bir canlıdan daha ötede insani gelişimi için kendini bilme çabası içinde olması gerekli ve önemlidir. Bunun için bireysel farklılıkları ortaya koymak suretiyle bütünsel bir kişilik özellikleri bilgisine ihtiyaç vardır.

"Sıfır Merkez Yaklaşımının kavramsal çerçevesi, üç temel prensibe dayanır.

* İnsanı bütüncül olarak ele almak gerekir.

* Her insan farklı mizaç ve potansiyellere sahiptir.

* Farklı mizaç ve potansiyellere sahip olan insanların yapmaları gereken; potansiyellerinin 'dengeli gelişimini' sağlamak ve 'sıfır' olmaktır" (Fındıkçı vd., 2004: 120-127).

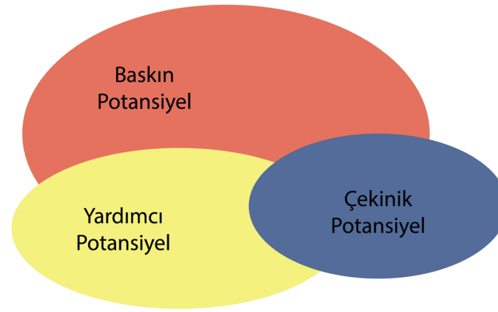
Sıfır Merkez Kişilik Modeli; bireyin kendini arama, kendini tanıma ve kendini geliştirme yolculuğunda belirleyici olan Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyellerinin merkezinde sıfırın (0) yani 'hiç'liğin yer almasına dayanmaktadır. Kendisini 'hiç' düzeyinde görebilen insanın, benlik çıkmazını aşabilen, bütün olumsuz duygularını denetleyebilen, iradesini öne çıkararak kendisini yönetebilen birey olduğuna inanılır.

Enneagram kavramı; Ene (ben-ego) ve dokuz nokta anlamında merkezde sıfır düzeyindeki 'ben' ve etrafında dokuz farklı yönelim noktasını ifade etmektedir. Böylece bireyi tanımak için onun benlik haritasının çıkarılması hedeflenmiştir (Risso ve Hudson, 2009: 24). Benliğini tanıyan ve ona takılmadan yol alabilen kişi, topluma katkı sağlayacak bir hale gelmiş olur.

Böylece Sıfır Merkez öğretisinde bireyin kendisini tanımasına hizmet edecek esas bilginin, kendini bilme amacı ve yolculuğuna katkı sağlamak olduğuna inanılır. Bu çerçevede geliştirilen kişilik testlerinde bireyin tüm kişisel özelliklerinin belirlenmesi yoluyla onun bir bütün olarak diğer bireylerden farklılıkları belirlenmeye çalışılır. Bir anlamda karanlıkta dokunulan bir filin uzuvlarından hareketle ulaşılan gerçeğin değil, bütünün görülmesiyle ulaşılan gerçeğin peşinde olunması hedeflenmiştir.

Her insanın, kişilik donanımları bakımından kendi mükemmelliğini yakalama isteğinde olduğu, olması gerektiği, asıl olan kişinin tüm bireysel yatkınlık ve donanımlarını ortaya koyarak onun bu yolculuğunu destekleyecek bir ayna oluşturmaktır. Zira insan; düşünce, duygu ve beden yönüyle bir bütündür. Bu bütün ise her bireye özgü bir denge halindedir.

"Sıfır Merkez Yaklaşımı, insan doğasının Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal olarak tanımlanan üç merkezi potansiyeli olduğunu kabul eder. İnsandaki içgüdüler, istekler, yetenekler ve beceriler bu üç merkezle ilişkilidir ve bunların altında gruplanabilir" (Fındıkçı ve diğerleri, 2004: 120-127).

Şekil 2. Kişilik Potansiyellerinin Dağılımı

Kaynak: (Alanyazındaki anonim örneklerden hareketle yazarlar tarafından geliştirilmiştir.)

Üç kişilik potansiyeli; her bireyde farklı bir denge ve baskınlık (Şekil 2) gücüne sahiptir. Bu merkezlerden biri baskın, biri yardımcı (orta) diğeri ise çekinik (zayıf) düzeyde gelişmiştir. Bireyin temel kişilik özellikleri, davranışları ve yaşam biçimi, kendisinde baskın olan potansiyelin etkisindedir. Fiziksel Potansiyel, kişilik özellikleri bakımından; liderlik, önderlik, saha insanı olma, girişimcilik, barışçıl, mükemmeliyetçilik, iddialı olma ve kaynağını güçten ve içgüdülerden alan yaşam alışkanlığı özelliklerini içerir. Zihinsel Potansiyel, kişilik özellikleri bakımından; genel olarak kural, kaide, sadakat, akıl, bilimsel yöntemler, şüphecilik, araştırma, veriler, gözlem, deney, sebep sonuç ilişkilerine dayanan ve kaynağını mantıktan ve düşünceden alan yaşam alışkanlığı özelliklerini içerir. Duygusal Potansiyel ise kişilik özellikleri bakımından; genel olarak iletişim, insan ilişkileri, uyumlaştırma, empati, başarı odaklı, eğitim, geliştirme, yardımseverlik, özgün olma ve kaynağını insandan ve ilişkiden alan yaşam alışkanlığı özelliklerini içerir. Birbirini tamamlayan bu potansiyellerin amacı, insanı bir kalıba koymak değildir. Bu potansiyellerden biri daha iyi ya da daha avantajlıdır şeklinde değerlendirilemez. Önemli olan bireyin sahip olduğu donanıma uygun işlerde, görevlerde, sorumluluk düzeyinde ve yaşam düzleminde olmasıdır. Önemli olan bireyin, kendine yeterli olması ve salt maddi ve içgüdüsel ihtiyaçların değil, kaynağını kalpten alan anlam arayışının etkisinde olmasıdır.

Sıfır Merkez temel alınarak geliştirilen kişiyi tanıma amaçlı kişilik testi yaklaşımının önemli bir özelliği, üç temel potansiyelin her birinin kendi içinde üç kişilik tipini içermesidir. Böylece ham haldeki kişilik potansiyelleri, kendi içinde 9 farklı kişilik tipi meydana getirir. Doğuştan getirilen temel potansiyellerin, yakın çevre ile etkileşimi sonucu oluşan dokuz tipin; 9 farklı bakış, anlayış, yaşam ve davranış biçimi oluşturması söz konusudur. Bunun içindir ki üretken ve yenilikçi takım ve kurumların, farklı kişilik motiflerine sahip uzman kişilerin bir araya getirilmesiyle oluştuğu ve Sıfır Merkez yaklaşımına göre her bir kişilik motifinin, toplam gerçekliğin sadece bir kısmını algılayabildiği, görebildiği ve duyabildiği belirtilmiştir (Dubrin, 1994: 156).

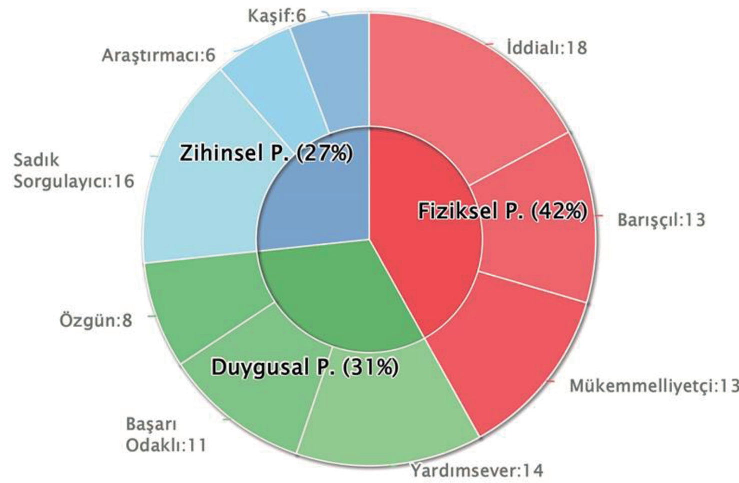
Potansiyellerin oluşturduğu kişilik tipleri açısından Fiziksel Potansiyelin kişilik tipleri; Mükemmeliyetçi (The Reformer), İddialı (The Chalenger), Barışçıldır (The Peacemaker). Zihinsel Potansiyelin oluşturduğu kişilik tipleri; Araştırmacı (The Investigator), Sadık Sorgulayıcı (The Loyalist), Kâşif (The Enthusiast), Duygusal Potansiyelin oluşturduğu kişilik tipleri ise; Yardımsever (The Helper), Başarı Odaklı (The Achiever), Özgün (The Individualist). "9 farklı kişilik tipini yansıtan Enneagram, insanı ve onun genel psikolojik durumu ile sosyal ve iş yaşamı konusunda detaylı bilgiler verir" (Hudson, 1996: 7). Kişilik tipleri bireyin; genel kişilik yapısı, yatkınlıkları, kendini ifade biçimi, hayata bakışı, ahlak ve etik algısı, temel duyguları, motivasyon kaynakları, heyecan ve karar alma şekli, "iyi", "kötü", "doğru", "yanlış" gibi konulardaki yargıları, genel alışkanlık kazanmış huyları, duygusal dengesi, insan ilişkilerindeki girişkenliği, iletişimi, içe ya da dışa dönüklük düzeyi gibi birçok alanda somut veriye dayalı sonuçlara ulaşılmasını sağlar.

Sıfır Merkez Yaklaşımı esas alınarak yapılan, yerli ve yabancı alanyazında yer alan bilimsel çalışmalardan hareketle hazırlanan DKT, 1990'dan bugüne kadar Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde ve yurt dışında binlerce kişiye uygulanmış ve ulaşılan sonuçlar yüz yüze oturumlarda katılımcılara bireysel olarak aktarılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, başta kritik görevlere atanacaklar olmak üzere yöneticilerin kişilik özelliklerinin belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır (Fındıkçı, 1990: 63).

Yüz yüze veya elektronik ortamda gerçekleştirilen uygulamalar ve katılımcılara yapılan aktarımlar ile test, zaman içinde içerik, uygulanabilirlik, ifadelerin anlaşılırlığı, test sonucunun kişiyi temsil etme düzeyine yönelik sözlü geri dönüşler gibi birçok açıdan sürekli olarak gözden geçirilmiş ve geliştirilmiştir.

DKT; temel kişilik kuramları ve özellikle Sıfır Merkez Kişilik öğretisi doğrultusunda bireyin farklı olgu ve olaylara verdiği tepkilerden hareketle onun temel kişilik potansiyelini, kişilik tipini, eğilimlerini, yetkinliklerini ve yaşam tarzını belirlemeyi amaçlayan ve 3 cevap alternatifi olan 115 soru - durumdan oluşmaktadır.

Teste özel geliştirilen yazılım programı ile katılımcının cevapları, elektronik ortamda veya optik okuyucu formu ile alınarak analiz edilmekte ve kişiye özel Genel Kişilik Testi Raporu (20 sayfa) ve Özet Kişilik Testi Raporu (4 sayfa) hazırlanmaktadır. Testin sonucunda bireyin; Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik eğilimlerinde baskın, yardımcı ve çekinik potansiyeli ve her potansiyelin içerdiği 3 alt kişilik tipinden (toplam 9 tip) hangisinde yer aldığı belirlenir. Böylece test uygulanan bireyin temel kişilik potansiyeli (Fiziksel, Zihinsel, Duygusal) ve ayrıntılı kişilik tipi (Mükemmeliyetçi, İddialı, Barışçıl, Araştırmacı, Sadık Sorgulayıcı, Kâşif, Yardımsever, Başarı Odaklı, Özgün) aşağıdaki diyagrama göre (Şekil 3) belirlenmiş olur. DKT sonucunda baskın çıkan kişilik potansiyeli ve kişilik tipinin, temsil ettiği kişisel özellikler birbirinden farklıdır. Bireyin, sahip olduğu kişilik potansiyeli ve kişilik tipine uygun bir mesleği tercih ettiğinde ve uygun işte çalıştığında daha başarılı olacağı bilinmektedir (Fındıkçı, 2003).

Şekil 3. DKT Enneagram Sonuç Diyagramı Örneği

Kaynak: (Alanyazındaki anonim örneklerden hareketle yazarlar tarafından geliştirilmiştir.)

DKT uygulanan bir kişinin sonuç diyagramında (Şekil 3) kişilik potansiyelleri ve kişilik tiplerinin bireye özel baskınlık derecesi rakam olarak belirlenmiş olur. Şekil 3'teki örnekten hareketle bireyin; temel kişilik donanımı bakımından, Fiziksel Potansiyelinin baskın, İddialı kişilik tipine sahip olduğu, yardımcı potansiyelinin Duygusal, çekinik potansiyelinin Zihinsel olduğu görülmektedir. Raporun devamında bu potansiyel ve tipe ilişkin birçok detaylar yer almaktadır.

Bireyin sahip olduğu kişilik potansiyeli ve tipine göre yaşamında öne çıkan temel kavramlar, kişisel yatkınlıklar, eğilimler, duygusal durumlar ve davranışlar aşağıdaki gibi dağılmaktadır.

A. Fiziksel Potansiyel: Güç odaklı, Liderlik Özelliği, Saha İnsanı, Girişimci, İçgüdüsel

Mükemmeliyetçi (1): İdeal, Kural, Prensip, İhtiyat, İlke, Amaçlı, Detay, Düzen, Eleştiri, Gerilim, Objektiflik, Tutku, Erdem

İddialı (8): Adalet, Güç, Bağımsızlık, Liderlik, Mert, Koruma, Meydan Okuma, Cesaret, Aksiyon, Özgüven, Müdahale, Kararlı

Barışçıl (9): Uyum, Huzur, Doğallık, Diyalog, Sabır, İnat, İkna, Destekleyici, Ağırbaşlılık, Kararsızlık, Kabul Edicilik

B. Zihinsel Potansiyel: Mantık Odaklı, Araştırmacı, Bilimsel Veriler, Kural

Araştırmacı (5): Uzmanlık, Bilgi, Gözlem, Kavrama, Merak, Yenilik, Sezgi, Yalnızlık, Arşivleme, Nesnellik, Mahremiyet

Sadık Sorgulayıcı (6): Tedbir, Güven, Bağlılık, Sistemcilik, Şüphecilik, Endişe, Gizem, Sorumluluk, Savunma

Kâşif (7): İyimserlik, İlham, Vizyon, Değişim, Çok Yönlü, Dağınık, Sıra Dışılık, Yenilik, Macera, Doyumsuzluk, Haz

C. Duygusal Potansiyel: İnsan ve İlişki Odaklı, İletişim, Yardımsever, Kişisel Üretim

Yardımsever (2): İlgi, Sevgi, İhtiyaç, Cömert, Hizmet, İlişki, Empati, Sahiplenme, Yönlendirme, Sempati, Gösteriş

Başarı Odaklı (3): Hedef, İmaj, Motivasyon, Duruma Uyum, Gelişim, Üretim, Hız, İşkolik, Rekabet, Hırs

Özgün (4): Farklılık, Sanat, Bireyci, Dramatik, Değişken, Estetik, Tasarım, Bireysellik, Sezgi, Derinlik, Duygu, Melankoli

5 Aile Şirketlerinde Yönetim ve Liderlik

Aile şirketleri, aynı aile üyesi bireylerin ortak girişimleriyle kurdukları işletmelerdir. Dünyada ve ülkemizdeki ticari işletmelerin ezici bir çoğunluğu aile şirketlerinden oluşmaktadır. "Aile şirketleri ile ilgili tanımların ortak noktalarına bakıldığında işin özünde aile ve işletmenin yer aldığı görülmektedir" (Fındıkçı, 2017: 37).

Genellikle yokluk ve zorluktan gelen kurucunun yaptığı girişim, yoğun bir emek ve çaba sonucunda hızla büyüyerek gelişir. "Kültürel bazı farklılıklar olmakla birlikte dünyadaki aile şirketlerinde genellikle benzer girişimcilik hikâyelerine rastlanır" (Kets de Vries, 1993: 59-71). Ancak zamanla kurucunun enerjisinin azalması, yeni kuşakların daha rahat bir çalışma ve daha fazla harcama anlayışına sahip olması ve esasen kurumun zamanında kurumsal kuralları yerleştirememesi gibi nedenlerle aile şirketleri hızla dağılabilmektedir. "Ülkemizde her yüz aile şirketinden sadece 30'unun, 2. kuşağa ve 10'unun 3. kuşağa devir aşamasına geldiği bilinmektedir" (Fındıkçı, 2017: 83).

Aile işletmelerinin dağılma nedenleri arasında aile ve aile ilişkilerinin ilk sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir (Akıngüç Günver, 2002: 97). Bu süreçte öncelik alan konu, özellikle aile şirketinde lider seçimi ve aile üyelerinin işe yerleştirilmeleridir. "Aile şirketlerinde liderlik konusu, geleneksel bir sorun olarak baş sırada yer almıştır" (Colli, 2003: 101). Girişimci liderlik özelliği olan ve kurucudan sonra kurumu idare edecek liderin belirlenmesinde çıkan sorunlar, aile üyeleri arasındaki çekişmeler, çalışmayan aile üyelerinin kararlara dâhil olmaları, kurumdan sağlanan nemalarla ilgili anlaşmazlıklar ve benzeri durumlar, aile üyelerinin işe odaklanmalarını önlediği gibi, kurumun yeni atılımlarını ve rekabet şansını da azaltır. Öyle ki çoğu zaman aile işletmesi, piyasadaki olumsuzluklardan dolayı değil aile içindeki rekabetten dolayı zedelenir. Bu dönemde işletmenin ihtiyaç duyduğu kurumsal alt yapı ve kurallar zinciri de geliştirilememiş ise kurum hızla dağılabilmektedir.

Ailenin ve işin liderini belirlemedeki aksaklıklar, kurumun önünü kapatan çok önemli sorunlardandır. Zira kurucudan sonra kişilik özelliği bakımından baskın olan, yaşı ileride olan yahut ailedeki rolü gereği etkili olan ancak liderlik ve idare etme özelliği ve liyakati yeterli olmayan aile

üyelerinin işin başına geçmesi, çoğu zaman sorunlu bir aile ve iş ortamına neden olabilmektedir. Benzer biçimde tüm aile üyesi hissedarların, aile şirketini, çekirdek aileleri ve özellikle yeni kuşak evlatları için mutlak iş kapısı olarak görmeleri de uzun vadeli sorunlara neden olur.

Aile şirketindeki temel roller; ailenin yüklendiği roller, hissedarlık yapısıyla ilgili roller ve işletmede alınan sorumluluktan kaynaklanan rollerdir. Bu roller arasındaki tanımların ve sınırların net bir biçimde belirlenmiş olması, kişiler arasında güç çatışmasını ve yarışı engelleyecektir.

Dolayısıyla aile şirketlerinde ister aile üyesi ister profesyonel olsun tepe yönetici seçiminde, kişilik özellikleri bakımından 'ben' takıntısını aşmış, liderlik özelliğine sahip, bütünün çıkarlarını kişisel çıkarlarının üstünde tutan; gerekli eğitimi almış ve liyakati olan, işte ehil, kurumun ihtiyacına uygun, yönetim ve işletme değerlerine duyarlı, aile değerleri ve kültürü ile ahlak, adalet, mülkiyet kavramları konusunda hassas ve aile tarafından onaylanan kişilerin tercih edilmesi gerekli ve önemlidir.

"Aile işletmelerinin özellikleri anlatılırken, yönetsel açıdan gelişmemiş, akrabaların hak etmedikleri halde kayırıldığı ve yükseldikleri ve bu durumun çalışanların motivasyonunu düşürdüğü, aile içinde yaşanan sorunların şirket yönetimine yansıdığı, aile içi roller nedeniyle şirket yönetiminin etkinleştirilemediği, merkezi bir yönetim anlayışına sahip ve bu nedenle değişimlere çabuk uyum sağlayamayan bir yapı ön plana çıkmaktadır " (Ateş, 2005: 6).

Esasen belirli bir geleneksel yapıya sahip olmaları, hızlı karar vermeleri, öz sermayeye dayanmaları, ailenin birlik gücünü kullanmaları, birçok işe girişebilmeleri gibi önemli avantajları olan aile şirketleri; zamanla kurumsallaşmanın sağlandığı, ailenin geleneksel değerleri ve kültürünü de içeren bir aile şirketi anayasasıyla kurallı bir yaşam döngüsüne kavuşturulamaz ise dağılabilmektedir. Aile işletmelerindeki önemli sorun, aile üyeleriyle profesyonel yöneticilerin çalışma modelleri arasındaki farklı bakış açılarıdır (Gimeno, Baulenas ve Coma-Cros, 2010: 164).

Burada kritik nokta duygu kökenli aile ile mantık kökenli işletmenin karşı karşıya getirilmeden yönetilmesidir. Bu ise kuvvetli bir liderlik sürecini gerektirir. "Lideri ve liderlik sürecini tanımlayan en temel, en kuşatıcı ve en eski yaklaşım, kişisel özellik yaklaşımlarıdır" (Fındıkçı, 2009: 75). Diğer bir ifade ile ailenin ve işletmenin ehil bir lidere emanet edilmesi, bu liderin de geleneksel rollerle birlikte bireyi tanıma teknikleri ve özellikle kişilik testleri yardımıyla belirlenmesini gerektirmektedir. Aile işletmesinde görev alacak aile üyeleriyle profesyonel yöneticilerin de benzer kaygılarla işin gerektirdiği temel kişilik donanımlarına sahip olmaları gerekli ve önemlidir.

6 Yöntem

6.1 Örneklem

Bu araştırma; 2015 – 2019 yılları arasında Türkiye'de ulaşılabilen 15 şehrin (Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Mersin, Samsun, Sivas) önde gelen aile şirketlerinde çalışan, iş sahibi hissedar yöneticiler, aile şirketinde çalışan yeni kuşak temsilcileri ve profesyonel yöneticilerden oluşan 532 katılımcı ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini, yazarlardan birinin sahibi olduğu danışmanlık şirketine bağlı tüm aile şirketleri oluştururken, örneklem ise ulaşılabilirlik, geçerli ve güvenilir yanıtlara göre şekillenmiştir. Kişilik testi uygulamaları, genellikle uygulayan ve katılımcı açısından uzun süreç alan zahmetli uygulamalardır. Danışmanlık hizmeti verilen şirketlerde, araştırmaya katılmayı kabul eden yaklaşık 900 katılımcıya test uygulanmış, geçerli ve eksiksiz doldurulan 532 test araştırmaya dâhil edilmiştir. Örneklem sapmasını minimize etmek ve gerçeğe daha yakın sonuçlar elde edebilmek amacıyla, olabildiğince çok örnekleme ulaşmak hedeflenmiştir. Bu nedenle, çalışma 5 yıl süreye yayılmış olup bu süreçte, sahadaki verilerin toplanmasındaki zorluk dışında, araştırmanın seyri için herhangi bir olumsuz etki ile karşılaşılmamıştır.

Kullanılan ölçeğin, her biri üç şıkka sahip 115 sorudan oluşması, bir kişilik testi olması, katılımcılara ulaşma zorluğu, her katılımcı ile yüz yüze görüşme yoluyla testin uygulanması ve ulaşılan kişilik testi raporunun her katılımcıya özel bir oturumda yine yüz yüze aktarılması gibi etmenler, araştırma sürecinin uzun sürede tamamlanmasının önemli bir faktörü olmakla birlikte, testin geçerli ve güvenilir olması için tercih sebebidir. Diğer yandan örneklemi oluşturan ana grubun birden çok alt gruptan oluşması (hissedarlar, varisler, yöneticiler) ve katılımcıların

demografik özelliklerine göre kişilik eğilimlerinin araştırılması nedeniyle her demografik grubun (yaş, cinsiyet, eğitim, medeni hal, çalışma durumu) istatistik açısından temsil düzeyine ulaşması amacı da çalışmanın saha kısmının uzamasının bir diğer nedenidir. Bu kapsamda çalışmanın aile şirketi yöneticileri için bir fikir vermesi beklenmiş olup tüm aile şirketi yöneticilerini temsil etme iddiası yoktur.

6.2 Veri Toplama Araçları ve İşlem

Değer Kişilik Testi (DKT), soru ve cevap formu olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Optik okuyucuya uygun hazırlanan cevap formunda demografik özelliklere ilişkin bilgiler ile sorulara verilen cevaplar yer almaktadır. DKT, toplam 115 soruyu içermektedir ve her soru üç cevap şıkkından oluşmaktadır. 532 kişiye uygulanan testin sonuçları, SPSS 25.00 programında analiz edilmiştir. Sonuçların analizinde kişilik potansiyellerinin ve kişilik tiplerinin, demografik özelliklerden bağımsız olarak değişip değişmediğini göstermek amacıyla Ki-kare Analizi uygulanmıştır. Ayrıca, bağımsız değişkenlerin, kategorik olduğu olasılıksal analiz yaklaşımına sahip, Logit Regresyon Analizi yapılmış ve bazı demografik özelliklerin, belirli kişilik potansiyelinde olma olasılığını artırıp artırmadığı gözlenmiştir. Ayrıca ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alfa katsayısına bakılmıştır.

Anket güvenirliliği, bir ölçme aracında bütün soruların birbiriyle tutarlığını ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesine yarayan bir kavramdır (Özdamar, 1999: 32). 115 soru için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı 0.761 olarak bulunmuştur. Bu durumda, hesaplanan Alfa değeri, 0.60-0.80 arasında değişiyorsa, ölçek oldukça güvenilirdir şeklinde yorumlanır.

Ölçekteki soruların, soru bazında katkısını ölçmek amacıyla, soru silinirse Alfa katsayısının nasıl değiştiğine bakmak önemlidir. Bu kapsamda Alfa katsayıları 0.754 - 0.764 olarak değişmektedir. 0.761 olan ölçek güvenirliliği, önemli bir değişim göstermediğinden, 115 sorunun birbiriyle ilişkili şekilde ölçekte anlamlı katkı sağladığı ve ölçekten çıkarılmaması gerektiği söylenebilir.

7 Bulgular

7.1 Demografik Özellikler

DKT, 2015 – 2019 tarihleri arasında Türkiye'de 15 şehirde ulaşılabilen aile şirketlerinde toplam 532 kişi ile yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Demografik özellikler olarak yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu ve çalışma durumu alınmıştır.

Araştırmaya katılanların %65,4'ü erkek, %34,6'sı kadınlardan oluşmuştur. Erkeklerin yönetici pozisyonlarında daha fazla görev aldığı değerlendirilebilir. Araştırmaya katılanların %4,1'i 0-20 yaş, %15,2'si 21-30, %36,9'u 31-40, %29,3'ü 41-50, %11,9'u 51-60, %2,6'sı ise 61 yaş ve üzeri aralığındadır. En fazla katılımcının 31 - 40 yaş, ayrıca katılımcıların çoğunluğunun 31 - 50 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir.

Araştırmaya katılanların yarısından çoğu (295 kişi, %55,5) üniversite mezunudur. Diğerlerinin %24,6'sı lise, %10,3'ü yüksek lisans ve üstü, %9,6'sı ilköğretim mezunudur. Katılımcıların genel olarak eğitimli olmaları, yapılan kişilik testine daha bilinçli cevap verdikleri yönünde değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılanların çoğunluğu (%70,5) evli, %29,1'i bekâr, %0,4'ü ise diğer seçeneğinde yer almıştır. Evli oranının fazla olmasına, çalışmaya katılanların çoğunun 31-50 yaş aralığında olmasının da etkisi bulunmaktadır. Katılımcıların; %47'sinin aile şirketlerinde çalışan profesyonel yönetici, %18,6'sının hissedar, %16,5'inin varis, %17,9'unun yönetici olmayan profesyonel beyaz yakalı çalışanlardan oluştuğu görülmektedir.

7.2 Kişilik Potansiyeli, Kişilik Tipleri

Araştırmaya katılanların %42,3'ünün Fiziksel potansiyel, %42,1'inin Zihinsel potansiyel ve %15,6'sının Duygusal potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Temel liderlik özellikleri ve saha insanı özelliğini yansıtan Fiziksel potansiyel ile mantık ve kural odaklı duruşu yansıtan Zihinsel potansiyele sahip olanların çoğunlukta olması, lider ve yöneticiler için beklenen bir sonuçtur. Araştırmaya katılanlara uygulanan DKT'ye göre sahip oldukları kişilik tiplerine göre dağılım; %27,4'ü Sadık Sorgulayıcı, %22,4'ü Mükemmeliyetçi, %13,7'si Araştırmacı, %13,3'ü Yardımsever, %10,3'ü İddialı, %9,6'sı Barışçıl, %1,3'ü Başarı Odaklı, %1,0'ı Özgün, %1,0'ı Kâşif şeklindedir.

Araştırmaya katılan aile şirketi yöneticilerinin çoğunluğunun Sadık Sorgulayıcı ve Mükemmeliyetçi kişilik tipinde yer almaları kadar Başarı Odaklı, Özgün ve Kâşif kişilik tiplerinde yer alanların daha düşük düzeyde olmaları dikkat çekmektedir.

7.3 Ayrıntılı Kişilik Özellikleri

Katılımcılara uygulanan DKT'ye göre bireylerin uygulama süreci ve sonrası, bilgiyi elde etme süreci, düşünme ve karar verme süreci, hayata karşı duruş, reaksiyon değeri ve yönelim değeri gibi katılımcıların sahip oldukları ayrıntılı kişilik özelliklerine göre dağılımları; %87,4'ünün Kararlı, %12,6'sının ise Esnek olma özelliğinin baskın olduğu, Kararlı olma özelliğinin ortalamasının %60,3, Esnek olma özelliğinin ortalamasının %39,7 olduğu görülmektedir. Bilgiyi elde etme sürecinde katılımcıların %66,5'inin 5 Duyu, %33,5'inin ise Sezgi ile hareket etme eğiliminin baskın olduğu (5 Duyuyu baskın kullananların ortalaması %52,8, Sezgi tarafı baskın olanların ortalaması %47,2) görülmüştür. Katılımcıların çoğunlukla yöneticilerden oluşmasının bu her iki sonuçta da etkili olduğu düşünülmektedir.

Düşünme ve karar verme süreci bakımından katılımcıların %55,3'ünün Mantık, %44,7'sinin Duygu ile hareket etme eğiliminin baskın olduğu, Mantıkla hareket edenlerin ortalamasının %50,2, Duygu ile hareket edenlerin ortalamasının %49,8 olduğu anlaşılmaktadır.

Çoğunluğunun yöneticilerden oluştuğu katılımcıların, düşünme ve karar verme süreçlerinde Mantık eğiliminin baskın olması yanında Duygu eğiliminin de güçlü olması dikkat çekicidir.

Hayata karşı duruş süreci bakımından katılımcıların, %67,9'unun Dışa Dönük, %32,1'inin İçe Dönük eğiliminin baskın olduğu, Dışa Dönük eğilimi ortalamasının %52, İçe Dönük eğilimi ortalamasının %48 olduğu görülmektedir. Yönetim kademeleri bakımından önemli bir kişilik değişkeni olarak öne çıkan Dışa Dönüklük ve İçe Dönüklük oranlarının ortalamalarının birbirine yakın çıkması dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir.

Reaksiyon biçimi bakımından katılımcıların %40,8'inin Objektif, %59,2'sinin Pozitif eğiliminin baskın olduğu, Objektif olanların ortalamasının %38,1, Pozitif olanların ortalamasının %41,0 ve Reaktif olanların ortalamasının ise %20,9 olduğu anlaşılmıştır. Reaksiyon grafiğinde Reaktif özelliği baskın katılımcıya rastlanmamıştır.

Yönelim biçimleri bakımından katılımcıların %28,8'inin İçe Yönelim, %71,2'sinin Dışa Yönelim eğiliminin baskın olduğu, İçe Yönelim ortalamasının %47,4, Dışa Yönelim ortalamasının %40,6, Duruma Uyum Sağlama eğilimi ortalamasının %12,0 olduğu görülmektedir. Yönelim biçimi grafiğinde Duruma Uyum Sağlama eğilimi baskın katılımcıya rastlanmamıştır. Seçilen örneklemlerin pozisyonlarından dolayı dışa yönelimin yüksek çıkması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmiştir.

7.4 Kişilik Özelliklerinin Demografik Özelliklerine Göre Analizi

Bu çalışmanın önemli bir amacı olan demografik özelliklerle kişilik özellikleri arasındaki bağlantı için iki kategorik değişken arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek amacıyla çapraz tablolar kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek için Ki-kare analizi ve kişilik potansiyellerine ve tiplerine göre demografik özelliklerin değişip değişmediğinin testi amacıyla, gruplar arası farklılık olup olmadığına bakılmıştır.

7.5 Kişilik Potansiyellerinin Demografik Özelliklerine Göre Analizi

Kişilik potansiyelleri ve cinsiyet değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (2)=15.681, p 0,000< 0.01]. Yani kişilik potansiyelleri ve cinsiyet arasında %99 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma, cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Kişilik potansiyelleri ve yaş değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (10)= 24.374, p 0,007< 0.01]. Yani kişilik potansiyelleri ve yaş arasında %99 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Kişilik potansiyelleri ve eğitim durumu değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilememiştir [χ_2 (6)= 8.437, p: 0,208> 0.05]. Yani kişilik potansiyelleri ve eğitim durumu arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunamamıştır. Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma, eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Kişilik potansiyelleri ve medeni hal değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilememiştir [χ_2 (4)= 1.628, p: 0.804> 0.05]. Yani kişilik potansiyelleri ve kişilerin medeni hali arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunamamıştır. Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma, medeni duruma göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Kişilik potansiyelleri ve çalışma durumu (yönetici, hissedar, varis, çalışan) değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (6)= 28.68, p: 0,000<0.01]. Yani kişilik potansiyelleri ve çalışma durumu arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma, çalışma durumuna göre (yönetici, hissedar, varis, çalışan) anlamlı bir şekilde değişmektedir.

7.6 Kişilik Tiplerinin Demografik Özelliklerine Göre Analizi

Kişilik tipleri ve cinsiyet değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (8)= 25.369 , p: 0.001< 0.01]. Yani kişilik tipleri ve kişilerin cinsiyeti arasında %99 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Farklı kişilik tiplerine sahip olma, cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Kişilik tipleri ve yaş değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (40)= 56.531, p: 0.043< 0.05]. Yani kişilik tipleri ve yaş arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Farklı kişilik tiplerine sahip olma, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Kişilik tipleri ve eğitim durumu değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilememiştir [χ_2 (24)= 21.358, p: 0.618> 0.05]. Yani kişilik tipleri ve kişilerin eğitim durumu arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunamamıştır. Farklı kişilik tiplerine sahip olma, eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Kişilik tipleri ve medeni hal değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilememiştir [χ_2 (16)=8.064, p: 0.947> 0.05]. Yani kişilik tipleri ve medeni hal arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunamamıştır. Farklı kişilik tiplerine sahip olma, medeni duruma göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Kişilik tipleri ve çalışma durumu (yönetici, hissedar, varis, çalışan) değişkenlerinin birbiriyle bağımlı olup olmadığını test etmek için yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre Ho hipotezi reddedilmiştir [χ_2 (24)= 43.824 , p: 0.008< 0.05]. Yani kişilik tipleri ve çalışma durumu arasında %95 güvenirlikte anlamlı ilişki bulunmuştur. Farklı kişilik tiplerine sahip olma, çalışma durumuna göre (yönetici, hissedar, varis, çalışan) anlamlı bir şekilde değişmektedir.

Sonuç olarak, araştırmaya katılanlara uygulanan DKT sonuçlarına göre belirlenen kişilik potansiyelleri (Fiziksel, Zihinsel, Duygusal) ve kişilik tipleri (Mükemmeliyetçi, İddialı, Barışçıl, Araştırmacı, Sadık Sorgulayıcı, Kâşif, Yardımsever, Başarı Odaklı, Özgün) sonuçlarının, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı olarak değiştiği görülmüştür. Bu sonucun hem genel kişilik potansiyellerinde hem de ayrıntılı kişilik tiplerinde aynı olması, tutarlı bir sonuç göstermiştir. Bireyin kişilik potansiyeli ve kişilik tipi; cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre anlamlı ölçüde farklılık göstermekte ve değişmekte eğitim durumu ve medeni hale göre anlamlı ölçüde değişmemektedir.

7.7 Logit Model Sonuçları

Bu bölümde bazı demografik özelliklerin, belirli kişilik potansiyellerinde olma olasılığını artırıp arttırmadığı, Logit Regresyon Analizi kullanılarak test edilmiştir. Kişilik potansiyelleri için Logit

modeller tahmin edilmiştir. Gözlem sayıları her hücre için yeterli olmadığından kişilik tipleri için Logit Regresyon Analizi yapılamamıştır.

Logit Regresyon modelinde, β değerleri, anlamlılık seviyeleri ve Odds Ratio (OR) değerleri verilmektedir. Odds Ratio değerleri, Exp(B) değerleri alınarak elde edilir ve Logit Regresyonun yorumlanmasında kullanılır. OR değeri 1'den büyükse, ilgili değişken, kişilik potansiyeline (Fiziksel, Zihinsel, Duygusal) sahip olma olasılığını arttıracak, 1'den küçük ise azaltacaktır şeklinde yorumlanır. Modelde her değişken için, son kategorik gruplar kaynak grup olarak alınmış ve modele dâhil edilmemiştir. Bunlar, yaş için '61 üstü yaş' grubu, cinsiyet için 'kadın', eğitim durumu için 'yüksek lisans ve üzeri', medeni hali için 'diğer' seçeneği, çalışma durumu için 'çalışan' kategorileridir.

7.7.1 Fiziksel Kişilik Potansiyeline Göre Logit Analizi

Öncelikle demografik özelliklerin, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına etkisi için Tablo 1 elde edilmiştir.

Tablo 1. Fiziksel Kişilik Potansiyeli Logit Regresyon

Değişkenler	B	P	Exp(B)
Yaş		0,05**	
20 yaş ve altı	**-1,999**	**0,043****	**0,136**
21-30	-0,751	0,24	0,472
31-40	0,007	0,991	1,007
41-50	0,099	0,865	1,105
51-60	0,132	0,827	1,141
Cinsiyet	0,05	0,804	1,051
Eğitim		0,856	
İlköğretim	-0,223	0,598	0,8
Lise	-0,176	0,605	0,839
Üniversite	-0,015	0,961	0,985
Medeni hal		0,625	
Evli	-0,172	0,904	0,842
Bekâr	0,071	0,961	1,073
Çalışma durumu		0,844	
Yönetici	-0,037	0,886	0,964
Hissedar	-0,114	0,715	0,892
Varis	-0,268	0,411	0,765
Sabit	0,012	0,994	1,012

Not: Anlamlılık seviyeleri, p≤0.01 ise ***, 0.01< p ≤0.05 ise **, 0.05<p<0.10 ise * şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 1'de demografik özelliklerin, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına etkisi Logit Regresyon modeli kullanılarak incelenmiştir. Demografik özelliklerden sadece yaş değişkeninin, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına katkısı, %95 güvenirlikte istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Diğer değişkenler için p değerleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamakla birlikte, Fiziksel kişilik potansiyele sahip olmanın negatif veya pozitif etkisini yorumlamanın modele katkısı olacaktır. Bu kapsamda, 41-50 ve 51-60 yaş grubunun, kaynak grup olan 61 yaş ve üzeri grup ile karşılaştırıldığında, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha fazla olduğu söylenebilir.

Aynı şekilde, erkeklerin kadınlara göre Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılıkları daha düşüktür. İlköğretim, lise ve üniversite mezunu olmak, yüksek lisans ve üzeri olanlara göre Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını düşürmektedir. Evlilerin, medeni hal olarak diğer kapsamına alınan durumlar ile karşılaştırıldığında, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığı daha düşüktür. Yönetici, hissedar ve varis olma durumu, çalışanlara kıyasla, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını azaltan faktörlerdir.

7.7.2 Zihinsel Kişilik Potansiyeline Göre Logit Analizi

Tablo 2. Zihinsel Kişilik Potansiyeli Logit Regresyon

Değişkenler	B	P	Exp(B)
Yaş		0,229	
20 yaş ve altı	-0,073	0,926	0,929
21-30	-0,441	0,49	0,643
31-40	-0,918	0,125	0,4
41-50	**-0,998**	**0,093***	**0,369**
51-60	-1,009	0,103	0,364
Cinsiyet	**0,418**	**0,039****	**1,519**
Eğitim		0,927	
İlköğretim	-0,159	0,711	0,853
Lise	0,077	0,822	1,08
Üniversite	0,039	0,9	1,04
Medeni hal		0,989	
Evli	-0,158	0,912	0,854
Bekar	-0,182	0,9	0,833
Çalışma durumu		0,143	
Yönetici	-0,085	0,737	0,918
Hissedar	-0,669	0,037	0,512
Varis	-0,224	0,481	0,799
Sabit	0,573	0,721	1,774

Not: Anlamlılık seviyeleri, p≤0.01 ise ***, 0.01< p ≤0.05 ise **, 0.05<p<0.10 ise * şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 2'de demografik özelliklerin, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına etkisi Logit Regresyon modeli kullanılarak incelenmiştir.

Demografik değişkenler, Tablo 1'dekiler ile aynıdır. İstatistiksel açıdan anlamlılık seviyeleri incelendiğinde, 41-50 yaş grubunun ve cinsiyetin, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma üzerinde %90 güvenirlikte anlamlı bir etkisi olduğu şeklinde yorumlanır. Bu kapsamda, 41-50 yaş grubunda olmak, 61 ve üzeri yaşta olmaya göre, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını azaltan bir faktördür. Erkek olmak, kadın olmaya göre Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını arttıran bir faktördür. İlköğretim mezunu olmak, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını azaltırken, evli veya bekâr olmak diğer grubundakilere göre Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını azaltan faktörlerdir. Çalışma durumu incelendiğinde, yönetici, hissedar ve varis durumundakilerin, çalışanlara kıyasla, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılıkları daha düşüktür.

7.7.3 Duygusal Kişilik Potansiyeline Göre Logit Analizi

Son olarak, demografik özelliklerin, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına etkisi Logit Regresyon modeli kullanılarak Tablo 3'de incelenmiştir.

Tablo 3. Duygusal Kişilik Potansiyeli Logit Regresyon

Değişkenler	B	P	Exp(B)
Yaş		0,868	
20 yaş ve altı	20,581	0,998	867297120
21-30	20,373	0,998	704331133
31-40	19,91	0,998	443560839
41-50	19,908	0,998	442441832
51-60	19,81	0,998	401376300
Cinsiyet	**-0,784**	**0,003*** **	**0,456**
Eğitim		0,421	
İlköğretim	0,662	0,253	1,94
Lise	0,223	0,656	1,25
Üniversite	-0,036	0,938	0,965
Medeni hal		0,605	
Evli	18,79	0,999	144623662
Bekar	18,414	0,999	99314230
Çalışma durumu		**0,003*** **	
Yönetici	0,185	0,655	1,203
Hissedar	1,26	**0,003*** **	3,525
Varis	0,91	**0,04*** **	2,483
Sabit	-40,559	0,999	0

Not: Anlamlılık seviyeleri, p≤0.01 ise ***, 0.01< p ≤0.05 ise **, 0.05<p<0.10 ise * şeklinde belirtilmiştir.

Demografik değişkenler, Tablo 1 ve Tablo 2'dekiler ile aynıdır. İstatistiksel açıdan anlamlılık seviyeleri incelendiğinde, cinsiyetin ve çalışma durumunun, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma üzerinde %99 güvenirlikte anlamlı bir etkisi vardır şeklinde yorumlanır. Bu kapsamda, yaş değişkeninin anlamlı bir etkisi yok iken, erkeklerin kadınlara göre, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığı daha düşüktür. Eğitim durumları incelendiğinde, yüksek lisans mezunu olmaya kıyasla, ilköğretim ve lise mezunu olmanın, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını artırıcı etkisi varken, üniversite mezunu olmanın azaltıcı bir etkisi bulunmaktadır. Yönetici, hissedar ve varis olma, çalışanlara göre, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığı üzerinde artırıcı etkiye sahiptir.

8 Sonuç ve Değerlendirme

2015 – 2019 yılları arasında Türkiye'nin 15 şehrinde (Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Mersin, Samsun, Sivas) yapılan bu çalışma, aile şirketlerinde hissedar, yönetici, varis ya da çalışan olarak görev yapan 532 katılımcıyla yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların, temel kişilik potansiyelleri, kişilik tipleri ve ayrıntılı kişilik özelliklerinin belirlenmesi ayrıca bu kişilik özellikleriyle demografik özellikler arasındaki ilişkilerin ortaya koyulması amacıyla Sıfır Merkez Kişilik Modeli ve Enneagram yaklaşımına dayanan Değer Kişilik Testi (DKT) uygulanmıştır. 115 soru ve üç cevap şıkkından oluşan DKT uygulaması sonucunda oluşturulan bireye özel kişilik testi raporlarında katılımcılar, 3 kişilik potansiyeli (Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal) ve 9 kişilik tipinden (Mükemmeliyetçi, İddialı, Barışçıl, Sadık Sorgulayıcı, Araştırmacı, Kâşif, Başarı Odaklı, Yardımsever ve Özgün) birisine uygun bulunmuştur.

Çalışmanın temel motivasyonu, aile şirketlerindeki hissedar, varis, yönetici ve çalışanların, kişilik potansiyeli ve kişilik tipi bakımından nasıl bir dağılım gösterecekleri ile kişilik potansiyeli ve kişilik tipinin sahip oldukları demografik özelliklere göre değişip değişmediğini analiz etmektir.

Çalışmanın sonucunda katılımcıların çoğunluğunun erkek, evli, 21-50 yaş aralığında, profesyonel yönetici olduğu, temel kişilik potansiyelleri bakımından Fiziksel (%42,3), Zihinsel (%42,1) ve Duygusal (%15,6) potansiyele; kişilik tipleri bakımından ise Sadık Sorgulayıcı (%27,4), Mükemmeliyetçi (%22,4), Araştırmacı (%13,7), Yardımsever (%13,3), İddialı (%10,3), Barışçıl (%9,6), Başarı Odaklı (%1,3), Kâşif (%1,0) ve Özgün (%1,0) tipine sahip oldukları görülmüştür.

Eğitim yöneticileriyle yapılan ve Enneagramın kullanıldığı bir araştırmada (Gündüz ve Keskin, 2019: 175) yöneticilerin en çok sahip oldukları kişilik tipleri sıralaması (Yardımsever, Mükemmeliyetçi, Barışçıl ve Sadık Sorgulayıcı), çalışmamızın sonuçlarıyla paralellik göstermiştir. Ancak aile şirketi yöneticilerinin birinci sırada Sadık Sorgulayıcı, eğitim yöneticilerinin birinci sırada Yardımsever kişilik tipine sahip olmalarının, iş alanlarıyla ilgili olduğu düşünülmüştür.

Çalışmamızda liderlik ve saha insanı özelliğini yansıtan Fiziksel potansiyel ile kural odaklı duruşu yansıtan Zihinsel potansiyele sahip olanların çoğunlukta olması, katılımcıların yarısına yakın kısmının Sadık Sorgulayıcı veya Mükemmeliyetçi kişilik tipine sahip olması, lider ve yöneticiler için beklenen bir sonuçtur.

Katılımcıların ayrıntılı kişilik tipleri bakımından Kararlı (%60,3), 5 Duyu (%52,8) ve Mantıkla (%50,2) hareket eden, Dışa Dönük (%52,0) ve Pozitif (%41,0) reaksiyon gösterme eğiliminde oldukları görülmüştür. Diğer yandan katılımcıların, kişilik potansiyeli bakımından Mantık odağının baskın olmasına karşılık ayrıntılı kişilik özelliklerinde duygusal eğilimin güçlü olması (%49,8) ile sinirlilik halini işaret eden Reaktif davranış özelliği gösterenlerin oranı (%20,9), dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcılara uygulanan DKT sonuçlarına göre kişilik potansiyelleri ve kişilik tipleri sonuçlarının, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı (%95) olarak değiştiği görülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre, yöneticilerin Fiziksel, Zihinsel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olması, cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre farklılık gösterirken, eğitim durumu ve medeni hale göre değişmemektedir. Aynı şekilde, 9 farklı kişilik tipi de cinsiyete, yaşa ve çalışma durumuna göre değişirken, eğitim durumu ve medeni hale göre farklılık göstermemektedir. Kişilik potansiyeli ve kişilik tipi sonuçları tutarlıdır. Bu kapsamda, kişilik potansiyeli ve kişilik tipi sonuçlarının aynı demografik özelliklerle anlamlı ilişki içinde olması, uygulanan DKT'nin tutarlı ve güvenilir bir sonuç verdiği yönünde değerlendirilmiştir.

Kişilik potansiyeli ve kişilik tipleriyle demografik özellikler arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine görmek amacıyla uygulanan Logit Regresyonu Analizi sonuçlarına göre yaş değişkeninin, Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığına istatistiksel açıdan anlamlı (%95) katkısı olduğu görülmüştür.

41-50 ve 51-60 yaş grubunun, 61 yaş ve üzeri gruba göre Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha fazla olduğu buna karşılık erkeklerin kadınlara göre; ilköğretim, lise ve üniversite mezunlarının, yüksek lisans ve üzeri olanlara göre; evlilerin, medeni hal olarak diğer grubunda yer alanlara göre; yönetici, hissedar ve varis olanların, çalışanlara göre Fiziksel kişilik potansiyeline sahip olma olasılıklarının daha düşük olduğu söylenebilir.

Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını etkileyen demografik özellikler incelendiğinde, 41-50 yaş grubunun ve cinsiyetin, Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma üzerinde %90 güvenirlikte anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Bu kapsamda, erkeklerin kadınlara göre Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha fazla olduğu; buna karşılık 41-50 yaş

grubundakilerin 61 ve üzeri yaşta olanlara göre; ilköğretim mezunlarının diğer eğitim seviyelerine göre; evli veya bekâr olanların diğer grubunda yer alanlara göre; yönetici, hissedar ve varislerin, çalışanlara göre Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha düşük olduğu söylenebilir.

Cinsiyetin ve çalışma durumunun, Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma üzerinde %99 güvenirlikte anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Erkeklerin kadınlara göre Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha düşük olduğu ve yaş değişkeninin anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. İlköğretim ve lise mezunu olmanın, yüksek lisans mezunu olmaya kıyasla Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığını artırıcı etkisi varken, üniversite mezunu olmanın azaltıcı bir etkisi bulunduğu, yönetici, hissedar ve varis olmanın, çalışanlara göre duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığı üzerinde artırıcı etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Uygulanan DKT ile ulaşılan sonuçlardan hareketle yöneticilerin sahip oldukları temel kişilik potansiyeli, kişilik tipi ve ayrıntılı kişilik özelliklerinin, birbiriyle tutarlı ve destekleyici sonuçlar verdiği görülmüştür. Nitekim hem kişilik potansiyeli hem de kişilik tipleri; yaş, cinsiyet ve çalışma durumundan anlamlı şekilde etkilenirken medeni hal ve eğitim durumundan etkilenmemiştir. Medeni halin kişilik potansiyeli ve tipi üzerinde etkili olmaması beklentiye uygundur. Ancak eğitimin, kişilik özellikleri üzerinde yeterince etkili olmaması, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu durumu destekleyen ve öğrencilerin kişilik biçimleriyle öğrenme biçimlerini konu alan bir çalışmada eğitim sürecinin, bireyin temel kişilik donanımlarından ziyade öğrenme biçimleri ve çalışma alışkanlıkları üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Jessee, O'Neill ve Dosch, 2006: 649). Cinsiyet ve yaş gibi doğuştan getirilen özelliklere benzer olarak temel kişilik donanımlarının da daha çok doğuştan gelen potansiyelin etkisinde olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle 'kişiliğin yerleşmesinde genetik özellikler mi çevre etkileşimi mi daha baskındır' konusundaki geleneksel tartışmaya girmeden, bu çalışmanın verilerinden hareketle bireyin kişilik potansiyeli ve kişilik tipinin, eğitim gibi çevrenin kazandırdığı özelliklerden çok cinsiyet gibi doğuştan getirilen bireye has donanımların etkisinde olduğu söylenebilir.

Fiziksel kişilik potansiyelinin yaş ile, Zihinsel kişilik potansiyelinin, 41-50 yaş ve cinsiyet ile, Duygusal zihinsel potansiyelinin, cinsiyet ve çalışma durumu ile anlamlı ilişki içinde olması beklentiye uygun ve alanyazın sonuçlarıyla uyumludur. Nitekim Blumentritt'ın, aile şirketi liderlerine yönelik çalışmasında liderlik özelliği gösteren yöneticilerin, belirli yaşta edindikleri zihinsel deneyimle özellikle kurumun gelecek planlamasında daha etkili oldukları belirlenmiştir (Blumentritt, 2006: 69). Katılımcıların çoğunlukla Fiziksel ve Zihinsel kişilik potansiyeli ile Sadık Sorgulayıcı, Mükemmeliyetçi, Araştırmacı, İddialı ve Yardımsever kişilik tipine sahip olmaları da bulundukları yönetim pozisyonunun sonucu olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle bireylerin sahip oldukları kişilik potansiyeli, liderlik kademelerine yükselmelerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla kişilik potansiyelleri, liderlik özellikleriyle paralellik göstermektedir. Konuyla ilgili iki çalışmada da kişilik tipleriyle liderlik davranışları arasındaki ilişki vurgulanmıştır (Theologia, 2008: 945), (Bahreinian ve Ahi, 2012: 99).

Erkeklerin kadınlara göre Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının daha yüksek, Fiziksel ve Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılığının ise daha düşük olması dikkat çekicidir. Yönetici, hissedar ve varislerin diğer çalışanlara göre Fiziksel kişilik potansiyeli ile Zihinsel kişilik potansiyeline sahip olma olasılıklarının daha düşük buna karşılık Duygusal kişilik potansiyeline sahip olma olasılıklarının daha yüksek olmasının beklentiye uygun olmadığı söylenebilir.

Aile şirketlerinde çalışan yöneticilerle yapılan bu çalışmada katılımcıların, çoğunlukla davranış yönelimi olarak Dışa Dönük, düşünme biçimi olarak Mantıkla hareket eden, uygulama bakımından Kararlı ve Atak olmaları dikkati çekmiştir. Kamu yöneticilerine yönelik bir araştırmada da (McClure, 1993: 38) yöneticilerin dışa dönüklük, ayrıntılı düşünme, etkinlik gibi benzer özellikleriyle farklılaştıkları belirlenmiştir. Bu durum, liderlik özelliklerinin özel ya da kamu gibi çalışma alanlarından bağımsız ve benzer dağılım gösterdiğini düşündürmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarından hareketle gerek yönetici ve liderlerin gerekse yönetici ve lider adaylarının, temel kişilik donanımlarını, kişilik tiplerini ve ayrıntılı kişilik özelliklerini öğrenmelerinin, kendini bilmek gibi bir irfana sahip olmalarının çok gerekli ve önemli olduğu

söylenebilir. Zira hangi yönetim kademesinde olursa olsun, maddi hırslarına yenik düşmemiş, Gazali'nin (2020: 11) ifadesiyle "Kendine ve kendi dünyasına meftun olmayı aşmış" ve kendisini başkalarının hizmetkârı olarak görebilen liderlere olan ihtiyacın, bugün her zamankinden daha fazla olduğu düşünülmektedir. Gerek kamuda gerekse özel sektörde ve özellikle ekonominin lokomotifi olan aile şirketlerinde devamlılığın sağlanması bakımından, temel liderlik özellikleri ve kişilik potansiyeline sahip, kendisini tanıma yolculuğunda olan, benlik takıntısını aşmış, kararlı, mantık ve duygu dengesini sağlamış, dünyayı daha güzel ve yaşanabilir bir yer haline getirmeyi dert edinmiş bireylerin, yönetim kademelerine getirilmesinin önemi tartışılmaz. Diğer yandan yönetici ve lider adaylarının seçilmesi ve yerleştirilmesi sürecinde hassasiyet gösterilmesi de kaçınılmazdır. Özellikle aile şirketlerinin devamını sağlayacak yeni kuşak lider adaylarının belirlenmesi, kritik konumdaki kamu görevlilerinin belirlenmesi gibi seçim süreçlerinde ve onlara sunulacak katkıların belirlenmesinde Değer Kişilik Testi'nden ve benzeri bilimsel araçlardan yararlanılabilir. Yönetici ve liderlerin temel kişilik potansiyellerinin belirlenmesi amacıyla Değer Kişilik Testi'nin, daha geniş gruplarda, farklı sektörlerde ve kamu ile özel kurumlardaki yöneticilere ve yönetici adaylarına da uygulanması önerilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Akıngüç Günver, B. (2002). *Aile işletmelerinin yapısı ve geleceği.* İstanbul: İKÜ Yayınevi.

Akman, K. (2018). *Ezoterik yollar.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Anastasi, A. (1988). *Psychological testing* (6th ed.). New York: MacMillan Pub. Co. İnc.

Ateş, Ö. (2005). *Aile şirketleri: Değişim ve süreklilik.* Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayını, Yayın no: 56.

Bakhtiar, L. (2013). *The Sufi enneagram: The secrets of the symbol unveiled.* Kazi Pub.

Bahreinian, M. ve Ahi, M. (2012). The relationship between personality type and leadership style of managers. A case study. *Mustang Journal of Business & Ethics*, (3), 94-111.

Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Blumentritt, T. (2006). The Relationship between boards and planning in family businesses. *Family Business Review*, *19*(1), 65-72.

Church, A. (1996). The effects of personality orientation and behavior on subordinate perceptions of workgroup enablement. *International Journal of Organizational Analysis, 4*(1), 20-38. doi:10.1108/eb028840

Colli, A. (2003). *The history of family business: 1850-2000.* London: Cambridge Un., Press. doi:10.1017/CBO9780511615009

Cron, I.M. ve Stabile, S. (2016). *The road back to you: An enneagram to self-discovery*. Christian Audio Press.

Cronbach, L. (1990). *Essentials of psychological testing (5th ed.).* New York: Macmillan Pub.

Crutchfield, R.S. (1955). Comformity and character. *American Psychologist*, *10*(5), 191-198. doi: 10.1037/h0040237

Dale, S.B. (1995). *Personnel: The management of people at work.* New York: Macmillan Pub.

Dante. (2019). *İlahi komedya (Cehennem araf cennet)*. (Çev. R. Teksoy). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Demir, N. (2020). *Dede Korkut Destanı'nın Türkmenistan boyları.* İstanbul: İmak Ofset.

Dubrin, A. (1994). *Applying psychology: Individual and organizational effectiveness.* New Jersey: Prentice Hall.

Durna, U. (2005). A ve B tipi kişilik yapılarını ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19*(1), 275-290.

Eckstein, D. (2002). The couple's enneagram questionnaire (CEQ). *The Family Journal: Counseling and Therapy for couples and families. 10*(1).

Erdoğan, İ. (1987). *İşletmelerde kişi değerlendirmede psikoteknik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.

Feshbach, S. ve Weiner, B. (1991). *Personality* (3nd ed.). Maryland: C. Heath and Company.

Fındıkçı, İ. (1990). *Otel yöneticilerinin kişilik özelliklerine ilişkin bir araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.

Fındıkçı, İ. (2003). *Değer kişilik testi: Teori ve uygulama el kitabı.* (Basılmamış Uygulama El Kitabı). İstanbul: Değer Danışmanlık.

Fındıkçı, İ., Karakaş, F., Uzunoğlu F., Uzunoğlu, S. ve Karakaya, F. (2004). Sıfır merkez yaklaşımı perspektifinden aile şirketlerine bakış. *1. Aile Şirketleri Kongresi.* İstanbul: İKÜ Yayınevi.

Fındıkçı, İ. (2009). *Bir gönül yolculuğu: Hizmetkâr liderlik* (3. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.

Fındıkçı, İ. (2014). *Eyvah yeni kuşak geliyor: Aile şirketlerinden dersler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Fındıkçı, İ. (2017). *Aile şirketlerinde yönetim ve kurumsallaşma* (6. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.

Fındıkçı, İ. (2018a). *İnsan kaynakları yönetimi* (9. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.

Fındıkçı, İ. (2018b). *The profundity of humanity*. USA: Cosmo Publishing.

Gazali (2020). *İhyâ-u ulûmi'd-dîn.* (Tercüme: M.A. Müftüoğlu). Cilt 1, Çelik Yayınları.

Gimeno, A., Baulenas, G. ve Coma-Cros, J. (2010). *Family business models: Practical solutions for the family business.* Researchgate Pub., Perface.

Gündüz, E. ve Keskin, N. (2019). Yaratıcı liderlik geliştirmede enneagram öğretisinin rolü. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, *2*(2), 169-186.

Hakkârili Pertev Bey. (2019). *Divan.* (Çev. A. Karadeniz) T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi: 607. İstanbul: İmak Ofset.

Hayes, N. (1994). *Foundations of psychology.* New York: Routledge Press.

Hudson, R. (1996). *Personality types.* Boston: Houghton Mifflin.

Ichazo, O. (1982). *Interviews with Oscar Ichazo.* New York: Arica Inst.

İncil: Luka, 15.

Jessee, S.A., O'Neill, O.N. ve Dosch R.O. (2006), Matching students personality types and learning preferences to teaching methodologies, *Journal of Dental Education*, *70*(6), 644-651. doi:10.1002/j.0022-0337.2006.70.6.tb04120.x

Kalın, İ. (2018). *Barbar, modern, medeni.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Kets de Vries, M. (1993). The dynamics of family firms: the good and the bad news, *Organizational Dynamics, 21*(3), 59-71.

Komives, S.R., Lucas, N., ve McMahon, T.R. (2013). *Exploring leadership: For college students who want to make a difference* (3rd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Kur'an-ı Kerim: Rad, 28, İsra, 84.

Lai, C. ve Lin, S. H. (2017). Systems theory, *The International Encyclopedia of Organizational Communication.* John Wiley & Sons, Inc. Published. doi:10.1002/9781118955567.wbieoc203

McClure, L. (1993). Personality variables in management development ınterventions, *Journal of Management Development*, (12), 33-40.

Mevlânâ, (1990). *Mesnevi.* (Çev. V. İzbudak), *Şark İslam klasikleri*. Ankara: MEB Yayınları.

Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. 1*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Perifield, W. (1959). The interpretive cortex. *Science 129*, 1719–1725. doi:10.1126/science.129.3365.1719

Risso, D. R. ve Hudson, R. (2009). *Enneagram.* (Çev. G. Aksoy) İstanbul: Butik Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2000)

Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2012). *Örgütsel davranış* (Çev. İ. Erdem). İstanbul: Nobel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi: 2009)

Rohr, R. ve Ebert, A. (2002). *The enneagram.* U.S.: Crossroad Publishing Co.

Stabilet, S.S. (2002). The use of personalitiy tests as a hirring tool: Is the bennefit the cost? *Journal of Labor And Employment Law*, *4*(2), 279-313.

Thelogia, M. (2008). Leadership styles and personality types. *South African Theological Seminary,* 939-971.

Wagner, J.P. (1996). *The enneagram spectrum of personality styles: An Introductory Guide.* U.S. : Metamorphous Press.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 59-68
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.4

Araştırma Makalesi ◆ *Research Article*

Zülfü Livaneli'nin Huzursuzluk Romanının Göç Politiği Bağlamında İncelenmesi

An Analysis of Zülfü Livaneli's Novel Titled Unrest in the Context of Migration Policy

İbrahim ÇELEBİ *

0000-0002-7323-2326

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 05.02.2022
Düzeltme Talebi: 25.03.2022
Son Düzeltme: 28.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Edebiyat
Göç
Popüler Roman
Medeniyet Algısı
Zülfü Livaneli

ÖZ

Huzursuzluk, Ortadoğu'daki çatışmalı sürecin Türkiye'den Amerika'ya uzanan siyasi olaylarını konu edinmiştir. Popüler romanın siyasal kurgu sınıflandırmasına dahil edilen eserde kurgunun en önemli belirleyeni Suriye'de başlayan iç savaştan kaynaklanan göç ve sonrasında Mardin'deki sığınmacı kamplarından dünyaya uzanan insanlık dramlarıdır. Popüler romanlar Tanzimat'tan günümüze çeşitli eleştirilere tabi tutulmuşlardır. Bu tarz eserlere yönelik kalitenin göz ardı edildiğine, farklı çıkarlar için estetik değerlerin araçsallaştırıldığına yönelik suçlamalara karşın güncel olaylara ışık tutma, okuma alışkanlığı kazandırma gibi faydalar sağladıklarına dair tespitler de yapılmıştır. Yazar, birçok eserinde gerçek olaylardan yola çıkarak siyasal boyutları olan olayları konu edindiği gibi bu romanında da uluslararası boyutları olan küresel bir sorunu kurmaca gerçeklik düzleminde ele almıştır. Huzursuzluk romanında Suriye'deki tartışmalı savaşla dünya gündeminden düşmeyen göç politiğinin kökeninde yatan nedenlerin güncelden kadim zamanlara uzanan önemli koordinatları karşılaştırmalı medeniyet analiziyle değerlendirilmiştir. Kahramanlar üzerinden Doğu ve Batı medeniyetlerine dair tespitlerde bulunulmuştur. Doğu ve Batı medeniyetlerinin kendilerine has kültürel ve siyasal kodları kurmaca dünyada karakterlerle ete kemiğe büründürülerek tarihi ve felsefi birçok konu karmaşık bağlamlarından çıkarılarak rafine hale getirilmiştir. Medeniyetlere bakış, anlatıcının şahsında yabancılaşmaya dönüşmüş ve roman boyunca bu ikircikli durum bir sorgulamayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada göç ve mülteci sorunu ekseninde Ortadoğu'daki savaşın iç ve dış etkenleri, medeniyetlere uzanan boyutları, coğrafyalara has özellikler, yaşanan siyasi olaylar içinde aşka ve söze atfedilen anlam gibi meselelerin romanda ele alınış biçimleri üzerinde durulacaktır.

* **Yazar İletişim/ Corresponding Author**: İbrahim Çelebi (Doktora Öğrencisi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Edebiyat A.B.D. celebiedebiyat@hotmail.com
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Çelebi, İ. (2022). Zülfü Livaneli'nin Huzursuzluk romanının göç politiği bağlamında incelenmesi. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 59-68. doi:10.52108/2757-5942.3.1.4

ARTICLE INFO

Submitted: 05.02.2022
Revision Requested: 25.03.2022
Final Revision Received: 28.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Literature
Immigration
Popular Novel
Perception of Civilization
Zülfü Livaneli

A B S T R A C T

The 'Unrest' reflects an extension of the political events about the conflict process in the Middle East from Turkey to the United States of America. The study that the famous novel's political fiction classification included, and the most critical determinant of the fiction, is the migration caused by the civil war that started in Syria and then the human dramas are extending from the refugee camps in Mardin to the world. Popular novels have been subjected to various criticisms from the Tanzimat period. Despite the accusations that the quality of such works is ignored and aesthetic values are instrumentalised for different interests, it has also been determined that they provide benefits such as shedding light on current events and gaining reading habits. As in many of his works, the author deals with events in political dimensions based on actual events; he has discussed a global problem with international dimensions in the plane of fictional reality in this novel. In *Unrest*, the exact coordinates of the origins of the immigration policy, which has not fallen from the world's agenda with the controversial war in Syria, are included in a comparative civilisation analysis. Detections were made through heroes of Eastern and Western civilisations. Characters had embodied the cultural and political codes of Eastern and Western societies in the fictional World. Many historical and philosophical issues have been refined by removing them from their complex contexts. The view toward civilisations turned into alienation in the narrator's person, and this ambiguous situation brings along a questioning situation throughout the novel. In this study, the internal and external factors of the war in the Middle East on the axis of migration and refugee problem, its dimensions extending to civilisations, geographical features, how issues such as the meaning attributed to the love and words in political events that handling in the novel are going to be emphasised.

1 Giriş

Sanayi devrimiyle beraber hayatın diğer alanları gibi edebiyat da etkilenmiştir. Seri üretimlerle birlikte kağıt üretiminin maliyetinin azalması kitaba da yansıyarak kitabın daha çok tüketilen bir metaya dönüşmesini doğurmuştur. Bu durum, ticari kazancı arttırmanın yanında okuyucu kitlesinin artmasını sağlamış ve okuyucuların istekleri doğrultusunda eser üretmeyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla okur kitlesinin tercihleri dönem dönem değişmiş ve yayıncı/yazarlar da taleplere göre kitap üretimlerine yön vermişlerdir (Uğur, 2009: 120).

Romanın bir meta olarak piyasada yer alması sanatsal yönünü tartışır hale getirmiştir. Bu anlamda en çok eleştirilen türlerden biri Popüler romanlardır. Popüler romanların estetik bir gayeden ziyade piyasa koşulları ve okuyucuların isteklerine göre oluşturulduklarına dair tespitler sanatsal bakımdan değerlerinin azaldığı kanısını yaygınlaştırmıştır. Cemil Meriç romanın okur kitlesinin çokluğunu "yığın" tabiriyle ifade ederek eleştirir:

> Yığın romanda ne arar? Bir vakit geçirme, bir dinlenme, gündelik hayattan uzaklaşma. Okuduğunu kolayca unutur, her kitap yenidir onun için; okuduğu, yaşayışının özünü etkilemez pek. Roman okuyucularından çoğu bu zümreden. İnsanların büyük bir kısmı için sanat, gelip geçici bir eğlencedir her devirde. Bereket hepsi için değil, yoksa sanat gelişmez, yerinde sayar, roman da sonuna kadar aynı düzeyde maceraların tekrarından ibaret kalırdı. Nitekim şövalye romanları da on sekizinci asra kadar kendi kendilerini tekrarlamışlardır. Oysa yaşayan ve gelişen bir edebiyat var, çünkü romanı yalnız yığın okumaz. Gerçek okuyucu için edebiyat, rastgele bir vakit geçirme aracı değil, başlı başına bir amaçtır. Romanı okumak başka, romanı yaşamak başka (Meriç, 2008: 144).

Görüldüğü gibi Cemil Meriç, romanın okuyucuda bir dönüşüm yaratması gerektiğini vurgulayarak "gerçek okuyucu"yu "yığın"dan ayırır. Aynı şekilde Meriç, okuyucunun bilinçli olması gerektiğini vurgular. Benzer bir yorumu Milan Kundera Roman Sanatı adlı eserinde dile getirmektedir. Kundera, romana kişisel bir sorgulama görevi yükler:

> Komünist Rusya'da çok büyük tirajlara ulaşan ve büyük başarı kazanan yüzlerce ve binlerce roman yayımlanmıyor mu? Evet ama bu romanlar artık varlığı fethetmemektedirler. Varoluşla ilgili yeni denebilecek en küçük bir kırıntı dahi keşfetmiyorlar; sadece, daha önce söylenmiş olanları doğruluyorlar, dahası; var olma nedenleri, zaferleri, kendilerine ait topluma yararlılıkları, söylenenin (söylenmesi gerekenin) doğrulanmasından ibaret (Kundera, 2012: 25).

Sözü edilen eleştirilerden yola çıkarak popüler romanları genellemelere giderek tümden estetikten yoksun saymak elbette doğru değildir. Her ne kadar hoşça vakit geçirme, okurun bildiklerini onaylama gibi özellikler taşısalar da popüler eserlerin okuyucuyu ele geçirme, evrensel duyguları yakalama gibi olumlu tarafları göz ardı edilemez. Hatta bazı popüler eserlerin güçlü sanatsal yönlerinin yığın olarak tabir edilen çoğunluğun içinden de belli bir kültür tecrübesine hitap ettiklerini söylemek mümkündür.

Türk edebiyatında Tanzimat dönemiyle başlayan roman, farklı okuyucu kitlelerine hitap ederek günümüze kadar gelmiştir. Tanzimat döneminden itibaren popüler romana yönelik eleştiriler sürse de okuma alışkanlığı kazandırmaları bakımından önemli bir görev üstlendikleri bir gerçektir. Aşk, polisiye, bilim kurgu, fantastik hidayet gibi alt başlık

bulunan popüler romanların bir türü de siyasal kurgulardır. "Siyasal kurgu romanları her türden devlet, siyasal örgüt, dini cemaat, mafya yapılanması ve gizli teşkilatları konu alabilmektedir. Dolayısıyla siyasal kurguların çok geniş bir alana yayılabildiği görülmektedir" (Uğur, 2009: 510). Siyasal kurgularda belli bir amaca yönelik örgütlenmeler dikkat çekicidir. Kendi içinde farklı türlere ayrılan Siyasal kurgu romanlarının alt başlıkları şunlardır:

> 1. Dış Düşman Tehlikesini Konu Alan Siyasal Kurgular 2. Ülke İçi Tehditleri Konu Alan Siyasal Kurgular 3. Devletle Bağlantılı Gizli Oluşumları Konu Alan Siyasal Kurgular 4. Dini Cemaatleri ve Dini Merkeze Alan Siyasal Kurgular 5. Küresel ve Bölgesel Krizlerin Konu Edildiği Siyasal Kurgular (Uğur: 2009).

Türk edebiyatında siyasal kurgu romanlarının önemli yazarlarından biri de Zülfü Livaneli'dir. Livaneli'nin birçok eseri siyasal kurgu bağlamında çeşitli konuları içermektedir. Yazar, "Bir Kedi Bir Adam Bir Ölüm (2001)", "Mutluluk (2002)" , "Son Ada (2008)", "Serenad (2011)" gibi romanlarında siyasi konulara yer vermiştir. "Bir Kedi Bir Adam Bir Ölüm" romanında "Sami adlı bir mültecinin gözünden mülteciliğin ne demek olduğu" (Satık, 2015: 16) anlatılmaktadır. Mutluluk romanı 2007'de sinemaya uyarlanmıştır (Mutluluk, 2007). Mutluluk romanında töre cinayetlerinden işsizlik ve teröre kadar birçok konuya kahramanlar aracılığıyla yer verilmiştir. "Son Ada" adlı romanı, 40 haneli bir adada yaşayan halkın arasına emekli eski bir Başkan'ın katılmasıyla birlikte adada değişen yaşamları ve ekolojik dengeyi konu almaktadır (Satık, 2015: 16). Son Ada romanında "Başkan" üzerinden adanın değişen toplumsal yapısı eleştirel bir tutumla işlenirken "Serenad" adlı romanda ayrımcı siyasi yaklaşımların insanlara nasıl zarar verdiği aşk temiyle birlikte ele alınmıştır. Yazarın 2017'de yayımlanan "Huzursuzluk" romanında göç ve mülteci meselesinden yola çıkılarak çekilen acılar, güncel siyasi olaylarla aşk, kurgunun en önemli saç ayaklarını oluşturmaktadır. Huzursuzluk romanı, Veli Uğur'un yukarıda yer verilen siyasal kurgu romanları sınıflandırmasının Dini Cemaatleri ve Dini Merkeze Alan Siyasal Kurgular" ile "Küresel ve Bölgesel Krizlerin Konu Edildiği Siyasal Kurgular" başlıklarına birden dahil edilebilir.

Siyasal kurgular, güncel konuları işlerken sorunların kaynakları hakkında önemli saptamalarda bulunurlar. Huzursuzluk romanında göç ve iltica eksenli olaylar işlenirken egemen güçlerin öteki diye belirledikleri toplumlara yönelik menfi tutumlarının organize planların sonucunda nasıl yaptırımlara dönüştüğü ve bunların sonuçları ifşa edilmektedir. Bir taraftan da sorunların çıktığı coğrafyaların siyasal, kültürel kodları ve alışkanlıklarına yönelik eleştirel bir tutum dikkat çeker. Göç sorununda uluslararası aktörlerin bilinçli müdahaleleri tek başına değerlendirme konusu yapıldığında hata payı artar. Göçe maruz kalan toplumlar ile paydaşlarının çok yönlü özellikleri ve kayıtsızlıkları müdahalelere davetiye çıkarma bakımından göz ardı edilmemesi gereken hususlardır. Ayrıca göç realitesi siyasi aktörlerin planları veya başka nedenlerin sonucunda ortaya çıksa bile çıkış noktalarından farklı boyutlarda seyredebilir. Bu anlamda göç sorunsalı iç ve dış parametreler başta olmak üzere, manipülatif hareketlere ve öngörülemeyen boyutlara kadar uzanır:

> Göçler birçok sebepten dolayı kaçınılmazdır. Büyük krizler içermekle birlikte büyük imkânlar içerdiği de doğrudur. Göçleri mutlak anlamda kontrol edemeyiz ama kontrol etsek bile bu sorunların insani ve ahlaki taraflarını görmezden gelemeyiz. Fakat Batı uygarlığının rasyonel kriz çıktıları insanlığı ne kadar

> incitiyorsa Batı dışı toplumların irrasyonel savurganlıkları da insanlığa o denli zarar veriyor (Öztürk, 2018: 106).

Göç, bilimsel metinlerde istatistikî ve paradigmatik boyutlarıyla ele alındığında insani duyarlılıklar rakamsal verilerin gölgesinde kalır. Sanatsal metinler gerçekliğin toplum ve birey nezdinde nasıl yaşandığına ilişkin ayna görevi görür. Siyasal kurgular dönemlerin perde arkası olaylarını kurmaca dünyanın imkanları dahilinde sunmaları bakımından önem arz ederler.

1 Huzursuzluk Romanında Siyasal Kurgu

Roman, Ortadoğu'nun bitmeyen çatışmalı sürecinin Türkiye'ye etkileriyle Amerika'ya uzanan bir dizi olayı konu edinmektedir. Yazar, romanda Doğu ve Batı medeniyetlerini sık sık karşılaştırarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Batı'da gelişen İslamofobya'ya dikkat çeken yazar, aynı zamanda ırkçılığın nasıl büyük bir hastalığa dönüştüğünü olaylarla gözler önüne serer. Her iki medeniyet içinde Türkiye'nin konumuyla ilgili saptamalarda bulunur. Romandaki medeniyet ikilemi başkahraman Hüseyin'in şahsında yabancılaşma kavramı çerçevesinde kurgunun önemli bir parçasıdır. Medeniyet karşılaştırmalarında, inanç, söz, aşk gibi kavramların Doğu ve Batı medeniyetlerindeki karşılıkları roman kişilerinin söz ve davranışlarında somutlaşır. Batılı aktris Angelina Jolie ile romanın ana karakterlerinden Doğulu Meleknaz'ın karşılaştırılması da medeniyet algısının romandaki örneklerindendir. Ayrıca Doğulu ve Batılı ırkçıların esasında düşman gibi görünseler de yaptıkları zulüm ve katliamlarla aynı olduklarına dikkat çekilmektedir. Bütün bu uluslararası meselelere aşk eşlik etmektedir. Romanda aşk, kurguyu besleyen en önemli unsurların başında gelmektedir. "Her kategori kendine has belli başlı klişeler etrafında örülmekle birlikte hangi kategoriye girerse girsin popüler romanların genelinde aşk, heyecan, hareket ve gizem okurun ilgisini arttırmaya yönelik önemli unsurlar olarak yer alır" (Sınar Uğurlu ve Eroğlu Koşan, 2019: 691). Popüler romanlarda sıklıkla rastlanılan aşk teması, romanın okur nezdinde akıcı olmasını sağlayarak tercih edilmesini sağlamaktadır.

1.1. Medeniyet Algısı

Roman, metinlerarasılık yöntemiyle Doğu ve Batı medeniyetlerine mensup farklı iki yazardan montaj tekniğiyle yapılan alıntılarla başlar: "Şu küçücük dünyada herkes incitilmiş herkes yanlış yerde. Fernando Pessoa Huzursuzluğun Kitabı"; "Kendi yüzümü gördüm senin yüzünde/ Kendi sesimi duydum senin dudağında. Muhyiddini Arabi"(Livaneli, 2017: 11). Pessoa'nın "Huzursuzluğun Kitabı" adlı eseriyle Postmodern roman tekniklerinden parodi yöntemiyle içerik yönünden bir ortaklık kurulduğu görülmektedir. Romanda Hüseyin'in yabancılaşmayla ilgili sorunlarıyla "Öyleyse kim kurtaracak beni var olmaktan? Hayatımı toprağa veriyorum" (Pessoa, 2013: 8) diyen Pessoa'nın varoluşsal kaygıları örtüşmektedir. Aynı Şekilde, Muhyiddini Arabi'den yapılan alıntıyla, Hüseyin'le gazeteci/anlatıcının aşkları, Doğu medeniyetinde duygusallığın/aşkın/metafiziğin ağır bastığının kanıtı olarak sunulmaktadır.

Romanda, Mardin şehrinin çok kültürlü yapısı "şölen" olarak ifade edilmektedir. Çocukluğunu bu şehirde geçiren anlatıcı İbrahim, şehrin o zaman büyük bir hoş görüye

sahip olduğunu belirtir. Ancak son siyasi olaylarla bu tablonun nasıl yerini tahammülsüzlüğe bıraktığı şu sözlerle ifade edilir: "Çarşıda okulda kadim Süryani, Müslüman, Yahudi, Mecusi, Zerdüşti, Herkesin ahbaplık ettiği, birbirinin kutsal günlerini kutladığı şölen günleri… Ama şimdi iyice içine kapanmış, sertleşmiş öfkeli bir İslam'ın gölgesi altında kararan bir şehir" (Livaneli, 2017: 28).

Gazeteci İbrahim, Mehmet'in babası Fuat amca ile sohbetlerinde Fuat Amca, Ortadoğu'nun kanlı durumunu deve metaforuyla özetler:

> Harese nedir bilir misin oğlum? Arapça eski bir kelimedir. Bildiğin o hırs, haris, ihtiras, muhteris sözleri buradan türemiştir. Harese şudur evladım. Develere çöl gemileri derler bilirsin, bu mübarek hayvan üç hafta yemeden içmeden, aç susuz çölde yürür de yürür; o kadar dayanıklıdır yani. Ama bunların çölde çok sevdikleri bir diken vardır. Gördükleri yerde o dikeni koparır çiğnemeye başlarlar. Keskin diken devenin ağzında yaralar açar, o yaralardan kan akmaya başlar. Tuzlu kan dikenle karışınca bu tat devenin daha çok hoşuna gider. Böylece yedikçe kanar, kanadıkça yer, bir türlü kendi kanına doyamaz ve engel olunmazsa kan kaybından ölür deve. Bunun adı haresedir. Demin de söyledim, hırs, ihtiras, haris gibi kelimeler buradan gelir. Bütün Ortadoğu'nun âdeti budur oğlum, tarih boyunca birbirini öldürür ama aslında 'kendini öldürdüğünü' anlamaz. Kendi kanının tadından sarhoş olur (Livaneli, 2017: 46).

Yazar Ortadoğu'nun çatışmalı sürecinin Suriye'deki boyutunu kapalı bir kabile niteliğinde kendi gelenekleri doğrultusunda yaşayan ve daha çok katliam ve zulme maruz kalan Yezidiler üzerinden anlatmaktadır. Mardin doğumlu anlatıcının anıları dönemin siyasal ortamına hoş görünün hakim olduğunu, ancak son siyasi olaylarla bu kardeşlik ortamının bozulduğuna işaret etmektedir. Mardin'den İstanbul'a giden anlatıcı, Batılı değerlerle Doğulu değerler arasında kalarak yalnızlaşmıştır. Anlatıcının durumu bir anlamda ülkenin durumunu özetlemektedir:

> Ben bu ülkede yıllardır bir yabancı gibi yaşamış, öyle eğitim görmüştüm. Çocukken Mardin'deki Lale Sineması'nda gördüğüm filmlerdeki kovboylar yerine koymuştum kendimi ama Avrupa'ya, ilk çıkışımda kovboy değil, Kızılderili, beyaz değil zenci olduğum kafama vurulmuştu. Birkaç yıl önce okuduğum adı galiba Mutluluk olan bir romanda denildiği gibi biz, bu ülkenin okuryazarları, boşluğa düşen bir trapezci gibiydik. Doğu askısını bırakmış, Batı askısını da yakalayamadan aşağı düşmüştük (Livaneli, 2017: 65).

Yazar, anlatıcı konumundaki gazeteci İbrahim üzerinden Batı'nın ön yargılı tutumuna dikkat çeker. Batılılaşmaya çalışan Doğu karşısında Batı'nın da masum olmadığının altını çizer. Hüseyin karakterinin yaşadıklarıyla hangi medeniyete mensup olursa olsun zulmün ve zalimin adresinin aynı olduğuna vurgu yapar. Hüseyin Yezidi Meleknaz'la evlenmek istediği için IŞİD tarafından bıçaklanır. Yaralı bir şekilde kurtulduktan sonra tehditler karşısında Amerika'ya gidince de bu kez oradaki İslam karşıtlarının hedefi olur:

> Daha önceden o bıçaklara domuz kanı sürmüşler, öldürmeden önce de Hüseyin'e söyledikleri bunlarmış; domuz kanıyla ölüyorsun, cennete de gidemeyeceksin artık diye alay etmişler. Pig pig diye bağırmışlar bıçakları sokarken. İfadelerinin sonunda pişman değiliz demişler, hiç pişman değiliz. Amerika'da hiçbir Müslüman kalmayana kadar savaşmaya devam edeceğiz. (…) IŞİD'in yarım bıraktığı bir işi,

> kendilerine Volk bilmem ne adını veren faşistler bitirdi. Yani cihatçı Müslümanlar ile Haçlı Naziler ortak bir cinayet işledi. Katil olduktan sonra ha haç takmışsın boynuna ha hilal, ne farkı var birbirinden (Livaneli, 2017: 127).

Yazar anlatıcı vasıtasıyla baştan itibaren trapez metaforunda olduğu gibi gelgitler yaşayan Doğu medeniyeti mensuplarının sonunda kendi köklerine döneceklerini anlatıcının şahsında dile getirir. İbrahim'in başlangıçta Batı'dan yana olan ancak kendi köklerinden de tam kurtulamamış hali Doğu medeniyetinin acılarına tanıklığıyla, değişir. Bu değişimde Doğu'nun söze atfettiği anlam ile sevdanın can yakıcılığı katkıda bulunur.

2.2 Kişilerin Karşılaştırılması

Huzursuzluk'ta Angelina Joli ile romanın ana karakterlerinden mülteci Meleknaz karşılaştırılmıştır. İsim sembolizmi yoluyla Meleknaz ismiyle İngilizce'de "melek" anlamına gelen "angel" (Türkçe İngilizce Sözlük, 2009) kelimeleri kişilerin coğrafyalarıyla ve sosyal statüleriyle konumlandırılarak verilmiştir. Romanda "melek Joli" (Livaneli, 2017: 71) başlıklı bölümde Angelina Jolie'nin mülteci kamplarını ziyaretine yer verilmiştir.† Romanda Meleknaz'ın kendi ülkesinde başlayan köle gibi satılması ve tecavüzlere uğraması, sonrasında Türkiye'ye kaçarken Şengal dağında kör bir bebek doğurması ile Türkiye'ye gelip mülteci kamplarında kalmasına kadar bir dizi trajik olaya yer verilmiştir. Meleknaz'la beraber birçok insan zulüm ve savaş artığı olarak kampta bulunmaktadırlar. Bir taraftan mültecilerin sözü edilen olumsuz anıları ve belirsiz gelecekleri dururken diğer taraftan bu acıların zerresini yaşamamış Batılı bir aktrisin şatafatlı hayatına oryantalist bir mola vererek kampları ziyaret etmesi... İşte bu iki kadının şahsında iki medeniyetin mensupları arasındaki uçurum gözler önüne serilir. Livaneli, anlatıcı üzerinden Doğulu mazlum kadından yana bir tavır sergilemektedir:

> Beni bu angel değil, kayıplara karışmış olan öteki ilgilendiriyordu. Ayrıca Jolie'ye gerçekten kızıyordum galiba; Işıltılı Holywood dünyasından gelip kamplara bir saat uğramak, orada kalanların acılarını arttırmaktan başka ne işe yarayabilirdi ki. Görüşme fırsatı bulabilseydim, bu insanların hepsi sizin politikalarınız yüzünden burada derdim ona, daha doğrusu sizin değil de devletlerinizin, ne hakkınız vardı savaş uçaklarınızla, askerlerinizle, uçak gemilerinizle okyanus aşarak bu insanların ülkesini yakıp yıkmaya, zaten kanayan Ortadoğu topraklarını daha da kanatmaya, kitle imha silahları var yalanıyla dünyayı kandırarak, milyonlarca insanın evini başına yıkmaya, bizim topraklarımızı terör belasına boğmaya! BM bunun için mi kuruldu (Livaneli, 2017: 72-73).

Görüldüğü gibi eserde, Angelina Jolie' "simgesi" üzerinden Batı'nın Ortadoğu'ya yönelik emperyalist politikaları eleştirmektedir. Ortadoğu'daki savaşın perde arkasındaki kirli hesaplara, yayılmacı politikalara göndermede bulunulmaktadır. Yine, Jolie'nin ziyaretinin aslında mültecilerde amaçlanan moral verme yerine tam tersi bir etki yarattığı tespiti dikkat çekicidir:

> Kadıncağız bütün bunlardan sorumlu değildi elbette, politikaları o saptamıyordu ama acılarını hafifletmek için geldiği insanların ızdırabını daha da çok arttırdığını

†Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisi (BMYK) Angelina Jolie, Dünya Mülteciler Günü münasebetiyle geldiği Mardin'de mülteci kampını ziyaret etti. Mardin'in Midyat ilçesinde bulunan Irak ve Suriyeli mültecilerin kaldığı 7 bin kişilik kampa gelen Angelina Jolie, kampı gezerek mültecilerle sohbet etti. Mülteciler tarafından ilgi ile karşılanan Jolie, sığınmacıları tek tek dinledi. Angelina Jolie'yi görmek için toplanan sığınmacılar, cep telefonlarıyla Angelina Jolie'nin fotoğraflarını çekti. Yaşanan izdiham nedeniyle fazla ilerleyemeyen Angelina Jolie, gezisini tamamlayıp kamptan ayrıldı (Milliyet, 1950).

> da fark etmiyordu. Paçavralar içindeki aç, üşümüş, umutsuz mülteciler, aralarındaki uçurumu görüyordu. Başka bir hayatın mümkün olduğunu hatırlatan bu simge, daha fazla acı çekmelerinden başka bir işe yaramıyordu. Çünkü o özel uçağına binerek parıltılı hayatına uçarken, mülteciler çadırdaki sobadan zehirlenen çocuklarını çamurlu toprağa gömmeye devam ediyorlardı" (Livaneli, 2017: 73).

Başka bir karşılaştırma Angelina Jolie'nin kocası Batılı aktör Brad Pitt üzerinden yapılmıştır. Brad Pitt'in kolunda Mevlana'ya ait dizelerin dövme yapıldığı belirtilerek söz Mardinli kadınların alt dudaklarındaki mor dövmelere getirilir (Livaneli, 2017: 89). Bu dövme aslında Batılıların Doğu'ya ait değerleri nasıl birer estetik unsur olarak kullandıklarının örneğidir.

"Amerika Amerika" adlı bölümde Amerika'daki yaşamla Mardin'deki yaşam kıyaslanmaktadır. İnsanların Amerika'daki hayata nasıl özendikleri belirtildikten sonra Mardin'deki güvenlik sorunlarından dolayı insanların sosyal hayatta nasıl korkarak yaşadıkları dile getiriliyor (Livaneli, 2017: 121). Yaşam standartları bakımından yapılan mukayese, doğuştan gelen avantajlara vurguya dönüşür:

> İbni Haldun ne kadar haklıymış diye düşündüm., coğrafya kaderdir derken ne kadar haklıymış. Amerika'da doğanlar mutlu ve zengin bir hayat sürerken bizim kaderimize Fuat Amca'nın anlattığı harese düşmüş, diken yedikçe kanayan, kanadıkça yemeye devam eden, kendi kanında boğulan develer gibiyiz" (Livaneli, 2017: 121).

Yapılan mukayeselerde Doğu medeniyetine mensup olmanın dezavantajlarına vurgu yapılırken Batılıların Ortadoğu'ya yönelik art niyetli hatta imhaya yönelik politikalarının altı çizilmiştir. Ortadoğu'da olup bitenlerin bilinçli bir şekilde yapıldığı belirtilmiştir. Roman'da Ortadoğu'da yaşanan acıların zincirleme sebepleri şöyle özetlenmiştir: "Suriye'de iç savaş olmasaydı, dünya bu savaşı körüklemeseydi, IŞİD'den petrol alınmasaydı, Meleknaz'ın Zilan'ın Nergis'in başına bunlar gelmeyecekti.(…) Üç milyon mülteci Türkiye'ye gelmeyecekti" (Livaneli, 2017: 73). Bütün olumsuzlukların çıkar amaçlı hesapların sonuçları olduğu dile getirilmiştir.

2.3 Medeniyetlerin Kültürel Mukayesesi

Romanın "Kelamın çocukları" (Livaneli, 2017: 81) adlı bölümünde Yezidilerin bilgesi konumundaki Şeyh Seyda ile anlatıcı İbrahim'in sohbetleri Doğu'nun kelama nasıl bir anlam atfettiği üzerinde durulmaktadır. Şeyh Seyda, Yezidileri anlatırken bağlı bulunduğu medeniyetle ilgili de çıkarımlarda bulunur. Bu bölümde Doğu ile Batı kelam bakımından karşılaştırılır:

> Doğu'nun bilginleri Batı gibi kitapla değil, sözle, şiirle, menkıbeyle, meselle konuşur. Seyda'da öyle yapıyor ve o günleri yaşamış gibi Zerdüşt'ten Avesta dilinden, Nabukednezar'dan, Harun El Reşid'ten menkıbeler anlatıyor. Nuh tufanının Gılgamış'tan bin yıl önce meydana geldiğini söyleyip önündeki toprağa yuvarlak bir şekil çiziyor… (Livaneli, 2017: 84)

Yazar, Doğu'nun menkıbelerine, efsanelerine önemli tarihi şahsiyetlerine sık sık yer vererek medeniyetin zengin kültürel hazinesine vurgu yapmaktadır. Hafız, Sadi, İmru'ul Kays gibi birçok isme yer verilerek Doğu medeniyetinin ne kadar güçlü şahsiyetlere sahip

olduğunun altını çizer. Ortadoğu'nun inançların merkezi olmasını da Seyda'nın ağzından şu şekilde açıklar:

> Bu dünyada hiçbir şey insanı söz kadar etkileyemez. Orta şark da sözün zirveye vurduğu yerdir, hiçbir bölgenin şiiri, menkıbesi, masalı bu kadar kuvvetli, insanın yüreğine işleyen kudrette değildir. İşte bu yüzden bizim buralarda şairler büyücü sınıfına girer. İnsanları güzel sözlerle büyüledikleri için" (Livaneli, 2017: 85).

Tıpkı söz gibi sevdanın da Doğu'da nasıl yaşandığı Meleknaz'a duyulan aşklarla anlatılmaktadır. Hüseyin'in bedelini canıyla ödediği farklı bir inanca mensup üstelik kör bir bebeği olan Meleknaz'a duyduğu aşk olağanüstüdür. Olayları gazeteci kimliğiyle araştıran İbrahim de ölen arkadaşı Hüseyin'in aşık olduğu Meleknaz'a tuhaf bir aşk duymaktadır. Baştan beri izini sürdüğü Hüseyin'in öldürülmesi ve Meleknaz'a aşkı, İbrahim'e de sirayet etmiş o da Hüseyinleşmiştir. İbrahim'de bu dönüşümü yaratan Doğu'nun aşk anlayışıdır, "Doğu'da sevdanın, masalın, sihrin daha derin olmasıyla ilgilidir" (Livaneli, 2017: 135). İbrahim tıpkı Divan şiirinde ve kadim halk anlatılarında yer alan platonik aşklarda olduğu gibi henüz Meleknaz'ı görmeden aşık olmuştur. İbrahim, Meleknaz'a duyduğu aşk sayesinde araftan çıkarken Meleknaz'ın kaderini belirleyen coğrafyasına Mezopotomya'ya da sevdalanır. Bu sevda İbrahim'e şiir yazdırır. "Değil mi ki Doğu'da her şey sözle başlardı (…)" (Livaneli, 2017, 151). Böylelikle İbrahim bütün ümidini sözün gücüne bağlar.

2 Sonuç

Huzursuzluk, güncel siyasi konulara yer verilmesi, olay örgüsünde aşkın önemli bir yer tutması, olaylar olumsuz bitse de okuyucunun onaylayacağı duyguları öne çıkarması gibi özellikler taşıması bakımından popüler bir romandır. Popüler roman olmasına rağmen aşk, söz/kelam, insani değerler gibi duyguların işlendiği bölümlerde estetik duygunun başarılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Ancak, medeniyetlerle ilgili tespitler her ne kadar kahramanlar üzerinden yapılsa da bazı bölümlerde fazla bilgi verme çabasının estetik kaygının önüne geçtiği söylenebilir. Romanda yaşanan mülteci dramının arka planındaki asıl sebepler medeniyet husumetine dayandırılmıştır. Denilebilir ki Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş, uluslararası boyutlarıyla ele alınırken bir çeşit medeniyet psikanalizi yapılmıştır. Eserde kahramanlar vasıtasıyla Ortadoğu insanının birbiriyle çatışarak kendi kendine zarar verdiği ve bundan adeta zevk aldığı ifade edilmektedir. Bir taraftan da Batı'nın Ortadoğu'ya yönelik menfi tutumunun siyasi projeler olarak uygulandığına dikkat çekilmektedir. Aslında Doğu medeniyetinin çok büyük yazar, şair, bilginleri ve zengin anlatıları vardır. Doğuda söz de aşk da ayrı bir öneme sahiptir. Batı medeniyeti ise belgeye dayanır ve söz konusu Doğu olunca sömürü politikalarını devreye sokar. Türkiye de Doğu medeniyetinin bir mensubu olarak olup bitenlerden etkilenmektedir. Türkiye ne Doğulu kalmış ne de Batı'ya ait olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı arada kalmışlık duygusu tıpkı İbrahim'de olduğu gibi eninde sonunda kadim değerleri bulunan Doğu medeniyetine dönecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Kundera, M. (2002). *Roman sanatı.* (Çev. A. Bora) (4. Basım) İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Livaneli, Z. (2017). *Huzursuzluk*. İstanbul: Doğan Kitap.

Meriç, C. (2008). *Kırk ambar*. Cilt 1 (10. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları.

Milliyet Gazetesi. (1950). 31 Mart 2020 tarihinde https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/batman/angelina-jolie-midyat-ta-multeci-kampini-gezdi-10848386 adresinden erişildi.

Mutluluk. (2007). 20 Mart 2020 tarihinde https://www.sinemalar.com/film/372/mutluluk adresinden erişildi.

Öztürk, A. (2018). *Göç sosyolojisi*, Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Pessoa, F. (2013). *Huzursuzluğun kitabı*. (Çev. S. Özen) (10. Basım). İstanbul: Can Yayınları.

Satık, G. (2015). *Zülfü Livaneli'nin romanları ve romancılığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Aydın.

Sınar Uğurlu, A. ve Eroğlu Koşan, Z. (2019). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının "yazı makinesi" Murat Sertoğlu'nun popüler edebiyattaki yeri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(37), 689-709.

Türkçe İngilizce Sözlük-Tureng Dictionary. (2009). 31 Mart 2021 tarihinde https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/angel adresinden erişildi.

Uğur, V. (2009). *1980 sonrası Türk edebiyatında popüler roman* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı / Yeni Türk Edebiyatı, İstanbul.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 69-79
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.5

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Sosyal Bilimlerde Kitap/Metin İnceleme ve Kritiğinin Temel Sorunları ile Kitabın Metamorfozu Üzerine

On the Fundamental Problems of Book and Text review, critique and Texts in Social Sciences and the Metamorphosis of the Book

Ali ÖZTÜRK *
0000-0002-7810-3152

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 05.03.2022
Düzeltme Talebi: 20.03.2022
Son Düzeltme: 27.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Genel Metodoloji
Kitap ve Metin
Eleştiri ve Değerlendirme
Metamorfoz

ÖZ

Hakemli dergilerde veya çeşitli başka bilimsel platformlarda kitap değerlendirme çalışmaları bir gelenek niteliğindedir. Kuşkusuz bu önemli bir faaliyettir. Faaliyetin kendisinin hem kurumsal hem de tarihsel çok yönlü bir derinliği vardır. Eleştiri, tenkit ve değerlendirme gibi faaliyetlerin tarihi arka planı ve kadim gelenekleri vardır. Bu kimi zaman neredeyse bağımsız bir ilmi faaliyet olarak kıymet bulur. Ancak son dönemlerde zamanın ruhuna uygun olarak çeşitli bilimsel platformlarda da eser değerlendirmenin sıradanlaştığı formlar baş göstermeye başladı. Oysaki eleştiri ve kritik faaliyet kimi zaman bir eser yazmaktan bile kıymetli olabilir. Zira kadim kitapları değerlendirmenin yanı sıra yeni çıkmış önemli bir kitabı okura tanıtmak ya da kıymetli bir eseri enine boyuna değerlendirmek hem okura katkı sağlaması bakımından hem de yazın hayatının geri dönütle teşvik, taltif ve tenkit edilmesi açısında son derece önemlidir. Ayrıca yazı yoluyla sistemli hale gelmiş ve sisteme dâhil olmuş savların her açıdan tartışılması bu yolu seçenler için son derece kıymetli ve zenginleştirici bir yoldur. Ancak bu cari haliyle nasıl gerçekleşiyor? Bu konuda sisteme kavuşmuş belli ilkelerden bahsedebiliyor muyuz? Sahada işler nasıl yürümektedir? Belki yeni bir soru olarak kitap artık eski kitap mıdır? Eğer öyleyse bu değişim, bu değerlendirme ve eleştiri süreçlerine nasıl yansımaktadır? Elinizdeki çalışma bu ve benzeri sorulara eleştiri kritik ve teknik geleneğinin ilke ve imkânlarıyla cevap bulmayı amaçlamaktadır. Böylece bu makale ile fiili olarak birçok benzer çalışmada göze çarpan kimi kaotik, karasız, belirsiz, sığ ve ilim-dışı yönelimleri düzene sokmak için kimi tekliflerde bulunmuş olalım.

ARTICLE INFO

Submitted: 05.03.2022
Revision Requested: 20.03.2022
Final Revision Received: 27.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology
General Sociology and Methodology
Book and Text
Review and Critique
Metamorphose

ABSTRACT

Book and text review studies in peer-reviewed journals or other scientific platforms have become a tradition. Undoubtedly, this is an important activity. The activity itself has a multifaceted depth, both institutional and historical. The tradition of criticism, review and evaluation is an ancient tradition. Sometimes it finds value almost as an independent scientific activity. However, recently, by the spirit of the time (zeitgeist), forms in which the evaluation of works became shallow in various scientific platforms have begun to emerge. However, such an activity can sometimes be more valuable than writing work because it is essential to introduce a critical newly released book to the reader or evaluate a helpful piece in detail, both contributing to the reader and encouraging, praising and criticising the literary life with feedback. In addition, discussing all aspects of the arguments that have become systematised and included in the system through writing is a unique and enriching way for those who choose this path. But how does this happen in its current state? Can we talk about certain principles that have been systemised in this regard? How are things going in the field? Maybe as a new question, is the book now an old book, and how does this change reflect on these evaluation and criticism processes? This study aims to answer these and similar questions with the principles and possibilities of criticism's critical and technical tradition. Thus, it seeks to regulate some of the chaotic, indecisive, ambiguous, shallow and unscientific orientations in many similar studies.

*__Yazar İletişim/ Corresponding Author__: Ali Öztürk (Doç. Dr.), Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Antalya, Türkiye ✉ imajoloji@gmail.com
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Öztürk, A. (2022). Sosyal Bilimlerde kitap/metin inceleme ve kritiğinin temel sorunları ile kitabın metamorfozu üzerine. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 69-79. doi:10.52108/2757-5942.3.1.5

1 Giriş

Bir kişi veyahut kişiler tarafından kalem alınmış, bir yayınevi tarafından basılmış, künyesi belirtilmiş, iki cilt arasında ya da sanalda ciltleri tertip edilmiş, ismi, tarihi, fiyatı, basım adedi belli yayınların kitap olarak anlaşılması doğaldır. Ancak işler bu kadar sade ve rafine değildir. Elbette bunun böyle anlaşılmasının tarihsel, sosyal ve teknik birçok sebebi vardır. Zira matbuat hayatı ile birlikte yeni bir hal alan kitap olgusu dijital dönem ile birlikte diğer kurum ve enstrümanlar yoluyla tamamen başka bir hal aldı. Kestirmeden bir metaforla ifade edecek olur isek, 'kitap ha öldü ha ölecek' ibaresi genelde kitap ile diğer araçların yapı-bozucu ilişkisi üzerinden anlaşılmaktadır.

Oysaki olay tam olarak öyle değildir. Zira her alanda yaşanan değişimler 'kitap ontolojisinde de çeşitli değişikliklere yol açmaktadır. Yani kitap artık bildiğimiz o eski kitap değildir. Kitap eski kitap değildir, ama tuhaf bir ters korelasyon ile orijinal hiç değildir. Elbette erken belirtilmiş bu yargının temellendirilmeye ihtiyaç vardır. Ancak bundan önce söylemek gerekir ki bu değişimin kitapların özgünlüğüyle ve içeriğiyle ilgili olmasının yanı sıra bizatihi kitabın dönüşümü ile ya da daha isabet eden ifadesiyle kitabın metamorfozuyla ilgili bir durumdur. Bu yeni durum kitap değerlendirme kriterleri açısından da yeni sonuçlar doğurmaktadır.

Esasen kadim bir geçmişe sahip kitap ve metin tenkit, tefsir, şerh ve benzeri geleneklerin birçok açıdan çok gerisine düşen kimi günümüz pratiklerinin metin ve kitabın değişimi ile yakından ilgisi olduğu aşikârdır. Eleştiri ve tenkit türlerinin her birinin dönemsel ve disiplinler arası başkalaşmanın zorladığı farkların yanı sıra son dönemin psiko-dinamik terapilerine benzer analiz, yorum ve incelemelerin jenerik dokusunu anlamaya da ihtiyaç vardır. Çünkü kitap değiştikçe değerlendirilmesi ve değer bulması da değişmektedir. Buna bağlı olarak da bir kitabın ya da metnin ele alınma niyeti, ele alınma biçimi de çeşitli formların meşruiyeti içinde kolayca gizlenebilmektedir. Bu da metin değerlendirme faaliyetinin tüm motivasyonlarına, tüm terkiplerine ve tüm tenkitlerine doğrudan etki etmektedir.

Bu çalışma bütün bu zikredilen gelişmeler ışığında kitabın ne'liği, tarihsel, kültürel ve bilimsel rolünü anlamaya, buna bağlı olarak da yaşanan değişimleri irdelemek ve kitap inceleme ve eleştiri geleneğinin olgunluğuna bağlı olarak da yeni gelişmelere yönelik çeşitli önerilere varma çabasını içermektedir.

1.1 Kitap ve Metinlerin Çoklu Serüveni ile Metamorfozu

Kitap kelimesi birçok dile Arapça'dan geçmiş bir terimdir. Kitap, kâtip, mektup gibi birçok kelime Arapça K-T-B fiilinin farklı formları olarak oluşur. K-T-B ise yazmak fiilinin ilk halidir. Bu anlamda kitap bu terkibin bir biçimi olarak yazılmış olan şey manasındadır (Ryding, 2005: 680). Benzer olay Batı dillerinde literatür şeklinde ifade edilen ve birçok batı-dışı dile de bu şekliyle geçmiş terim için de geçerlidir. Bu terim bir tarafıyla yazılmış olan şey (doküman) ya da yazılmış olan (Robson. 1984: 1) her şey anlamını da içermektedir. Bu yüzden bir anekdot olarak belirtmek gerekirse bilimsel çalışmalarda referans gösterme tartışmalarında yazılmamış bir düşünce ya da anekdota nasıl referans verileceği hala tartışmalıdır.

Literatür taraması bir tarafıyla da yazılmış olanı görmek anlamını da taşır, kim daha önce ne söyledi bilmek gerekliliğine işaret eder. Yani yazmak ya da yazmaya başlamak bir hikâyeye dâhil olmak anlamını da zorunlu olarak içerir. Üstelik bu çok boyutlu bir sorundur. Hikâyenin nerede başladığı tam bir muammadır. Zira mezkûr pozitif bilimler, yazının başlangıcıyla ilgili kimi kabullere ulaşsa da bu birçok entelektüel çevre tarafında çok çeşitli sebeplerle eleştirilmektedir. Ayrıca cari haliyle de kısa süre içinde kimi radikal güncellemelere rastlamak da mümkün.

Esasen yazmak ya da kitap ile ilgili kategoriler de oldukça netamelidir. Örneğin yazma faaliyetini alfabe ile mi yoksa başka faktörlerin organize edilmesiyle mi formüle edeceğimiz çok açık değildir. Ayrıca alfabenin ne olduğu da başlıca büyük bir sorun. Mesela kimi çevreler minyatür sanatını sanat amaçlı olmaktan çok bir nevi bir yazın olduğu ve adeta klasik manada bildiğimiz kitap ile örneğin bir anı kitabıyla aşağı yukarı aynı şey olduğunu söylemektedir[†]. Bu başka birçok form için de böyle. Bu böyle olunca örneğin günümüz dizileri de bir kitap kabul edilebilir mi sorusu pek tabii bir imkân kazanır. Ya da erken ifadesiyle bir dizi ile roman serisi arasında yapısal olarak bir fark olmayabilir.

[†] Metni açıklamak amacıyla kitap sayfalarına veya bir albüm içinde toplanmak için tek yaprak halinde suluboya ve altın, gümüş yaldızla yapılan minyatürler, ışık-gölge oyunlarıyla derinlik duygusu kazandırılmayan küçük boyutlu resimlerdir. Geniş bilgi için bkz. URL 1.

Elbette bu analizler daha dramatik benzetmelere kadar götürülebilir. Tıpkı takas, maden, kağıt para, kayıtlı para, kripto para vb. değişimler kitap olgusu için de mi geçerlidir? Bu ve benzeri karmaşadan bir çırpıda çıkmak kolay görünmüyor. Esasen bu sadece postmodern zamanların kaotik yönlerini yansıtan bir durum da değildir. Zira kimi ortaçağ İslam bilgininin dediği gibi "evet, ben kitap yazmıyorum ama -talebelerini göstererek- bu talebeler benim yazdığım yeni kitaplardır", belirlenimi gibi.

Gösterilen bu resim olayın çok küçük bir kısmıdır. Henüz bu sorulara yeterince cevap bulamamışken esaslı çok sayıda başka soru ve sorunla karşı karşıyayız. Esasen kitabın ontolojisi farklı kesimler arasında çeşitli nitelik ve kategorik tartışmalara yol açmasının birçok nedenin yanı sıra doğrudan kitap ontolojisi üzerinde derli toplu bir uzlaşmanın olmayışı ve esasen bizatihi durumun kendi karmaşası da vardır. Örneğin kallavi eski hocaların yeni tarz görsel ve jenerik yazınlara broşür demeleri sorunun bilgelik ya da tecrübeyle ilgisinin dışında başka bir yanılsamalı durumun karşılığıdır.

Aynı şekilde teknik güncel donanımdan yoksun olan kimi hocaların kimi afili grafikler ve gösterge formları karşısında lal kesilmeleri de anakronik bir büyüden ibarettir. Zira bu temel farklar beceri ile izah edilemeyecek kadar karmaşık ve kitabın kendisiyle izah edilemeyecek kadar çok başka sosyo-politik ve çok yönlü başka teknolojik bağları içerir. Metaforik bir ifadeyle kitap doğası gereği asla bağımsız değildir. O yüzden yazılmıştır, yani yazıldığı amaca ve tekniklere bağlıdır.

Klasik alfabe ile süreç arasında bir bağ kurmaya kalktığımızda örneğin Latin alfabesindeki A harfinin eski mısırdan (Sami) OX ifadesinden yani öküzden -öküzün başından- geldiğini biliriz (Elsevier, 2014). Bu esasen başlı başına tüm kitap ve yazma fenomenini bir kadere bağlamaktır. Ekmek (kültür) ve üretmek yani ekonomik zorunluluk ile izah edilen bir süreç, bu esasen pozitivist ve Marksistgiller bilimsel anlayışıyla da ziyadesiyle uyumlu bir formüldür. Tabi tarafımdan alfabeyle okumuşluk arasında kurulmuş kimi esaslı ironik saptamalar burada konu edilmeyecektir.

Fakat kitabı daha geniş ölçütlerle değerlendirdiğimizde karşımıza birçok farklı paradigma sahası çıkmaktadır. Kitap sorunu başlı başına çok yönlü paradigma sorunu olduğu gibi aynı zamanda kendisine dair birçok paradigma sahasının varlığından da söz etmek mümkündür. Örneğin "İlahi Dinlere" göre insanın dünyadaki hikâyesi suhuf ile başlar. Bu suhufların da niteliği kendi tecrübemizin sınırlarını zorlayarak anladığımızda çok başka tecrübe alanlarına çıkabilir. Şimdilik klasik kabullerimizi bu sahada da yıpratmamak için alışkanlıklarımıza geri dönmek istiyorum. Aşkın başka bir formülasyon olan ve böyle kabul edilen "kiramen kâtibin" melek formu da daha başka bir şeye işaret etmektedir (URL 2). Ayrıca levh-i mahfuz (URL 3) gibi supra-universe (evren-üstü; supraverse) kitapların bahsi çok daha karmaşık durumlara işaret etmektedir Elbette Google; ironik ifadesiyle beşeri levh-i mahfuz ve big data külliyatı bu büyük değişimin yeni biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu analizlerin amacı esasen işaret etmek istediğimiz noktanın koordinat sistemindeki karmaşık bağlarına altyapı teşkil etmekti. Bundan sonra hangi olguyu hangi noktada irdelersek irdeleyelim büyük bir ağ sisteminde arka bahçe dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kısacası cüz-kül ilişkisi içindeki konumuna bağlı olarak ve değişkenlerin besleyenleriyle anlaşılmasına yönelik bir modele işaret etmek istenmiştir. Böylece indiğimiz yere her şeyi indirmek zorunda kalmamış olalım.

1.2 Gelenekten Qu-post Dönemde Metin ve Kitap Fenomeni

Her ne kadar kitap ve metinler birçok kimse tarafından çok berrak bir olguya işaret etse de kısa bir arka plan hatırlatması işin hiç de kolay olmadığını göstermektedir. Esasen kitabı bu şekilde anlamamızı sağlayan önemli bir faktör de modern dönemin kendine özgü karakteristiğidir. Kuşkusuz bu karakteristiği belirleyen en önemli etken ısrarcı sınırlara bağlı belirlenimlerdir. Elbette bundan önce İslam dünyasında kitaba ilişkin oluşmuş berrak kimi tecrübeler de yadsınamaz. Zira Kur'an-ı Kerim kitap olgusunu neredeyse tamamen yeniden domine etmiştir.

Bu tecrübe çok büyük bileşenler içerdiği için burada değinmek çok kolay değildir. Zira neredeyse bir medeniyet tüm üretimlerini bir kitap ekseninde sirayet ederek çoğaltmıştır. Sadece topyekûn bir kitaptan söz etmiyoruz ya da bu kitabın hafızlar aracılığıyla farklı aktarım imkânlarından da bahsetmiyoruz ama söz, eylem, mimari, sanat, musiki, ibadet, günlük yaşam, kurumsal icra vb sınırsız formlarla tekrar ve tekrar forme edilen ve çoğaltılan çok yönlü bir baskı biçiminden

bahsediyoruz. Evet, bir kitap olarak yazın sahası çok berrak ve belirgin ama sınırsız fonksiyonlarla yeniden üretilen bir büyük evren inşası, üstelik dinamik ve velut. Burada sağlam bir ontoloji, yani kitabın orijinali her yerde olduğu şekliyle mevcut ve ulaşılabilir ama çoklu bir sirayet sahası var ki söylediğimiz neredeyse bir medeniyetin karakteristiğini belirlerken diğer medeniyetlere de çok önemli imkânlar sağlamıştır.

Bu hadisenin analizi çok karmaşık olduğu için bununla iktifa etmek daha doğru olur. Fakat hadise kitap fenomeninin anlaşılması ve gelişmesine yönelik çok önemli imkanlar sağladığı için kısmen değinmek zarureti doğdu. Zira ilahi dinlerin diğer kitaplarında da farklı birtakım imkânlar söz konusu. Örneğin İncil ya da daha doğru ifadeyle İnciller, Hristiyanlar tarafından çok farklı formüle edildi. Onlara göre bu kitap Tanrı'dan Peygambere inen bir kitap değil vazifeli azizler tarafından Tanrı'nın aşk hikâyesinin kalem alınmasıdır. Zira İsa bir peygamber (Tanrı'nın tecessümü ya da oğlu) olmadığına göre kitap almasına da gerek yoktur. O zaman İncil'ler ki çok farklı kimseler tarafından kaleme alındı, bu bağlamda bir nevi Tanrı'nın hermonitiğinin yapılmasıdır ve bu önü açık bir durumdur (Öztürk, 2021).

Bu fenomenin kendisinin de epeyce analize muhtaç tarafları vardır, ancak çalışmanın yönünü değiştirmemek için sadece kitap olgusuna inşa ve fonksiyon bakımından yapısal katkısı üzerinde durulmuştur. Peki, nedir bu katkı, antik Yunan hikayesiyle birleştirmekte fayda var. Whitehead demektedir ki, "Avrupa Felsefesi Platon'un Diyaloglarına dipnot düşmekten başka bir şey değildir" (Strauss, 2016) işte bu, kitap olgusuna Romanın Hristiyanlaşması sürecinde kiliseye de farklı imkanlar tanıyan epistemik bir durumdur. Özetle kitap paradigmasından bahsediyoruz. Kitap neye ve nelere bağlıdır?

İkinci aşamada ise kitap olgusunun teknik oluşumundan bahsetmek gerekir. Çoğu insan şu an elimizde bulunan kitapların bugünkü teknolojilerle oluştuğunu sanarak son derece yanılır. Zira örneğin Platon herhangi bir yayın evini arayarak yazdığı kitabın 1000 adet basılmasını teklif etmiş ve ayrıca telif ücreti konusunda anlaşmaya varmış olsaydı bu pek sempatik olabilirdi. Elimizdeki bu kitapların gerçekten adı geçen kişilere ait olup-olmadığı dahi çok tartışmalıdır. Ayrıca bu eserlerden çoğu zaman içinde belki de 500 yıl gibi bir süre dağılımına bağlı olarak yeniden inşa edilebilmişlerdir. Belki daha önemlisi Örneğin Yunus Emre divanı, ne kadar doğrudan Yunus'un sözüdür bilmek kolay değil. Çok dramatik olanı ise "Yunus Emre var mıdır, bir midir, üç müdür?" sorularını daha fazla çoğaltmak mümkün.

Yakın tarihimizin en önemli siyasi kitapları -ki bunlar doğrudan devlet kuran yazarlara da ait olabilir- bile çeşitli müdahalelere uğradığını varsaydığımızda büyük bir hikâyeyle karşı karşıyayız. Eski dil ve edebiyat çalışanlarının iyi bileceği gibi eski eserlerin birçok farklı nüshaları ve tabii ki kendine özgü farklar içermeleri başlı başına ayrı bir çalışma konusudur. Kısacası kitaplar modifiye olabilmektedir.

Fakat tüm bunlara rağmen kitap ne şekilde elimize geçmiş olursa olsun birdir. Zira Yunus sadece bir zat değil bir medeniyetin insanı kâmil tasavvurudur ve yek-bütün bir adamdır. O yüzden de o sözler öyle ya da böyle ona aittir. O bir şekilde yaşamaya sözü bilgelikle artırmaya devam etmiştir. Çünkü paradigma ve çizgi onun, dolayısıyla söz de onun ardından gelmiştir.

Örneğin hindi fıkrasının anlatıldığı ve Nasreddin hocaya atfedilen bu hadisenin ona ait olması mümkün değildir. Zira hindi Amerika kıtasının keşfinden sonra oldukça geç dönemde Anadolu'ya ulaşmıştır. Özetle fıkra anakroniktir. Ancak fıkra yine de Nasreddin hocaya aittir; çünkü böyle bir fıkrayı ancak o anlatabilirdi. Öyle ya bu ancak onun yolunun; onun ustalığının eseridir.

Yukarıda anlattığımız bu paradigma klasikte kitabın nasıl oluştuğunun anlaşılmasına yönelik bir belirlenimdi. Yukarıdaki model de göstermektedir ki gelenekte kitap bitmeyen bir hikâyedir, takipçileri oldukça, medeniyet inşa ve imar gücü var oldukça genişlemeye, yaşamaya ve gelişmeye devam etmektedir. Kâtibi ölümsüz, mürekkebi *tükenmez*, menzili sonsuzdur. Cildi kâğıttan değil insan cildi gibi canlı -metafor benzerliği kurulmaktadır- mahiyeti dinamiktir.

Modern dünya tüm görkemine rağmen bir kadavra medeniyetidir. O yüzden kitaplar da bu laboratuvar ortamının deneyine uğrayacak başı ve sonu açık, sınırları belli matbuat eserleri var etmeyi esas almıştır. Teknik olarak onun da hikayesi çok fazla siyah noktalar oluştursa (Örneğin *Pride and Prejudice* kitabının kaç isimle, kaç biçimde (Littlewood, 1999: XV) ele alındığı bile muammadır) da temel paradigma bu yönde. Tek kişi, tek kitap, tek zaman, tek hacim ve çok baskı.

Elbette bunun böyle olması her kitabı orijinal, her yazarı dahi kılmamıştır. Böyle isimlendirildikleri elbette cari, ama esasen bu sefer de bir soy ağacı ile karşılaşıyoruz. Nitekim mahiyet intikali ile başlayan hikâye, intihal inkılabıyla zirveye varır.

Elbette bu iddia çok tartışmalı görülebilir. Ancak Batı felsefe ve bilimlerdeki gelişmelerin Batı-dışı toplumlardaki selef bilim ve felsefelerle teması çok dürüst görülemez. İkinci çünkü ise, Batı geleneği kusursuz bir döşünce tarihi üzerinden (motivasyonları, yönelim ve soruları, teknik ve kaynakları bütünleşik ve diyalektik mekanizma üzerinden kurar) bir çizgi üzerinden kendini meşrulaştırır, geliştirir ve evrenselleştirir. Bu da başka bir ifade ile "şayet Batılı bir filozofu okur iseniz anlayamazsınız – ya da onun söylemek istediği gibi anlamazsınız- ama anlarsanız da bütün Batı düşüncesini de anlamış olursunuz" ifadesinden mülhem büyük bir hikâyeye dâhil olmanızı sağlar. Yani düşün ve yazın hayatı büyük paradigmalardan ara-paradigmalara ve oradan da mikro ve dönemsel dalgalara, birçok etmeni senkronize ederek sistemli hale getirir. Bir başka ifade ile model büyük bir ağ üzerinde konum tutmuş bir örümceğe bezer ki bu ağ tarihsel derinliği, coğrafi ve kültürel yüzeyi, etki eden ara yüz birçok diğer faktörlerin bir şekilde bireysel konumlanışıyla sonuçlanan rasyonel ya da irrasyonel sayı biçiminde sayı doğrusundaki noktasına bağlar.

Modern dönem metinleri bu özel konumu bütünün temsili şekilden patentlenmeyi başarmıştır. Ancak yine de bu özel konumun meşruiyeti, kurum, sertifikasyon, ekol, tescil vb. denetim mekanizmalarıyla bu büyük sisteme bağlılığı garantiye alınmıştır. Ebetteki bu süreç çok yönlü formlar içermektedir. Bir doktora tezi ile bir romandan beklenen şey aynı olmamakla birlikte, sistemin içinde kendi kanallarına bağlı olarak en azından Heidegger'in tespitiyle bir patika yoluna ihtiyaç hisseder (Heidegger, 1997). Ancak modern dönem patikayı otoban yapmayı başardı. Yani bir kitabın sınırları, sistematiği son derece açıktır. Mezhep ve meşrebine, usul ve ahkamına, yol ve yordamına göre şekil ve mahiyet kazanır.

Bunun modern dönemin genel özelikleriyle doğrudan ilgili olduğu açık. Aynı zamanda kitap da modern dönemin bu şekilde oluşmasına yardımcı olmaktadır. Yani karşılıklı bir ilişkiden bahsediyoruz. Sisteme bağlanmış bir dünya ve sistem ile inşa edilmiş bir hayat. Bunu en iyi şekilde temsil eden, gerekçelendiren ve bireyden kurumsal hayata yol gösterici olan düşün ve yazın hayatı bu dönemde özel bir role kavuşmuştur. Buna bağlı olarak da eğitim kurumları başta olmak üzere, neşriyat merkezleri bu yeni dönemi inşa eden en önemli merkezler haline dönüşmüştür.

Bu dönem doğal olarak kitap başta olmak üzere yazın hayatına yeni bir boyut ve rol kazandırmıştır. Bu boyutun birçok kategorisi ve kendine özgü sistem ve denetim algoritması oluştu. Başta meşruiyet sahası birçok kategorik motivasyonlara bağlandı. Gerekçelendirmek, modelleme, sorunsallaştırma, tasvir, tasnif ve benzeri birçok faktör belli bir sistematiğe kavuşturularak onto-epistemolojik bir denetim mekanizması gelişti. Bunun yaslandığı metafizik ve ideolojik zemin ve onu yeniden farklı bağlamlar ve izdüşümleri üzerinden üretme seçenekleri meydana gelmiş oldu. Ayrıca süreçlerin çoğu son derece katı ilke ve tekniklere bağlanmış oldu. Nitekim bu hala üniversitelerde artarak devam eden bir süreçtir. Ancak metin yazıcılığı interdisipliner zorunlukları bakımından mahiyet ve teknik benzerlikler içeren, tescil ve sınıflama bakımında oldukça ayrışan bir çatışma ile varlığını ironik bir biçimde sürdürmektedir.

Bu kuşkusuz premodern, modern ve qu-post dönemin özeliklerine bağlı olarak şekil bulmaktadır(Öztürk ve Emre, 2020). Qu-psot aşama (Öztürk, 2020) tüm dönemlerin kalıntılarını alt üsteden bir dönemdir. Veri tabanı oldukça karmaşık bir sistematikten yol bulmasına rağmen yüzeyde tam bir kaos hakimdir. Bazen bu ilişki tersyüz olacak bir mekanizmaya da sebep olabilir. Yüzey berraklığını besleyen harikulade bir dip kaos sürekli üretilmeye devam edilmektedir.

Zira postmodern metinlerin türselliği bile tanımlanması güç (Emre, 2006: 87) bir nevi meta-sistematik üretmektedir. Yeni teknolojilerin de baskı ve imkanlarıyla metin ve kitap değişmektedir. Kitabın değeri düşmektedir gibi haklı yargıların temelinde aslında bu büyük metamorfoz vardır. Zira kitap şayet sadece teknik bir iştiyse ki bugün neredeyse büyük ölçüde bilimsel çalışmalar için böyle oldu, yapay zeka imkanlarıyla sınırsız kitap üretmenin önünde hiçbir engel yoktur. Geliştireceğiniz çeşitli yazılımlarla istediğiniz kadar şiir de yazabiliriz, yazdırabiliriz. İleride robotların da birbirine âşık olma ihtiyacı (Öztürk, 2019: 20) bir yönüyle de şiir diji-modülleri ile sağlanacaktır. Çünkü artık fen ve mühendislik bilimlerinin dışında, sağlık bilimlerinde ve sosyal bilimlerde de dinamik yapıların davranışını daha algoritmik bir yaklaşımla analiz etmek için matematik dilden faydalanılmaktadır (Zafer vd., 2020). Ya da bu artık matematik dilini de aşan bir

durumdur demek daha doğrudur. Bu durum matematiğin imkânlarıyla yeni anlam öbekleri oluşturmak anlamını taşımaktadır. Artık insan kendine dair neyi terk ettiyse robotlar onu satın almaktadır.

Artık bilgisayara komut verdiğinizde "ben robot değilim" diyebiliyor. Bunun teknik nedenlerini çok farklı olduğunu biliyorum, ancak imajı çok garip bir ironi, çünkü insanlar artık ben robot değilim demiyor. İnsanoğlu, smart ekrandan parmak uçlarına, oradan da kafa ve kalplere, dahası bedenlerden eylemlere yazılımlar yoluyla hükmedilen bir dünyanın parçası ve rehinesi haline çoktan geldi. Peki, bu nasıl mümkün oldu? Bunun elbette teknik besleyenlerinden çok daha kıymetli bir veri tabanından bahsetmek gerekecek.

1.3 Eleştiri, Kritik ve Tenkidin Doğası: Köpük-Bilinç Modülü ve Metinlerin Sınırsız Algoritması

Elbette eleştiri olgusu ve türevleri tarih boyunca birçok form, yaklaşım ve tavır üzerinden başka başka biçimlerde zuhur etmiştir. Ancak bunların tümünü ya da bir kısmını burada konu etmek çok kolay değildir. Çalışmanın kendi doğasına özgü bir model üzerinden sürecin analiz edilmesi daha doğrudur. Böylece konu sınırlaması ve süreçte varmak isteğimiz noktaya yardımcı olmuş olalım. Bu bağlamda da metin mahiyet metamorfozu ve metnin dönüşümünde qu-post dönemin karakteristiğini yansıtan bir model ile cevap geliştirmek iyi bir yol olarak görülebilir. Bu modele imajoloji adlı çalışmada köpük bilinç modeli olarak rastlıyoruz.

Köpük-bilinç kavramı ilk olarak 2001'de imajoloji adlı çalışmada iler sürülmüş bir kavramdır. Kavram insanın algı ve yargılarını değişken ve sığ salınımlarına modern ve postmodern sistematiklerin etki ve katkısını da dikkate alarak geliştirildi. Modelin kendisi oldukça tafsilatlı, ancak burada biz modeli bir modüle dönüştürmeyi amaçlıyoruz. Yani kavram önce yüklü bir felsefi arka plan, ardından uygulama sahası ve elbette kavramsal ve davranışsal birtakım fabrik çıktılar içermektedir. Ancak bu model bir modüle dönüştürülmemiştir. Çalışmanın kısa tutulması için doğrudan oluşacak modül tüm süreçleri de içeren bir özet niteliğinde olacaktır.

Köpük bilinç modeline göre insan özelikle -yeni insan (nano-insan)-, anlama, yargılama, konumlanma ve davranışının çoğunu sınırsız gönderiler arasından kimi baskılanan, indirgenen ve manipüle edilen yollarla nihayete kavuşur. Ancak bu nihayet de statik değildir. Yargı, beğeni vb. belirlenimler yeniden yeniden organize edilerek yüzeyden yüzeye dalga dalga başkalaşan ironilerle farklı biçimlerde ürer. Böyle bir şey nasıl mümkündür; uzun uzadıya açıklar sonra da süreçleri üzerinde çeşitli anlizler ve tekliflerde bulunur (Öztürk, 2021).
Modeli modüle şu şekilde teklif etmek mümkündür;

a- Orgo-mekanik veri (OMV): Sınırsız, karmaşık, çelişik, farklı duygu aşamaları, farklı sembolik değerleri, farklı bio-psiko-fiziksel katmanları zaman ve mekândan münezzeh vb. birçok niteleyicisi olan ısrarcı ve genelde profesyonel eller tarafından organize edilen gönderiler sahası. (Saman Yolu Yaratma: SYS)
b- Birey bilinç-dışı saha (BBD): Zamanda mekanda yer edinmiş koordinat siteminde son derece belirleyici rollere sahip vb. niteleyenleri olan birey bilinç-dışı sahası. (Göle yansıtma: GY)
c- Sembolik uyarıcılar ve veri organizasyonu (SUVO): İhtiyaç hissettiği yargı ve aksiyonu bilinç sahasına çıkarmak için bilinç-dışı sahadaki kaosu sembolik gönderilerle yoğunlaşma yönelimleri tetikleme, organize etme ve besleme gerektiğinde makas, kategori ve katman değiştirme. (Rıhtıma Çıkarma RÇ)

Bilinç alanı yani rıhtım,

Göle yansıyan, yani bilinç dışına yansıyan,

samanyolu verisi, yani sınırsız profesyonel gönderi,

İstenilen unsuru; sembolik, duygusal ve teknik kışkırtma ile her seferinde yeniden ve yeniden donatılabilir. Burada birey ancak balık avcısıdır. Nasibine o gün hangi balık düşerse onu yakalar. Bunun tablosunu çeşitli formlarda oluşturmak da mümkündür, şimdi teklif edilen tabloya temel teşkil etmesi bakımında modülün süreç ve prensiplerini kısaca açıklayalım:

Köpük Bilinç Döngüsü:

Balık avcısı (Birey)

Rıhtım (Bilinç sahası)

Ağa varan balık (organize edilmiş sembol veya semboller)

Göl (bilinç dışı ayna)

Samanyolu (Organize edilmiş veri sahası)

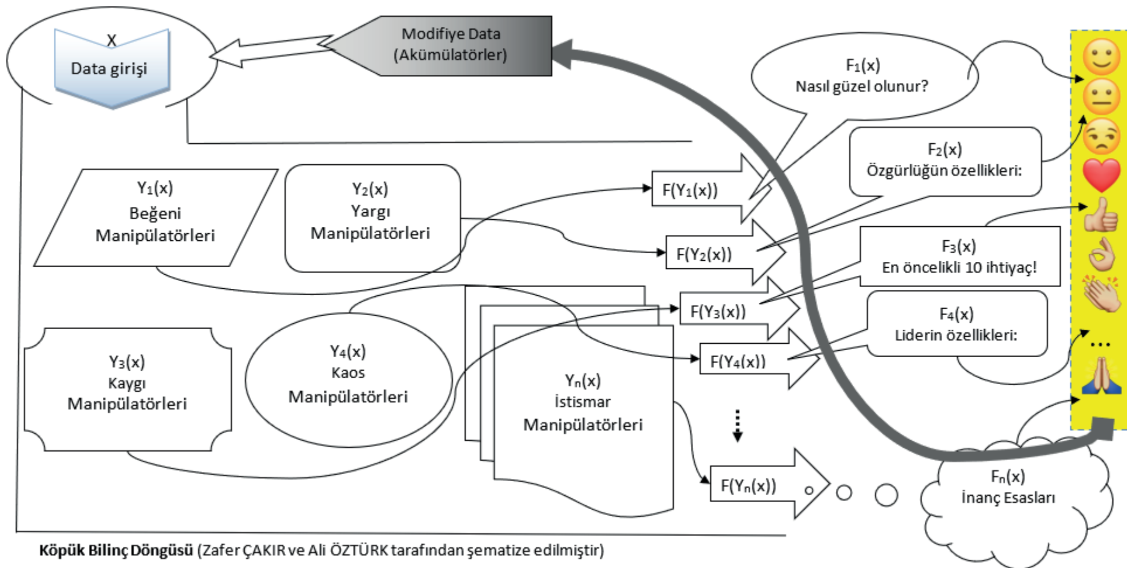
Samanyoluna yıldız çoğaltma (Geribildirim: *diji-maraba hazzı)*

Böylece her seferinde balığa çıkan kişi farkında olmadan ağa takılıp geri dönmektedir. Zira yeni en önemli rolü Ağa (*Dijital Ağa ve Dijital Maraba; diji-ağa, diji-maraba döngüsü*) geri bildirim vermektir. Burada ağ kendine özgü bir ağalık kurmuş olur, böylece sesteş kelimler anlam birliğine de kavuşmuş olur.

Elbette köpük bilinç modeli hayatımızın her alanı için geçerlidir. Diyebiliriz ki köpük bilinç modeli sayesinde politikadan gündelik tüketime ne varsa tüm *olma hallerimiz* yönlendirilmeye açıktır. Bu durumda artık yeni bir K-T-B, yazılım ve kitap durumu kaçınılmaz olarak açığa çıkmaktadır. Örneğin *Bestseller* diye adlandırılan kitapları ele alalım.

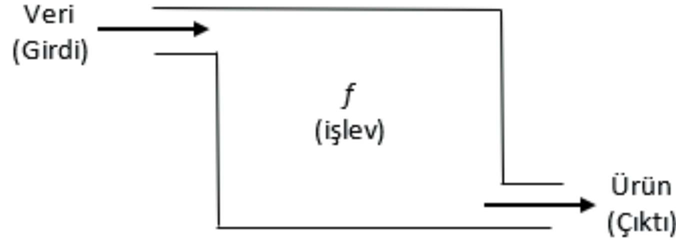
Bestseller kitaplar, güçlü lobi desteğine sahiptirler, konjonktürel algı enstrümanlarını çok iyi organize ederler. Sembolik, güncel vurguları yerli yerinde, gizemli, altı koyulaşabilen, domine edici gönderilerle mücehhez, bilinçdışı unsurları kıvamında serimleyebilen, yüklü kaotik düzeneğe bağlam katan ve istenen indirgemeci vurguyu yücelten sistematiği bir arada tutma becerisi gösterirler. Bu vesileyle saman yolunun verileri, göldeki kırılmalarla düzene sokulmuş, rıhtıma yakın yerde yoğunlaşma meydana getirilerek bireyin avlanması için bütün provokasyonlar tastamam organize edilmiştir. Düğmeye basıldığında mucize gibi yüzlerce baskı, film, reklam ve benzeri formlarda ağ sisteminde absorbe edilir.

Bunu aşağıdaki tablo, "Köpük Bilinç Döngüsü Tablosu" ile şematik bir sistematiğe bağlamak mümkündür:

Şekil 1. Köpük Bilinç Döngüsü Modülü

Elbette yukarıdaki tablonun ileride yapay zekâ ve benzeri algoritmalar yoluyla dijital platformlarda, yargı, beğeni, kaygı vb. bireysel ve toplumsal izdüşümlerini anlamlı okumalara kavuşturacak çeşitli cenahlardan matematiksel modüllerini geliştirmek mümkün olacaktır. Buna bağlı olarak Zafer Çakır'ın önerdiği matematiksel öncül modülü aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

Şekil 2. Basit girdi-çıktı ilişkisi

Normalde olması gereken (aynı zamanda olduğunu sandığımız) "girdi-çıktı" ilişkisi, Şekil 2'deki gibi $x \xrightarrow{f-kuralı} u = f(x)$ formatında çok basit bir yapıdadır. Fakat köpük bilinç döngüsünde (Şekil 1) vurgulanan ve aktif olarak maruz kaldığımız uygulamada; x −verilerinin sınıflandırılması ve anlamlandırılması aşamasında, $y_1(x), y_2(x), \cdots, y_n(x)$ −manipülatörleri (yapay değişkenleri), maksatlı ve çalışılmış/tanımlanmış misyonları doğrultusunda devreye girmektedirler. Böylece manipülatörler, çıktılarda açıkça görünür olmadıkları halde, $F_1(x), F_2(x), \cdots, F_n(x)$ −ürünlerinin önceden belirlenmiş amaca hizmet eder nitelikte işlenmesi işlevini yerine getirmektedirler.

Anlayacağımız artık klasik iki cilt arasında bir kitap yok karşımızda, ağ, kovan, arılar, satıcılar, şebekler bal dışında her şey var. Elbette biraz tatlandırıcıyı bu kadar büyük bir şebeke ve bu kadar gaza gelen birey tüm bunları hak ediyordur. Yeni kitaplar ağlar içinde cilt bulan hormonlu içecekler gibi tüm kantin, park, ev ve arabaları süslemeye başlar. Bir şekilde okuma yazma bilmeyen bir bireye dahi ulaşmanın ve bulaşmanın yolunu bulur. Aşağıdaki resim "Köpük Bilinç Döngüsünün" yeni biçim sembolizasyonunu resmetmek üzere "Betül Çakır" tarafından çizilmiştir.

Şekil 3. Köpük Bilinç Döngüsü, Aldatıcı Yansıma Çalışması

Yukarıdaki metafordan da anlaşılacağı gibi şeye ya da bir kitaba ilişkin sahici bir eleştiri, kritik ve analiz mümkün mü, bunu ayrıca konu etmek gerekir. Zira yansının yansısı kişisel kuyularımıza birer hedef ve sahici seçicilikler olarak düşmektedir. Bir tarafıyla da gölgelerin gölgesini sahici kılan, kıymetlendiren ve yaşatan biziz. Öyle ise biz ne yapıyoruz ve ne yapmalıyız?

2 Metin ve Kitap Kritiğindeki Yeni Zorluklar ve Öneriler

Açıkçası yukarıda çizilen resmi dikkate alındığımızda gerçek ve sahici eleştiri, kritik ve analizlere en çok da şimdi ihtiyacımız olduğu sonucuna varmak güç değildir. Yani eleştiri ve kritik hiç bu kadar

hayati ve önemli olmadı. Zira her şeyin birbirine karıştığı bir çağda farklı bir fehime, özel yeni kriterlere ihtiyacımız var ve daha nicesi. Aksi takdirde sıradan okuyucuyla kritik eden arasında bir ayrım oluşmaz. Evvelemirde çeşitli tenkit biçimlerini ya da eski edebiyat çalışan birinin bir kitap üzerine doktora çalışması yapmanın ayrıntılarına burada değinmek mümkün değildir. Ya da sevdiği bir arkadaşının veya gözüne girmek istediği kimselerin bir kitabının reklamını yapmanın boyutlarından da bahsetmiyoruz.

Hocasının anısını yaşatma gayreti ya da ideolojik saf tutmanın vecibelerini bir kenara bırakırsak, sahiden bir kitabı ya da metni ele almanın artık büyük güçlükleri var. Evet, elbette bir kitap değerlendirilirken temel kabuller çok önemli. Yani metnin kendisine varmadan önce, yazarı bilmek ve değerlendirmek, coğrafyası, ait olduğu ekol, okul vb. faktörler bu dahi çok yönlü bir faaliyet içermektedir. Metnin ele alınma amacı, ki bu birçok farklı motivasyonlar içerebilir, postulat, örneklem ve model çok yönlü bir şekilde formüle olabilir. Her detay metne yeni bir nitelik ve yönelim kazandırabilir. Örneğin bu bir tez ise tüm beklentiler ona göre şekillenebilir. Bu durumda zorunlu olmamakla birlikte danışman hocanın dahi önemi saklıdır vb.

Kitabı özetlemek ya da birkaç jenerik övgü ile kitap ya da metin kritize etmiş olunmaz elbette. Öncelikle sorun eleştiri ve eleştirel aklın iyi anlaşılmasıyla ilgili. Eleştiri, kritik vb. kavramların ve onların izdüşümlerinin hem mana bakımından hem de çeşitli boyutlarda ele alınma biçimleri bakımından çok katmalı ve çok yüzlü olduğunu ifade etmekte fayda var. Gündelik hayatta ve ona bağlı eleştiri imajında oldukça sınırlayıcı yaklaşımlar mevcut.
Bunların hepsine değinmek mümkün değildir. Ancak üniversite öğrencilerine pek uymayacak biçimiyle paketlenmiş bir algılıyı kritize ederek sembolik yüklü bir izah getirmek mümkün. Öğrencilerin sınava yönelik olarak sordukları bir soru bu durumu izah yeterince kâfi. Sınavda yorum sorusu mu sorulacak?

Buradan anlaşılan şey bir konuya ilişkin kendi görüşümüzü dile getirmek, ama bu son derece naif bir yaklaşım olurdu. Zira kastedilen bunun bile gerisinde bir durum, yani öğrenci dilediğimi yazabilir miyim demek istemektedir. Hatta o kadar ki bazı öğrencilere ne sorarsanız sorun aynı cevapları alabilirisiniz. Aslında hiç kimsenin ilk ve orta öğretim hocalarımızı yadırgamasını doğru bulmam. Çünkü tanık olduğum şey şudur ki çoğu kez üniversiteyi bitirmek üzere olan öğrencilere ne sorulursa sorulsun, onlar orta öğretimde öğrendikleri yargı ve bilgi kalıplarıyla her şeye kolayca cevap verebiliyorlar. Bu durumda ilk ve orta öğretim öğretimlerinin çok karizmatik olmadığını kimse iddia edemez.

Nitekim çoğu kez sınıfta dönemsel olarak yaşanan nicelik azalması bir nitelik azalmasına dahi sebep olmamaktadır. Bu eğitim kuramlarımızın yüksek standardı yakaladığının bir göstergesi midir? Nitekim bu durum yüksek eğitimli İskandinav ülkeleri için söylenen şeye benziyor. Yöneticiler değişse de bir şey değişmiyor. Zira sistem mükemmeldir. İnsan değiştiği halde bir şey değişmiyorsa orada standart var mı denmek isteniyor? Bu da ayrı derin mülahaza konusu.
Eleştirinin dilediğini söylemek olarak anlaşılması bütünüyle bir talihsizliktir. Ama gerçek şu ki birçok entelektüel çevrelerde birkaç temel argümanı ve birkaç temel kavramı çekip alırsanız yukarıda bahsi geçen öğrencilerin durumundan daha sahici bir hal ile karşılaşılamayacak olması bu durumun sadece bir ironi konusu olmadığını izaha yeterlidir.

Oysaki öğrencilerin anlamadığı şey yorumun gerçekleşmesi için öncelikle konun nesnesinin çok iyi bilinmesi gerektiğidir. Yani yorum sorusu ve bilgi sorusu diye yaptıkları ayrım her ne ise öncelikle bilgi sorusuna mükemmel bir cevap vermeden yorum yapamayacaklarını bilmeleri gerekiyor. Yoruma varabilmeleri ise bilgiden daha fazlası yani eleştirel akıl ve eleştirel ilke ve prensiplerin belirlenmesi ve doğru bir biçimde kullanılmasına bağlıdır. Nihayetinde buna bağlı olarak kullanacağı argümanlar, ona uygun tutarlı araçlar, karşılaştırma ve sentez gibi birçok sistemli faaliyet gerekmektedir. Bunu aşarak gerekçelendirilmiş kendi teklifini sunabildiği ana kadar henüz yorum gerçekleşmemiş demektir.

A- Bilgi ve maddi kaynakların anlaşılması ve yorumlanması (metin, yazar, temel kavramlar, metnin amaç ve argümanları, metnin yönetme ve süreçleri, beslendiği kaynaklar, metnin iç tutarlılığı, savlarının geçerliliği ve güvenirliliği, metindeki bilgi ve maddi hatalar, araç, amaç ve yöntem uyumluluğu, orijinalliği, vb. birçok şeyin dikkate alınması)
B- Bilginin (metnin) nasıl ele alınacağına dair amaç, yöntem, argümanlar, karşılaştırma aparatları, varılmak istenen sonuçlar, metnin iç tutarlılığının sorgulanması, temel

postulatlarının ve savlarını sorgulanması, yakın ve uzak metinlerle karşılaştırılması, aynı araçların sorgusu tercüme ve benzeri faaliyetlerin başarısı vb. tüm faktörlerin sistemli yorumu ve eleştiri katmanlarının oluşturulması.

C- Yeni biçimlerde açığa çıkan metin kaosunun sistemli kritiği üzerine yeni denemelere ihtiyaç var. Önceki maddelerdeki cari birçok kritik ilklerinden başka bugünün ürünlerini izah edici formlara ulaşılmalı. Nitekim klasikteki kaostan ayrı olarak üçüncü bir sorun yeni metin formlarının bu kritiklerden ayrı birtakım ilke ve prensiplere tabii olduğudur.

Yukarıda teklif edilen köpük bilinç modülü yeni metin okumaları için çeşitli temel savlar içermektedir. Ancak bu yetmez, çünkü olayın başka çok fazla veçhesi vardır. Örneğin yapay zeka formları ileride orijinal bilgileri seçme modüllerine kavuştuğunda birçok eserin hem mahiyet hem de şekil bakımında neredeyse o ya da bu şekilde bir intihal döngüsüne düştüğünü ispatlama olasılığı çok yüksektir. O zaman popüler olan desteklenmiş birçok yazarın neredeyse çok büyük sorunlara karşılaşacağı dahi düşünülebilir. Düz intihal bir yana twitter ilhamlarıyla makale yazanlar, kendilerine ilham verenlerden özür dilemek zorunda kalabilirler. O yüzden kitaplar ve makaleler bir tarafa, sosyal medya gönderileri de bu süreçte, korunmalıdır, saklanmalıdır.

Bu sadece sınırlı bir örnek, olayın birçok başka boyutları olduğu aşikârdır. Özetle metinler metamorfoza uğramaktadır. Hem esaslı eleştiri ve kritik alışkanlıklarımızda sorunlar var hem de yeni durmaları kritize edecek sistematiklerimiz yetirince gelişmiş değil. Bu çalışma sınırlı bir pencereyle bu büyük yolculuğa bir kapı açmak istedi.

3 Sonuç ve Öneriler

Eleştiri ve kritik gücümüz çok çeşitli sebeplerle oldukça zayıftır. Cari tespitleri uygulamaktan bile çok uzak bir pratiğimiz var. Kaldı ki değişen metin yapısallığına hazır bir eleştiri aklımız yeterince gelişmiş değil. Eleştiri ve kritik geleneğimiz cılız olunca bu metin ve yazma verimliliğine etki ediyor. Ayrıca metinleri hoyrat ve hesap verilemez kılıyor. Bizde eleştiri pratikleri niteliksiz ürünleri engelleme gücüne sahip değildir, ama nitelikli işlere çok asimetrik tekniklerle bariyerler örülebilmektedir. Çünkü eleştiri entelektüel bir faaliyet olmaktan çok başka saiklerle yapılıyor. Bunun da etiği gelişmiş değil. Metin inşa etiğimizde olduğu gibi eleştiri etiğinde de sahici sorunlarımız var. Bununla birlikte metin inşasında gelişen yeni durumları yeterince kavrama gücüne henüz haiz değiliz. Bu da bizi katı şekil şartlarıyla boğuşur hale getiriyor. Nitekim bir dergiye yazdığım makalede en büyük kaygım şekil şartlarının doğru sağlanması. Çok temel indekslerimiz maalesef sağlıklı işlemiyor, asimetrik birçok uygulamaları var vs. Bu dramatik bir durum. Onu takip eden lobi, getto ve ait olma gibi sendromlar başka handikapları beraberinde getiriyor. İyi eleştiri geleneklerine ihtiyaç var. Yeni metin-inşa durumları daha sağlıklı ele alacak eleştiri, teori, pratik ve modüllere ihtiyaç var. En önemlisi; niteliği yücelten sığlığı mahkûm eden yollar bulmalıyız. Bununla birlikte yazma ve eleştiri ahlakı çok sorunlar barındırıyor. Bir metnin özgünlüğü, katkısı, bileşenleri, ön aldığı hususlar vb. faktörlerden çok başka saikler öne çıkıyor. Getto, tanınmışlık, operasyon, dayanışma, güncel pragmalar vb. faktörlerle eleştiri ve kritik gibi önemli bilimsel motivasyonlar berhava edilmektedir.
Örneğin doktora tezi yazmış biri şöyle diyebiliyor;

"Sizin kitabınız sayesinde bu tezi yazdım, kitabınızı iki defa baştan sona okudum"
"Peki, ama ne kaynakçada ne de başka bir yerde hiçbir bahsi geçmemiş"
"unutmuşum"…. Peki ya bunu dahi itiraf edemeyecek kadar kalbi katı sayısız figür, onlara ne demeli?
Yol uzun….

Oysaki prensipler, bilimsel nezaket, ilim yolculuğu, bilgi ve erdem gibi üstün değerler prosedürler, kapris ve gündelik pragmalarla izah edilemez.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Cakir, Z. ve Savas, H.B. (2020). A mathematical modelling approach in the spread of the novel 2019 Coronavirus SARS-CoV-2 (COVID-19) pandemic. *Electron J Gen Med*. *17*(4), em205. doi:10.29333/ejgm/7861.

Elsevier. (2014). *International encyclopedia of social and behavioral sciences.* J. Wright, (Ed). 5 Ocak 2022 tarihinde https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/the-evolution-of-writing/ adresinden erişildi.

Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve edebiyat*. Ankara: Anı.

Heidegger, M. (1997). *Patikalar.* (Der. H. Ü. Nalbanoğlu). Ankara: İmge Yay.

Littlewood, D. L. (1999). *Introduction and notes (Pride and prejudice).* London: Wordsworth Classic.

Öztürk, A. (2011). *Kriz sosyolojisi: Batı merkezciliğinin yapısal sorunları ve kriz.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Öztürk, A. (2019). *İmajoloji (Bir disiplin denemesi).* (3rd ed.). Ankara: Elis Yayınları.

Öztürk, A. (2020). Siber küresel: Nano-insan, sanalite toplum ve diji-topluluklar (QuPost pandemi sonrası dünya). *Çocuk ve Medeniyet Dergisi 5*(9), 55-71. doi: 10.47646/CMD.2020.199

Öztürk, A. (2021). The digi-image age and the issue of the genericization of truth in the context of comparative religion. *Ilahiyat Studies, 12*(2), 185- 211. doi: 10.12730/13091719.2021.122.226

Öztürk, A. ve Emre, İ. (2020). The crisis of folkloric heritage and its social effects from organic doctrine to postmodern digital policy. *Milli Folklor 16*(128), 153-162.

Roson, W. W. (1984). *The definition of literature and other essays.* UK: Cambridge.

Ryding, C. K. (2005). *A reference grammar of modern standard Arabic*. UK: Cambridge.

Strauss, D. (2016). Plato’s Heritage to Western philosophy, European intellectual tradition and some special sciences. *Phronimon 17*(1): 1–24. doi: 10.17159/2413-3086/2016/151

URL 1: 4 Şubat 2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/minyatur adresinden erişildi.

URL 2: 5 Şubat 2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/kiramen-katibin adresinden erişildi.

URL 3: 5 Nisan 2022 tarihinde https://islamansiklopedisi.org.tr/levh-i-mahfuz adresinden erişildi

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 80-89
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.6

Derleme Makale ◆ Review Article

Akışkan Modernite ve Performans Toplumu Bağlamında Eğitimi Yeniden Düşünmek

Rethinking Education in the Context of Liquid Modernity and Performance Society

Adem İNCE*

0000-0003-4126-2798

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 30.10.2021
Düzeltme Talebi: 02.12.2021
Son Düzeltme: 27.02.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Eğitim Sosyolojisi
Zymgunt Bauman
Byung-Chul Han
Eğitim
Geç Modernite

ÖZ

Bu makale Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite ile Byung-Chul Han'ın performans toplumu kavramsallaştırmaları üzerinden geç modern toplumda eğitimin mahiyetini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bir toplumsal kurum olarak eğitim, sosyolojik, politik, ekonomik ve kültürel veçhelerinden soyutlanarak anlaşılamayacak bir fenomen olduğundan, eğitimi daha çok okul içi pratiklere hasreden ve hapseden çağdaş eğitim anlayışı karşısında eğitimin hakikatini anlayabilmek adına meseleyi bütüncül bir bakışla ele almak hayati önem arz etmektedir. Bu yüzden Bauman'ın sosyolojik, Byung-Chul Han'ın felsefi yaklaşımları geç modern dönemde imal edilen insan tipolojisinin özelliklerini etraflıca ortaya koyuyor oluşlarıyla bu makaledeki temel tartışmaları oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında varılan temel sonuç, sosyoloji ve felsefe disiplinlerinin birbirini tamamlayıcı hususiyetlerinin Bauman ve Byung-Chul Han'ın görüşleri bağlamında da geçerli olduğudur. Bu anlamda Bauman'ın akışkan modernite kavramıyla ve Byung-Chul Han'ın da performans toplumu kavramıyla detaylandırdığı geç modern dönem analizlerinde günümüzde politik ve ekonomik politikalar dâhilinde işe koşulan araçlar vasıtasıyla imal edilmekte olan insan tipolojisinin ihtiva ettiği genel özelliklerin birbirine benzer olduğu görülmektedir. Dahası Bauman'ın sosyolojik yorumları ile Byung-Chul Han'ın felsefi görüşlerinin birçok yerde birbirini tamamlayan tespitlere tekabül ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada varılan sonuçlar geç modern dönemin karmaşık yapısı dikkate alındığında eğitimin daha iyi anlaşılabilmesi adına eğitimle alakalı meselelerin disiplinler arası bir yaklaşımla ele alındığı takdirde daha sağlıklı bir yorumlamaya tabi tutulabileceğini öngörmektedir.

ARTICLE INFO

Submitted: 30.10.2021
Revision Requested: 02.12.2021
Final Revision Received: 27.02.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology of Education
Zygmunt Bauman
Byung-Chul Han
Education
Late Modernity

ABSTRACT

This article examines the nature of education in late modern society through Zygmunt Bauman's conceptualisations of liquid modernity and Byung-Chul Han's performance society. Since education as a social institution is a phenomenon that cannot be understood in isolation from its sociological, political, economic and cultural aspects, it is vital to consider the issue with a holistic perspective to understand the truth of education in the face of the contemporary understanding of education that confines education to in-school practices. Therefore, Bauman's sociological and Byung-Chul Han's philosophical approaches constitute the main discussions in this article, as they reveal the characteristics of human typology produced in the late modern period. The main conclusion made within the scope of the study is that the complementary aspects of sociology and philosophy disciplines are also valid in the context of Bauman and Byung-Chul Han's views. In this sense, it is seen that the general characteristics of human typology, which is produced using tools employed within the scope of political and economic policies, are similar to each other in the late modern period analyses detailed by Bauman with the concept of liquid modernity and Byung-Chul Han with the idea of performance society. Moreover, it has been concluded that Bauman's sociological interpretations and Byung-Chul Han's philosophical views correspond to findings that complement each other in many places. The study results suggest that considering the complex structure of the late modern period, education-related issues can be understood more healthily if they are handled with an interdisciplinary approach to understanding education better.

***Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Adem İnce (Doç. Dr.), Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Samsun, Türkiye ademince@hotmail.de
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: İnce, A. (2022). Akışkan modernite ve performans toplumu bağlamında eğitimi yeniden düşünmek. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 80-89. doi:10.52108/2757-5942.3.1.6

Giriş

Eğitim, bir toplumda imal edilen insan tipolojisini belirleyen en önemli toplumsal kurumların başında gelmektedir. Bu anlamda insanın nasıl, hangi nitelikler üzerinden imal edildiği meselesi toplumların devamlılığı için hayati önem arz ettiğinden eğitim kurumunun da toplumların nezdindeki yeri aynı derecede önem arz etmektedir. Eğitimin mezkûr toplumsal veçhesi, onu aynı zamanda iktidarın da hususi bir önem atfettiği özel bir alan hâline getirmektedir. Tüm bu yönleriyle eğitim diğer toplumsal kurumlar ile girift ilişkilere sahip müstesna bir kurum olarak tebarüz etmektedir.

Eğitim kurumu bugünkü yapısı itibariyle ekonomik zeminde sanayi devrimine, entelektüel zeminde ise Aydınlanma düşüncesine dayanmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte mekanikleşen kent hayatında bugünkü yapısıyla teşekkül eden okul ile teknik bir zemin üzerinden gelişme gösteren eğitim sistemleri, hem Aydınlanmanın mümkün kıldığı, "Kilise'nin pastoral işlevlerinin modern ulus devlete aktarılması süreci"yle hem de Aydınlanma'daki toplumsal-entelektüel akımın da destekleriyle kapsamlı bir kurumsallaşmayı ihtiva eden daha sistematik bir hâle evrilmiştir (Bauman, 2012: 99).

Modern eğitim anlayışı teknik bir temele dayandığından eğitimin kapsayıcılığı da bu süreç dâhilinde sistematik kurumsallaşmanın akametine uğrayarak daha çok *öğretim*e indirgenmiştir. Öğretim, normalde talim ile terbiyenin birlikteliğini ifade eden eğitimin, salt talime dayalı pratikler üzerinden düzenlenmesi sürecine karşılık gelir. Belirli bir mekânda ve zamanda, profesyonel öğreticiler eşliğinde belirli bir müfredatın talimini ifade eden öğretim, teknik bir eğitim anlayışını ikame etmektedir. Eğitimin teknik bir ameliye olarak görülmesi, onun aynı zamanda okul içerisinde düzenlenen süreçlere indirgenmesini de netice vermiştir. Böylelikle eğitim nispeten sosyolojik ve felsefi arka planından soyutlanarak daha çok pedagojik süreçler üzerinden ele alınmaya başlamıştır.

Eğitim, insan tipolojisinin çeşitli değişkenler üzerinden imali sürecini ifade ettiğinden, eğitim kavramı özelinde okul dışı süreçlerin de bu bağlamda eğitimi anlayabilmek adına fazlasıyla önem arz ettiği açıktır. Bu yüzden toplumsal ölçekte gerçek eğitim algısını idrak edebilmek için öncelikle eğitimin sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve felsefi veçhelerinin ortaya konması gerekmektedir. Kendini bu veçhelerden olabildiğince sıyırabilmiş olan modern eğitimin salt eğitimsel yaklaşımlar üzerinden anlaşılmaya çalışıldığı bir zeminde geç modern eğitimin serencamı da bütüncül (*holistik*) bir bakış açısıyla kavranabilir gözükmektedir.

Kendi içerisinde genel bir bütünlüğü olan modern eğitimi ikiye ayırmak mümkündür: ı) erken modern dönem eğitim anlayışı ve ıı) geç modern dönem eğitim anlayışı. Erken modern dönemin eğitim anlayışı kendini daha çok Pink Floyd'un *Another Brick in the Wall* şarkısının video klibinde geçtiği şekliyle, öğretmen merkezli, ezberci ve katı disiplin anlayışının hâkim olduğu eğitim felsefesinde gösterir. Bu dönemin eğitim anlayışı her ne kadar Freire'nin (2010) *Ezilenlerin Pedagojisi*'nde ikame ettiği "gelenek-modernite" dikotomisi içerisinde daha çok gelenek çatısı altında ele alınsa da modernitenin erken dönemine tesadüf eden Freire'nin geleneği, modern öncesi döneme uzanmamaktadır. Bu erken dönem modern eğitim anlayışına karşın özellikle 1980'lerden bugüne değin egemen olduğu söylenebilecek geç modern dönem eğitim anlayışı ise daha çok müteşebbis/girişimci öğrencinin bilgiyi kendisinin yapılandırdığı, öğrenci merkezli bir eğitim felsefesinde kendini gösterir. Bu tasnif bağlamında Zygmunt Bauman'ın tespitine göre ilk dönem katı moderniteyi, ikincisi ise akışkan moderniteyi temsil ederken Byung-Chul Han'a göre ise ilk dönem disiplin toplumunu, ikincisi ise modern performans toplumunu ifade etmektedir. Bu makale geç modern dönemin eğitim anlayışını Bauman ve Byung-Chul Han'ın sosyolojik ve felsefi mütalaaları üzerinden ele almayı ve onu okul dışında cereyan eden ve geç modern insanı şekillendiren daha geniş pratikler üzerinden anlamayı amaçlamaktadır.

2 Akışkan Modernitenin Mahiyeti

Akışkan yaşamı empoze eden akışkan modernite, Marx ve Engels'in (2003: 25) *Komünist Manifesto*'daki ifadeleriyle "her şeyin buharlaştığı" bir atmosferi hâkim kılar. İnsan, tüketici kılınarak pasifize edildiği bu atmosferde tüketim toplumunun kuşatıcılığı altında ayniyet potasında ehlileştirilen bir "birey" olarak inşa edilerek sömürüye elverişli hâle getirilir. Bauman'ın, çalışmalarında özellikle 2000'li yılların başından itibaren teorize ettiği ve odaklandığı *akışkan modernite* tabiri, insanın erken kapitalizmin üretim merkezli evreninde imal edici hususiyetiyle

(*homo faber*) tebarüz ettiği, eşyanın nispeten daha kalıcı bir mahiyete sahip olduğu katı modernitenin artık aşıldığı ve insanın bundan böyle bir tüketici olarak kendine yer bulduğu, eşyanın da kalıcılığını yitirerek metalaştırıldığı ve çabucak eskitildiği, ivmelenmenin ve bitimsiz bir değişimin neticesinde öngörülemezliğin ve belirsizliğin ikame edildiği yepyeni bir gerçekliğe tekabül etmektedir (Bauman, 2008a). Ona göre bu özellikleri ihtiva eden "akışkan modern koşulları altında yaşamak, mayın tarlasında yürümeye benzetilebilir: Herkes her an herhangi bir yerde patlama olabileceğini bilir, fakat kimse patlamanın kesin olarak ne zaman ve nerede olacağını söyleyemez" (Bauman, 2019: 18).

Bauman, akışkan modernite ile birlikte artık şeylerin katılaşabileceği kadar ömürlerinin olmadığını ve üretilenlerin yerlerine yenileri gelene kadar eskilerin çoktan eridiği bir döneme girildiğinin altını çizer. Bu yeni durumda ona göre akışkanlık o denli güçlüdür ki, şeylerin katılaşabileceği bir ortam asla tesis edilemez. Akışkan modernitenin ikinci önemli parametresi ise gücün, politikadan bağımsız, küresel bir fenomen hâline dönüşmesi sürecidir. Bu dönemde güç artık politik araçsallıktan sıyrılarak uluslararası pazarın bir parçası hâline gelmiştir. Akışkan moderniteye geçişte etkili olan bir diğer faktör ise bireyselliğin toplumsallık üzerinde elde ettiği egemenliktir. Bireysel çıkarların toplumsal değerlerin önüne geçtiği bu akışkan ortamda toplum artık yapısal bir bütünlük yerine bir ağ (*network*) olarak görülmeye başlanmıştır. Akışkan dönemin dördüncü parametresi, uzun dönemli düşünmenin, planlamanın ve eylemin demode oluşudur, zira bu yeni dönemde yeni öğrenmeler çabucak unutulması gereken malumatların üzerine bina edildiğinden kalıcı, uzun dönemli şeyler inşa edilemez hâle gelmiştir. Beşinci gösterge ise belirsizliktir. Bauman, akışkanlığın en önemli unsurlarından birisinin öngörülemezlik olduğu ve bunun da akışkan korkuyu beslediği kanaatindedir. Akışkanlığın son ve tamamlayıcı ögesi ise özerk bireydir. Önceki beş hususun ortaya çıkardığı fırsatlar ve risklerle beraber bütün sorumluluk kendi kaderini tayin edici olduğuna inanılan bireyin omuzlarına yüklenmiştir. Bu ortamda kurallara uyumluluk (*conformity to rules*) yerine esneklik (*flexibility*) revaçtadır ve akışkan ortamda hayatta kalabilmek adına esnek ve elastik olmak bir gerekliliktir (Bauman, 2005a).

Akışkan modernite bu özellikleriyle katı modernitenin bir devamı niteliğinde olup Bauman'a göre aslında bir *fetret devri*ne tekabül etmektedir. Bauman, fetret öncesi katı modernitenin temel yapısını ise panoptikon üzerinden tanımlamayı tercih eder. Ona göre katı modernitenin devletinin tahakkümü katı bir kuralcılığa bağlanmıştır. Bu katı kuralcılık da gözetim ve ceza süreçleri üzerinden icra edilmiştir. Bauman'a göre bu dönemde modern devlet bahçıvanvari bir rol üstlenmiş ve istenmedik (makbul olmayan) vatandaşlara yönelik teknik çözümler (*engineering solutions*) imal etmiştir. Örneğin Holokost bu tip bir çözüm denemesi olup "rasyonel bürokratik mekanizma" tarafından üretilen ve sıradan insanlar tarafından icra edilen bir soykırım politikasıdır. Bu doğrultuda modern devlet, istikrarı sağlamak adına ötekini sistematik olarak kıyıma tâbi tutmuş ve bu sayede de herhangi bir müphemliğin ve belirsizliğin ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır (Bauman, 2011a).

Katı modernite kuralcı yapısıyla daha düzenli ve planlı bir yaşamı temsil etmektedir. Buna karşın Bauman, akışkanlığa geçişle birlikte artık kısa dönemli proje ve deneyimlerin hâkim hâle geldiğini ve bununla birlikte rutinler oluşturan yapıların da artık demode olduğunu ifade eder, zira akışkan modern hayat, *deregülasyon*un egemen olduğu bir tüketim hayatıdır. Bu hayat dâhilinde tüketiciler kendilerini pazar (*market*) üzerinden tanımlayıp pazar ekonomisi içerisinde "kendilerini metalaştırma" zorlaması altında yaşam sürerler (Bauman, 2007: 111). Mezkûr metalaşma akışkan hayat içerisinde öyle bir hâl alır ki bu süreçte ilişkiler dahi akışkan bir hâle bürünür:

> Benim fikrime göre toplum artık sosyal ağlara dönüşmüştür. Her gün gördüklerimizden daha çok, görmediğimiz birçok insanla iletişim kuruyoruz. E-postayla, Twitter'la ve beğenmeyle (*like*) onlarla iletişim kuruyoruz fakat fiziki temas kuramıyoruz. İnsan topluma aitken sosyal ağlar insana aittir: Toplum insanı bir parçası olarak kabul eder, sosyal ağ ise insanın varlığını neredeyse fark dahi edemez (Bauman ve Tablet, 2017: 143).

Bauman'a göre katı moderniteden akışkan moderniteye geçişin temel saikleri tüketim kültürü ve tüketim çılgınlığının temel itkisi olan mutluluk arayışıdır (*the pursuit of happiness*). Tüketim ve mutluluk arayışı, akışkan bireyin failliğini teşekkül eden iki önemli faktör olarak tezahür eder. Bu zeminde iktidar ilişkileri de katı modernitenin aksine post-panoptik bir hâle bürünür: "Post-panoptik iktidar ilişkilerinde önemli olan ilişkide daha az hareket serbestisi olan tarafın kaderinin belirlendiği kumanda tablosunun başındaki insanların istedikleri zaman yerlerini terk ederek kimsenin ulaşamayacağı kadar uzağa gidebilme özgürlüklerinin olmasıdır" (Bauman, 2019: 35). Bu yeni iktidar

ilişkilerinde "akışkanlaştırıcı/sıvılaştırıcı güçler toplumsal bir aradalığın 'makro' düzeyinden çıkarak 'mikro' düzeyine inmiştir" (a.g.e., s. 32).

Makrodan mikroya doğru gerçekleşen dönüşüm, mutluluk itkisinin de heyecan duygusunda içkin *sürgit bir kovalamaca*ya dönüşümüne sebebiyet vermiştir. Bauman (2008b: 59) bu durumu Pascal'dan yaptığı şu alıntıyla örneklendirir:

> Birtakım insanlar her gün ufak bir meblağı kumarda oynayarak gamsız bir yaşam sürer. Her sabah kendisine, kumar oynamaması şartıyla, o gün kazanabileceği parayı erirseniz onu mutsuz edersiniz. İstediğinin kazanmak değil de oyun oynamanın keyfi olduğu ileri sürülebilir. Heyecan duymalıdır; kumar oynamayı bırakması anlamına gelecekse, armağan olarak istemeyeceği şeyi kazanmaktan mutlu olacağını hayal ederek kendini kandırmalıdır.

Bauman (2021: 50-51) tüm bu süreci betimlerken Byung-Chul Han'a da atıf yapar. Performans toplumunun her şeyden önce aslında bir "bireysel performans toplumu" olduğunun altını çizdiği *Kapımızdaki Yabancılar*'da akışkan hayattaki düsturlarımızın itaat, hukuk ve karşılanacak yükümlülükler yerine artık "arzular ve onların tatminine yönelik bir eğilim" olduğunu ifade eder ve bugünkü "halimizin Prometheus'un dramının kendi-başına-yap hali olduğuna" hükmeder: "Parçalanmış ciğer ve onu parçalayan akbabalarız aynı zamanda." Bauman'a (2018: 12) göre bunun en temel sebeplerinden birisi akışkan bireylerin, üzerlerinde söz sahibi olamayacağı ussal mekanizmaları hâkim kılarak neticede de paradoksal olarak bu mekanizmaların ortaya çıkardığı baskı ile biçimlendirilmek zorunda kalışlarıdır:

> Sınıf, güç, egemenlik, otorite, toplumsallaşma, ideoloji, kültür ve eğitim gibi kavramlar insan dünyasının sosyolojik haritasını düzenlemiştir. Tüm bu ve benzeri kavramların paylaştığı şey, kişisel iradeye sınırlar koyan ya da gerçekleşen eyleme (tasarlanmış eylemden farklı olarak) müdahale eden bir dış baskı düşüncesidir.

3 Modern Performans Toplumu: Bir Neoliberal Proje

Bauman'ın akışkan modernitesini Byung-Chul Han "modern performans toplumu" olarak isimlendirir. Han (2018a: 17), *Yorgunluk Toplumu*'nda artık Foucault'nun disiplin toplumunda yaşamadığımızı ifade eder. Ona göre neoliberal toplum, panoptikonun hâkim olduğu "hastaneler, tımarhaneler, hapishaneler, kışlalar ve fabrikalardan oluşan bir disiplin toplumu değil"dir. Han, bunların yerini "çoktan beridir fitness salonları, bürolardan oluşan gökdelenler, bankalar, havaalanları, alışveriş merkezleri ve gen laboratuvarlarının" aldığını söyler ve akabinde de "21. yüzyıl toplumu artık bir disiplin toplumu değil, performans toplumudur" der.

Performans toplumu, Byung-Chul Han'ın düşünce evreninde kendine bir pozitivite toplumu olarak yer bulur. Ona göre disiplin toplumu yasağın negatifliğiyle belirlenmiş, *-meli/malı* gereklilik kipini hâkim kılmış bir olumsuzluk toplumudur. Bunun aksine bir olumluluk toplumu olan modern performans toplumunun ikame ettiği kip ise *-ebilmek* olmuştur: "Sınırlamaları kaldırılmış -ebilmek, performans toplumunun kipidir. Tasdik etmenin topluluk ismi olan 'Yes, we can' performans toplumunun pozitif karakterini dile getirir. Yasak, emir veya kaidenin yerini proje, girişim ve motivasyon alır" (a.g.e., 18).

Han'a göre "e-bilmenin pozitifliği, -meli/malı'nın negatifliğinden çok daha fazla randımanlıdır.", çünkü "performans öznesi, itaatkar özeden daha hızlı ve üreticidir." Neoliberal sistemin görmeyi arzuladığı bir tipolojiye tekabül eden müteşebbis/girişimci performans öznesi "kendisini zorlayan, hatta sömüren her türlü tahakküm yönteminden muaftır. Kendi kendinin egemeni ve efendisidir. Bu açıdan itaatkar özneden ayrılır." Fakat Han'a göre bu durum paradoksal bir şekilde performans öznesini hür de kılmaz: "Fakat tahakküm yöntemlerinin ortadan kalkışı özgürlüğe götürmez. Daha ziyade özgürlük ve zaruretin birbirine geçmesine müsaade eder." Bu sayede de "performans öznesi, performansın azamileştirilmesi için *mecburi özgürlüğü* veya *sınırsız mecburiyeti* temellük eder." (a.g.e., 22). Han'a göre dış tahakkümün iç tahakküme evrildiği bu yeni liberal zeminde sömürü beklenenin aksine daha da şiddetlenir: "İş ve performansın ifratı kendini sömürmeyi şiddetlendirir. Bu ise başkalarını sömürmekten daha verimlidir çünkü özgürlük hissiyle beraber gelir. Sömüren aynı zamanda sömürülendir. Avcı ve kurban artık ayırt edilebilir değildir. Bu kendi kendine çekilme hali, kendine içkin mecburiyet yapılarının şiddete [*Gewalt*] tahavvülü sebebiyle paradoksal bir özgürlük doğurur" (a.g.e., 22).

Byung-Chul Han'a göre neoliberal toplumda özgürlük ve zaruretin birbirine geçmesi yeni iktidar ilişkilerinin de tezahür ettiği bir alanı inşa eder, zira ona göre neoliberal iktidar, insanların özgürlüğü üzerinden işleyen akılcı ve sessiz bir iktidara karşılık gelir: "Mutlak iktidara ulaşmak isteyen şiddetten değil, başkalarının özgürlüğünden yararlanmak zorunda kalacaktır. Bu tür bir iktidar, özgürlük ve teslimiyetin birleştiği anda elde edilir" (Byung-Chul Han, 2020a: 13). Özgürlük ve teslimiyetin, yani özgürlük ve zaruretin birbirine geçirilmesi ise arzu üzerinden tetiklenir. Burada "zorundayım" değil, "istiyorum" formunda daha yüksek bir iştiyak dile getirtilir, çünkü Han'a göre "daha yüksek bir güce yönelik verilen cevap, içsel bir 'hayır' değil, aksine empatik bir 'evet'tir." (a.g.e., 10). İktidar da olumsuzluktan ve "hayır" refleksine sebep olmaktansa "empatik evet"i ortaya çıkarmak için sessiz ve derinden çalışır: "İktidar ne kadar güçlüyse, o kadar sessiz ve derinden etki eder. Özellikle kendine işaret etmek zorunda kaldığı yerde, zaten zayıflamıştır" (a.g.e., 9).

Byung-Chul Han, neoliberal performans toplumunu tarif ederken her ne kadar artık Foucault'nun disiplin toplumunda yaşamadığımızı ifade etse de esasında Foucault da 1980 sonrası iktidar anlayışını "yönetimsellik" ismiyle kavramsallaştırarak bambaşka bir iktidar mantalitesine geçiş yapıldığını savunurken tam da Han'ın tanımladığı sessiz ve akılcı iktidarı betimlemiştir:

> Güç, eğer yegâne amacı "baskılamak" olan sansür, dışlama, muhasara/abluka ve baskı gibi yöntemlerle işlev görseydi ve büyük süper egonun davranış kalıpları gibi negatif bir şekilde tatbik edilseydi, böyle bir durumda oldukça zayıf ve kırılgan bir unsur olurdu. Eğer -tam aksine- güç, bugün kuvvetli bir konumda ise bunun sebebi -fark etmeye başladığımız üzere- gücün arzu ve bilgi düzeyinde etkiler üretmesi ve bilgiyi sansür eden ve engelleyen bir konumda olmaktan ziyade onu üretmesinden mütevellittir (1980: 54).

Han (2019a: 24) da *Psikopolitika*'da Foucault'ya çok yakın bir saptamada bulunur: "Güç kullanarak insanlara emir ve yasaklardan oluşan bir korse giydirmek için büyük çaba harcayan disiplinci iktidar verimsizdir. İnsanların kendiliğinden egemenlik ilişkilerine boyun eğmelerini sağlayan iktidar tekniğiyse çok daha verimli." Aslında Byung-Chul Han'ın neoliberal iktidarını Foucault'nun yönetimselliğinden ayıran en temel saik, Han'ın, Foucault'nun biyopolitikasının karşısında konumlandırdığı psikopolitikadır. Foucault, neoliberal yönetimselliğin özgürlük fikri üzerinden kendine alan açarak işlerlik gösterdiğini söylerken akılcı iktidarın biyopolitik hüviyetinin devam ettiği kanaatini taşır. Ona göre (2007: 103), biyopolitika "bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini sağlamak üzere çeşitli ve çok sayıda teknik"ten müteşekkildir. Rose ve Miller'a (1992: 174) göre de biyopolitik teknikler, "nüfusun varlığının/sermayesinin, sağlığının ve mutluluğunun bilinip yönetilmesine yönelik girişimler"e tekabül eder.

Byung-Chul Han (2019a: 28) ise performans toplumunun temel itkisinin biyopolitikadan psikopolitikaya kaydığı kanaatindedir: "Disipline edici rejim Deleuze'a göre 'beden' gibi organize olmuştur. Biyopolitik bir rejimdir. Neoliberal rejimse 'ruh' gibi davranır. Hükümet biçimi *psikopolitika*dır." Han'a göre psikopolitik iktidar aygıtları "sorgulanamaz bir çekişmeyi, sağaltıcı rekabet ve mükemmel bir motivasyon olarak sürekli olarak yayar. Motivasyon, proje, rekabet, optimizasyon ve inisiyatif neoliberal rejimin psikopolitik tahakküm teknikleri"nden sadece birkaçıdır ve biyopolitik tekniklerden bariz bir şekilde farklılık gösterirler.

Byung-Chul Han'a göre biyopolitik tekniklerin hâkim olduğu panoptik toplumda sadece dışsal gözlem ve denetim egemendir: "Bentham'ın Big Brother'ı da sakinlerini sadece dışarıdan gözetler. Panoptikonu *görsel ortam*a bağımlıdır. *İçsel düşünce ve ihtiyaçlara ulaşamaz*." Dolayısıyla biyopolitik tekniklerin icrasıyla hayat bulan "disipline edici iktidarın ortopedik tekniği, ruhun gizli istekleri, ihtiyaçları ve arzuları barındıran derin katmanlarına nüfuz etmesine ve bunları hükmü altına almasına yetecek kadar incelikli değildir" (a.g.e., 30). Han geç kapitalizmin mahiyeti hususunda oldukça kesin bir ayrıma başvurur ve bedeni esas alan biyopolitik tekniklerden artık ruhu esas alan psikopolitik tekniklere geçiş yapıldığını vurgular: "Kapitalizmin sonraki biçimlerinden, mutasyona uğramış biçimlerinden birisi olması anlamında neoliberalizm ise öncelikli olarak 'biyolojik, somatik, bedensel olan'la ilgilenmez. Üretici güç olarak *Psyche*'nin [ruh] farkına varır. *Psyche*'ye, böylelikle *psikopolitikaya dönüş*, günümüz kapitalizminin gayri maddi, gayri bedensel oluşuyla belirlenen üretim biçimine de bağlıdır" (a.g.e., 32).

Byung-Chul Han'a göre psikopolitik tekniklerin işlerliği ruhun heyecan üzerinden ayartılmasına bağlıdır, zira neoliberal iktidarı disiplin iktidarından ayıran en önemli faktör, içsel duygulara ve arzulara erişimin artık mümkün olmasında yatmaktadır ve bu içsel duygulara erişim heyecan vasıtasıyla tetiklenir: "Heyecanlar, dürtülerin de yer aldığı limbik sistem tarafından kontrol edilir.

Davranışların, insanın çoğu zaman farkında olmadığı, düşünce-öncesi, yarı-bilinçli, bedensel-dürtüsel düzeyini oluştururlar. Neoliberal psikopolitika, *eylemleri bu düşünce-öncesi düzeyde etkilemek amacıyla ele geçirir* heyecanları. Heyecan üzerinden kişiyi derinden yakalar. Heyecanın kişilerin psikopolitik yönlendirilişinde son derece etkili bir araç olması bu yüzdendir" (a.g.e., 55).

4 Akışkan Bireyin ve Performans Süjesinin İmali

Bauman, akışkan modern dönemdeki eğitim anlayışını akışkan modernitenin mütemmim bir cüzü olarak görür. Ona göre eğitim, piyasalaştırma (*pazarlaştırma*) süreçlerinden bağımsız bir şekilde düşünülemez. Bu düzlemde eğitim artık içeriğin aktarılmasından ziyade kapasite inşasına ve öğrenenin öğrenme kabiliyetini yönlendirmeye odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Bauman'a (2005b: 115) göre çocukluk da sosyo-politik bir inşaya tâbi tutularak tüketici eğitiminin bir nesnesi hâline getirilerek pazar ekonomisine kurban edilen bir fenomen hâlini almıştır.

Bauman'a göre çocukluğundan itibaren sosyo-politik bir biçimlendirmeye tâbi tutulan birey pazar ekonomisine muvafık bir şekilde *balistik füze*den *akıllı füze*ye dönüştürülmüştür. Balistik füze, belirlenen koordinatlara doğru fırlatıldıktan sonra herhangi bir şekilde değişkenlik gösterebilecek şartları dikkate almadan hedefe varmayı amaçlayan bir füze tipidir. Balistik füze sabit hedefler için idealdir, fakat mesele hareketli hedefler olduğunda isabet kaydedemez. Akıllı füze ise fırlatıldıktan sonra bile kilitlenmiş olduğu hedefin hareketlerini sürekli kontrol ederek en ufak değişiklikleri dahi dikkate alan, yolda kesintisiz bir şekilde veri toplayıp öğrenen ve hedefini de bu öğrenme sonucunda bulup imha etmeyi amaçlayan bir füze tipidir. Akıllı füzeleri balistik olandan farklı kılan en temel saik, hızlı bir şekilde öğrenmeleri ve hızlı bir şekilde bir önceki öğrenmelerini de unutmalarıdır. Her öğrenme hemencecik değerlendirilip rasyonel bir karara varılır ve elde edilen yeni veri bu kararın unutulmasını gerekli kılarak yeni bir değerlendirmeyi ve yeni bir öğrenmeyi mümkün kılar. Bu minvalde Bauman'a (2011b: 26) göre akıllı füzelerin stratejisi "araçsal rasyonalite"dir ve bu yeni ussallığın ikame ettiği şey de Steiner'in tabiriyle hemen her şeyin maksimum fayda üzerinden düşünüldüğü ve kullanıldıktan sonra da hemencecik demode olmaya mahkûm edildiği "gazino kültürü"dür:

> Akıllı füzelerin "beyinlerinin" asla unutmaması gereken şey, edindikleri bilginin fazlasıyla kullanıl atılabilir olduğu, yalnızca bir sonraki duruma kadar makul olduğu, yalnızca geçici olarak yararlı olduğu ve başarının garantisinin, edinilen bilginin artık geçerli olmadığı anı gözden kaçırmamak olduğudur. Malumatın geçersizleştiği bu noktaya ulaşıldığında ilgili malumat atılmalı, unutulmalı ve değiştirilmelidir.

Byung-Chul Han da Bauman'ınkine yakın bir saptamada bulunur. *Psikopolitika* kitabında "Köstebek ve Yılan" isimli bir başlık açan Han (2019a: 27-28), erken modern dönemin bireyinin, disiplin altına alınmış olan aile, okul, hapishane, kışla, hastane ve fabrika gibi mekânlar arasında gezinirken "kapalı bir sistem" içerisinde hareket ettiğini söyler. Birey bu sistem içerisinde bir mekândan diğerine geçerken gözetimden kurtulamaz ve sürekli olarak disipline edilir durur. Han'a göre bu eski sistemin temsilî hayvanı köstebektir. Kendisine tayin edilmiş kapalı bir habitat içerisinde hareket kabiliyeti nispeten kısıtlı olan köstebek, erken kapitalist dönemin işçisine karşılık gelir. Hâlbuki geç kapitalist dönemde "hareket alanı kapalı mekânlar olmayan", girişimci/müteşebbis neoliberal *süje* (*subject: özne-unsur*) ise yılan tarafından temsil edilir: "Köstebek hazır döşenmiş mekânlarda hareket eder ve böylelikle de mekânın kısıtlamalarına boyun eğmiş olur. Tabi bir *özne*dir (*Subjekt*) köstebek. Yılansa mekânı hareketiyle kullanıma açtığı ölçüde bir proje (*Proje*)."

Bauman (2011b), kullanılıp atılabilirliğin (*disposability*) egemen kılındığı akışkan eğitim anlayışında bilginin yerini malumatın/enformasyonun almasından yana muzdarip oluşunu da hassaten ifade eder. Ignazia Ramonet'ten yaptığı alıntıyla son otuz yılda imal edilen malumatın beş bin yıllık imalattan daha fazla olduğunu vurgular. Daha trajik bir misal ise New York Times'ın Pazar günleri yayımlanan versiyonunda 18. yüzyılda kültürlü bir insanın ömrü boyunca edinebileceğinden daha fazla malumat olduğudur. Bauman, akışkan bireyin baş edemediği bu malumat tufanında boğulduğunu söyler.

Byung-Chul Han da malumatın olumsuzluğuna vurgu yapar. Han'a (2019b: 61) göre malumat, doğası gereği "pornografik"tir. Şeffaf olan ve gözün kendisiyle hemen ilişkiye girebileceği bir mahiyeti haiz olan malumat yığını ona göre de bir kasırgayı ifade eder. Malumatın bir gürültü (*noise*) olduğunu ve insanı tefessüh ettiğini, bilginin ise bir ses (*voice*) olduğunu ve insanı inşa ettiğini söyleyen Han,

malumatın negatifliği konusunda tavrını oldukça net takınır: "Ne kadar çok enformasyon serbest kalırsa dünya o kadar karmaşıklaşır. Hiper-enformasyon ve hiper-iletişim karanlıkta bir ışık olamaz."

Bauman (2008a: 160), akışkan modern dünyada birçok şey gibi eğitimin de dönüşüme tâbi tutulduğunu ifade ederek "eğitim" üzerindeki vurgunun geç-modern dünyada artık "öğrenme"ye kaydırıldığını söyler. Bu zeminde eğitim kavramı mevzubahis olduğunda eğitimcilere ve topluma düşen sorumluluk, öğrenme ile birlikte öğrenen öznenin omuzlarına yüklenmiştir. Dahası, Bauman'a göre *hayat boyu öğrenme* kavramının ikame edilmesi ile birlikte öğrenen özneye yüklenen sorumluluk duygusu daha da ağırlaştırılmış bir şekilde hususiyle yöneticilerin üstlenmesi gereken olumsuz sosyo-ekonomik etkilerin sorumluluğu da öğrenmeye yapılan vurgu neticesinde, başa çıkamayacağı devasa sosyo-ekonomik eşitsizliklerin karşısında hiçbir gücü olmayan bireye mâl edilir.

Byung-Chul Han ise hayat boyu öğrenmeye sorumluluk yönünden değil de bireyi keşmekeşe sevk eden hususiyeti üzerinden değinir. Han'a (2020b: 28) göre neoliberal eğitim anlayışı, bireyin hemen her anını işgal edecek bir satha nüfuz edecek şekilde teşekkül etmiştir. Nitekim hayat boyu öğrenme anlayışı da bu yönüyle bireyi hayatı boyunca inşa edilebilecek bir *süje* olarak konumlandıran neoliberal bir politikadır: "Hayat boyu öğrenme, ikmali (*completion*) ihtiva etmez, o yalnızca hayat boyu imalatı (*life-long production*) içerimler." Hayat boyu imalat, ömrü, bireyin kendisini mütemadiyen işleyebileceği bir zaman dilimine dönüştürerek *Burnout*'u (tükenmişlik) genişletme işlevi görür. Tükenmişliğin yaşamın her alanına sirayet edişini netice veren sömürülebilirliğin felsefi zemini ise "kendini gerçekleştirme" (*self-realization*) idealinde karşılık bulur. Han'a (2018b: 38) göre "kendini yabancılaştırma, kendini optimize etme ve kendini gerçekleştirme süreciyle vuku bulmaktadır." Bu süreç ise özgürlük fikriyle işlendiğinden sömürü birey tarafından fark edilememektedir:

> Neoliberal rejimin iktidar tekniği ince bir biçim almıştır. Doğrudan bireyi ele geçirmez. Daha ziyade bireyin kendiliğinden, tahakküm bağlamını kendi içine yansıtacak ve bunu özgürlük olarak yorumlayacak şekilde kendine etki etmesini sağlar. Kendini optimize etme ve boyunduruk altına girme, özgürlük ve sömürü bu noktada aynı şey haline gelir (2019a: 35).

Özgürlük ve sömürünün aynı şey hâline geldiği neoliberal ortamda artık yaşam koçlarının eşlik ettiği ve kişisel gelişimin öncelendiği bir hayat tarzı bireye çok da fark ettirilmeden hâkim hâle getirilir:

> Neoliberal psikopolitika giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat ediyor. Çok sayıdaki kendini yönetme atölyeleri, motivasyon artırıcı hafta sonları, yaşam koçları, kişilik geliştirme seminerleri ve zihin antrenmanları kendini optimize etme ve verimliliği artırma konusunda sınır olmadığı vaadini dile getiriyor. Bunlar yalnızca çalışma saatlerini değil, bireyin tümünü, bütün dikkatini, hatta bizzat hayatını sömürme amaçlı neoliberal tahakküm teknikleri tarafından yönlendirilmektedir. Bu teknikler insanı keşfeder ve bizzat onu sömürünün nesnesi yapar (2019a: 37).

Bauman da kendini gerçekleştirmeye aynı olumsuzluk vurgusuyla temas eder. Rein Raud ile söyleştiği *Benlik Pratikleri*'nde Raud'a şu soruyu yöneltir: "Ama gelgelelim *kendi* kendini gerçekleştirme, neoliberal politikaların yaptığı 'kader' – fazlasıyla benim kontrolüm dışındaki dış koşullar– manipülasyonunun üzerini örtmek için günümüz hegemonik neoliberal ideolojisinin bol bol suiistimal ettiği bir söylence değil de nedir?" Bauman devamında kendini gerçekleştirmenin bir manipülasyon oluşunu da gündeme getirir ve hatta kendini gerçekleştirmeyi "kişinin sağduyulu davranabilme ve manevra yapma kapasitesine bırakılmış alana yapılan bir taarruz" olarak görür (Bauman ve Raud, 2018: 99). Bauman (2008b: 66) bu noktada Lipovetsky'den yaptığı alıntıyla "disiplinci, gözüpek ve ahlakçı bireyciliğin" yerini "kişisel başarıyı varoluşun esas amacı hâline getiren hazcı, psikolojik 'alakart bir bireyciliğe' bırakmıştır." der.

Kendini gerçekleştirme, kendine yatırım yapma dayatması altında yaşam sürmek zorunda olan süjeyi gündeme getirir. Bu durum Byung-Chul Han'ın -*meli/malı* kipinden -*ebilmek* kipine geçişi ifade ettiği neoliberal mantalitenin olağan ortamında vuku bulur. Bauman (2008b: 115-116) da kipler hususunda Han'a yakın bir tespiti dile getirir: "Paradoksal bir şekilde baskı, bariz zorlamaya başvurmadığında ve şiddet tehdidinde bulunmadığından direnmesi, karşı koyması ve püskürtmesi en güç şeydir. 'Bunu yapmalısın (veya yapmamalısın), yoksa' buyruğu, kin uyandırır ve isyana neden olur. Öte yandan, 'onu istiyorsun, hak ediyorsun; o sana ait, onu elde edebilirsin, öyleyse git yakala onu' tavsiyesi sürekli olarak övgüye aç bir *amour de soi* [benlik sevgisi] teşvik eder."

Lakin Han, Bauman'dan farklı olarak ısrarla günümüz neoliberal toplumunun bir *olumluluk toplumu* oluşunu sıklıkla gündeme getirir ve hatta kendini optimize etmenin de esas amacının kusursuz iş görmek olduğunu ve kusursuz iş görmek için de pürüzlerin/olumsuzlukların giderilmesi gerektiğini vurgular:

> Kendini optimize etmeyi talep eden neoliberal buyruk sadece sistem içerisinde kusursuz iş görmenin hizmetindedir. Verimlilik ve performansı artırmak için tıkanmalar, zayıflıklar ve hatalar tedaviyle giderilmelidir. Bu amaçla her şey ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hale getirilerek pazarın mantığına teslim edilir. İyi bir hayat tasası değildir kendini optimize etme çabasının ardındaki. Bizzat sistemik zorlamalar, ölçülebilir pazar başarısıdır bunu zorunlu kılan. (2019a: 37).

Her iki düşünürün de analiz ettikleri geç modern dünyanın kuşatıcılığından kendimizi nasıl kurtarabileceğimize yönelik (kendilerince) çözüm önerileri de mevcuttur. Bu hususta Bauman, tüm akışkan modernite tahlillerinin ardından kaleme aldığı *Yaşam Sanatı* kitabında bizi tüm araçlarıyla kuşatan akışkan dünyanın "gerçekliğine" ötekini dikkate alan bir yaşam sanatını hâkim kılarak karşı çıkabileceğimizi ya da bunu yaparak en azından belli bir oranda mukavemet sergileyebileceğimizi ifade eder, çünkü ona göre "akışkan modern tüketicilerin ihtiyaç duyduğu ve uğruna mücadele etmeleri için her açıdan tavsiye aldıkları, dürtüldükleri ve cesaretlendirildikleri uzam, yalnızca diğer insanları -ancak özellikle de yardım eden ve/ veya yardıma muhtaç olabilecek insanları- bertaraf edip küçülterek kazanılabilir. (Bauman, 2008b: 162)" Bu zeminde ona göre diğer insanları/ötekini bertaraf etmeyecek bir sanatın hâkim kılınabileceği bir yaşam, akışkan hayata karşı koyuşun ipuçlarını barındırabilir.

Byung-Chul Han (2019a: 84) da *Psikopolitika*'da önerisinin hemen öncesinde yaşam sanatına değinir ve "Yaşam sanatı Foucault'dan hareketle tamamen başka bir yorum biçimini ortaya çıkaran bir özgürlük pratiği olarak görülebilir." der. Foucault'dan yaptığı alıntıyla yaşam sanatının "psikolojiyi öldürmek ve gerek kendinden hareketle, gerekse diğer bireysellikler birlikte, adı olmayan özler, ilişkiler, nitelikler ortaya çıkarmak" olduğunu ve bu başarılamadığı takdirde hayatın da yaşanmaya değer olmayacağını vurgular. Lakin Han'ın ifade ettiği yaşam sanatı, Bauman'ınkine nazaran birtakım farklılıkları ihtiva eder. Han, Bauman gibi ötekine değil de katılımcı toplumun dejenere edici niteliğinden kendini olabildiğince yalıtmaya atıf yaparak modern mutezil, münzevi bir budala olmayı salık verir:

> Budala modern mutezildir, heretiktir. Herezi köken olarak seçim anlamına gelir. Bu anlamda heretiğin seçim özgürlüğü vardır. Ortodoksluktan ayrılma cesaretini gösterir. Uyum baskısından kendini cesurca kurtarır. Heretik olarak budala uyuşma zorlamasına karşı direniğin simgesidir. Münzeviliğin büyüsünü kurtarır. Giderek artan uyum baskısı nedeniyle günümüzde heretik bilinci geliştirmek her zamankinden daha acildir (2019a: 87).

5 Sonuç

Akışkan modernite veya modern performans toplumu, 1980 sonrasında değişime uğramaya başlayan, fakat 2000'li yıllarla birlikte dünyada daha geniş bir satıhta etkisini gösteren sosyo-politik ortamı ifade etmektedir. Larner (2000: 7) bu sosyo-politik ortamın değerlerinin, "birey, seçim özgürlüğü, pazar güvenliği, 'bırakınız yapsınlar' anlayışı ve minimize edilmiş hükmetme anlayışı" olduğu kanaatindedir. Bu manzarayı detaylıca betimleyen, Bauman'ın *akışkan modernite* kavramsallaştırması ile Byung-Chul Han'ın *modern performans toplumu* tabiri Larner'in ifade ettiği bu süreci oldukça derinlikli bir şekilde ele alan farklı mefhumlar olarak tezahür etmektedir. Bu anlamda Bauman'ın ve Han'ın farklı kavramlar kullanarak analiz ettikleri dönem ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde yorumlamaların büyük oranda birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

Bauman'ın akışkan modernite ve Byung-Chul Han'ın modern performans toplumu analizlerinde eğitimi okul dışında vuku bulan oldukça kapsamlı bir süreç olarak ele aldıkları anlaşılmaktadır. Eğitimin genellikle öğretime indirgendiği ve "davranış değişikliği" olarak ele alındığı (bkz. Ertürk, 1972: 12) günümüz dünyasında Bauman'ın ve Han'ın bu yaklaşımları eğitimin Almanca'daki felsefi derinliği içerisinde ele alındığı şekliyle *Bildung*'u ve Türkçedeki talim ve terbiyeyi mezceden *maarif* kavramını akla getirmektedir. Eğitimi sosyolojik ve felsefi zeminde okulun dışına çıkartarak tahlil eden bu yaklaşımın günümüz toplumundaki eğitim algısını idrak etmek için oldukça önemli olduğu söylenebilir. Nitekim Bauman, akışkan moderniteyi özetlediği *Akışkan Hayat* kitabının girişinde tüm bu genel manzarayı betimledikten sonra sözlerini kendimizi bu kuşatıcılıktan nasıl kurtaracağımıza

getirerek nihayete erdirir. Bu esaslı soru karşısında çarenin eğitimde olduğunu ifade eden mütefekkirimiz, tam bu noktada eğitimin mahiyeti hususundaki çağdaş ikilemi gündeme getirir. Sözlerini de bu minvalde akışkan eğitime karşı içinde bulunduğumuz vaziyeti bir nebze de olsa anlamamıza vesile olabilecek eleştirel pedagojinin önemli olduğu vurgular. Bu eleştirel yaklaşımın hâlihazırdaki manzarayı anlayabilmek için hayati olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bauman'ın ve Byung-Chul Han'ın geç modern dönemde her ortamda eğitilerek imal edilmekte olan insan tipolojisini ortaya çıkaran koşulları detaylıca irdeledikleri analizleri aslında her iki düşünürün de yaklaşımlarının birbirini tamamladığını da göstermektedir. Bu anlamda Bauman'ın sosyolojik tespitlerinin Byung-Chul Han'ın felsefi tahlilleriyle birçok noktada birbirini tamamlayan saptamaları dillendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. İki düşünürün görüşleri bağlamında birçok noktada sosyolojinin açıklayıcılığının felsefi tahlillerin derinliğiyle daha iyi anlaşılabilir bir zeminde konumlandırıldığı görülmektedir.

Bauman'ın ve Byung-Chul Han'ın geç modern dünyanın olumsuzlukları karşısındaki çözüm önerilerinin de temelde birbirleriyle paralellik arz ettiği, lakin nüanslarda ayrıştıkları görülmektedir. Bu anlamda Bauman'ın, özellikle Levinas'ın, ötekiyle inşa edilebilecek bir ilişkiyi öne çıkaran felsefi yaklaşımlarını seküler bir zeminde ele alarak bunun üzerinden yaşam sanatını öne çıkardığı; buna karşın Byung-Chul Han'ın da katılımcılık sayesinde her bireyi bir performans süjesine dönüştürmeyi hedefleyen katılımcı topluma karşı heretik, münzevi bir budala olmayı telkin ederek inzivayı daha değerli gördüğü anlaşılmaktadır. Son olarak Bauman'ın ve Byung-Chul Han'ın geç modern dünyaya yaklaşımlarının ele alınacağı daha kapsamlı çalışmaların sosyolojinin ve felsefenin birbirini tamamlayan hususiyetlerini mezceden bütünlüklü bir perspektifi hâkim kılabileceği söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Bauman, Z. (2005a). Education in liquid modernity. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, *27*(4), 303-317.

Bauman, Z. (2005b). *Liquid life*. Cambridge: Polity.

Bauman, Z. (2007). *Liquid times: Living in an Age of uncertainty*. Cambridge: Polity.

Bauman, Z. (2008a). *Akışkan hayat*. İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2008b). *Yaşam sanatı.* İstanbul: Versus.

Bauman, Z. (2011a). *Collateral damage: Social inequalities in a global age*. Cambridge: Polity.

Bauman, Z. (2011b). *Liquid modern challenges to education*. Padova: Padova University Press.

Bauman, Z. (2012). *Yasa koyucular ile yorumlayıcılar*. İstanbul: Metis.

Bauman, Z. ve Tablet, S. (2017). Interview with Zymunt Bauman: From the modern project to the liquid world. The*ory, Culture & Society, 34*(7-8), 131-146.

Bauman, Z. (2018). *Özgürlük*. İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. ve Raud, R. (2018). *Benlik pratikleri*. İstanbul: Ayrıntı.

Bauman, Z. (2019). *Akışkan modernite*. İstanbul: Can.

Bauman, Z. (2021). *Kapımızdaki yabancılar*. İstanbul: Ayrıntı.

Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Yelkentepe.

Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. New York: Pantheon.

Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. İstanbul: Ayrıntı.

Freire, P. (2010). *Ezilenlerin pedagojisi.* İstanbul: Ayrıntı.

Han, B.-C. (2018a). *Yorgunluk toplumu*. İstanbul: Açılım.

Han, B.-C. (2018b). *The Expulsion of the other*. Cambridge: Polity.

Han, B.-C. (2019a). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri*. İstanbul: Metis.

Han, B.-C. (2019b). *Şeffaflık toplumu*. İstanbul: Metis.

Han, B.-C. (2020a). *İktidar nedir?* İstanbul: İnsan Yayınları.

Han, B.-C. (2020b). *The disappearance of rituals*. Cambirdge: Polity.

Larner, W. (2000). Neoliberalism: Policy, ideology, governmentality. *Studies in Political Economy*, *63*(1), 5-25.

Marx, K. ve Engels, F. (2003). *Komünist Parti manifestosu*. İstanbul: Eriş.

Rose, N. ve Miller, P. (1992). Political power beyond the State: Problematics of government. *British Journal of Sociology, 43*(2), 173-220.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam® 2022 3 (1) 90-103
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.1.7

Derleme Makale ◆ Review Article

Sosyoloji, Kriminoloji ve Fotoğraf

Sociology, Criminology and the Photograph

Özen Özlem ÖZCAN*

0000-0003-4333-9867

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 13. 10. 2021
Düzeltme Talebi: 18.03. 2022
Son Düzeltme: 20.03. 2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayım: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Fotoğraf
Görsel Kriminoloji
Suç
Suçlu Davranışı

ÖZ

Suç sosyolojisi bağlamında yapılan çalışmaların kriminolojinin ortaya çıkışındaki katkıları yadsınamaz. Suç ve suçlu davranışının meydana gelmesinde psikolojik faktörler olduğu kadar sosyolojik faktörler de bulunmaktadır. Sosyolojinin çalışma alanlarının birçoğu, suç ve suçlu davranışının, sebebi veya sonucu olarak karşımıza çıkmakta ve öncül toplumsal sorunlardan biri olması nedeniyle, sosyolojik açıdan ele alınması önem taşımaktadır. Bu çalışmada ise bir sosyolog bakış açısıyla görsel kriminoloji ele alınıp görsellik fotoğraf ile sınırlandırılarak incelenmiştir. Görsel kriminolojide fotoğraf ölçeğinde, el ilanları, reklamlar, uyarı niteliğindeki görseller (sigara içilmez vb.) değerlendirme dışı bırakılmıştır. Görsel verilerden faydalanarak, suç ve suçlu davranışının açıklanması, sosyolojik faktörlerin önemini daha da arttırmaktadır. Bu durum bize suç ve suçlu davranışının sadece psikolojiyle alakalı olmadığı yönündeki fikri güçlü bir şekilde desteklemeye avantaj sağlar. Çalışmanın yöntemi, literatür taramasına dayalı olarak betimsel analizdir. Suç teorileri kısaca özetlenip görsel kriminoloji başlığı altında, öncelikle sosyoloji ve kriminoloji ilişkisine değinilmiştir. Görsel kriminoloji informal başka bir deyişle yazılı olmayan kurallarla ilgilidir. Bu doğrultuda fotoğrafların suç ve suçlu davranışı açısından bir sınıflandırılması yapılmıştır. Yapılan bu sınıflandırma neticesinde fotoğrafın görsel kriminoloji içerisindeki yeri, önemi ve katkıları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan yapılan bu sınıflandırma çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

ARTICLE INFO

Submitted: 13.10.2021
Revision Requested: 18.03.2022
Final Revision Received: 20.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology
Photograph
Visual Criminology
Crime
Criminal Behavior

A B S T R A C T

The contributions of studies conducted in the context of the sociology of crime to the emergence of criminology cannot be denied. There are sociological and psychological factors in the emergence of crime and criminal behaviour. Many fields of study of sociology confront us as a cause or a result of crime and criminal behaviour, and it is essential to consider it sociologically since it is one of the primary social problems. In this study, visual criminology was discussed from a sociologist's point of view, and visuality was examined by limiting it to photography. Flyers, advertisements, and warning images (No Smoking, etc.) are excluded from the photo limitation in visual criminology. The disclosure of crime and criminal behaviour further increases the importance of sociological factors by using optical data. I am explaining crime and criminal behaviour by using visible data further increases the volume of sociological factors. This gives us the advantage of strongly supporting the idea that crime and criminal behaviour are not just about psychology. The study method is a descriptive analysis based on a literature review. The theories of crime are summarised, and the relationship between sociology and criminology is mentioned first under visual criminology. Visual criminology is informal, in other words, about unwritten rules. Accordingly, a classification of the photographs is made in terms of crime and criminal behaviour. As a result of this classification, it is aimed to show the place, importance and contributions of photography in visual criminology. This classification constitutes the original aspect of the study.

**Bu makale, yazarın, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı "Kriminolojide Yeni Bir Yaklaşım: Görsel Kriminoloji" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden uyarlanmıştır.

***Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Özen Özlem Özcan, (Doktora Öğrencisi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Antalya, Türkiye oz.enlemcan@gmail.com

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Özcan, Ö.Ö. (2022). Sosyoloji, kriminoloji ve fotoğraf. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(1), 90-103. doi:10.52108/2757-5942.3.1.7

1 Giriş

Suç bilimi diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi uzun bir tarihi geçmişe sahip olsa da kriminolojinin modern anlamda başlangıç noktası Avrupa'nın aydınlanma dönemidir. Sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi suç bilimi de Platon ve Aristo'nun birkaç cümlesine dayandırılarak tarihi temel kazandırılmaya çalışılır. Günümüzde kriminoloji biliminin kurucu babası olarak görülen Cesare Beccaria'nın 1764'te kaleme aldığı *Suçlar ve Cezalar Üzerine (On Crimes and Punishment)* adlı eseri modern kriminolojinin başlangıç eseri; 1885'te Raffael Garofalo'nun suçun, doğal olarak tanımlanması, doğal suçlar, suçluların ayırıcı özellikleri ve suçlulara yapılması gerekenlerle ilgili konuları kapsayan ilk *Kriminoloji* adını taşıyan eseri de kriminolojinin öncü eserlerinden olduğu kabul edilmektedir (Sözer ve Balcıoğlu, 2016: 5-6).

Kriminolojiye teorik yaklaşımlara bakıldığında, klasik okulun suç ve suçluluğu açıklamasında faydacılık ön planda yer almaktadır ve önemli olan bireyleri suçtan caydırabilmektir. Caydırıcılık teorisi ile kısa sürede, ölçülü ve kesin olarak cezalandırma söz konusudur ve bireylerin, rasyonel hesaplamalarla, cezanın daha fazla zarar vereceğini dolayısıyla suçun faydalı olmadığı sonucuna varılarak suç ve suçlu davranıştan uzaklaştırılması amaçlanmıştır (Muş: 2016). Suçun meydana gelmesindeki faktörleri ortadan kaldırarak önlenebileceğini savunan neoklasik okulun; sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin etkisiyle şekillendiğini ve suç davranışından ziyade suçlu bireye odaklandığını söylemek mümkündür. Biyolojik teorilerde ise suç ve suçlu davranışının açıklanmasında mahkûmlar üzerinde yapılan deneylerin sonuçlarının etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Lombroso'nun çalışmaları öne çıkmaktadır; bireylerin suçlu olmasında fiziksel görünüşlerinin etkisi olabileceğini savunmuştur. Aynı şekilde Rosenthal'ın soyaçekim ile suçu ilişkilendirme çabaları biyolojik teorilerde ön planda yer alır (Akıncı, 2013). Suçun ve suçlu davranışının psikolojik bakış açısıyla ele alınmasında, öncelikle Henry Goddard'ın zekâ ve suçluluk arasındaki korelasyonla ilgili çalışmalarına yer verilmiş ve zekâ testleri ile bireylerin suça eğilimleri araştırılmıştır (Dolu, 2012).

Suçun gerçekleşmesiyle ilgili çalışmalarda psikolojik teorilerde öne çıkan isim ise Freud ve psikoanalitik yaklaşımdır. Onun çalışmaları, arkeoloji, antropoloji, kriminoloji gibi birçok uygulamalı bilimde yer alır (Demirbaş, 2010). Suç ve suçlu davranışı genel anlamda sosyoloji ağırlıklı çalışılmaktadır çünkü suçlu davranış, sosyal ortamda gerçekleşmektedir ve çoğu kriminolog suç olgusunu sosyolojik perspektiften çalıştığı için bu disiplinin temel teorileri sosyoloji ağırlıklı olmaya başlamıştır (Walsh ve Ellis, 2007: 3). Sosyolojik suç teorilerinde genel olarak klasik ve pozitivist akım başat konumdadır. Klasik akımda hakim görüş; bireyler suçlu davranışa göre elde edecekleri fayda ve zararları rasyonel olarak hesaplarlar ve yarar fazla ise suç işlerler (Cullen ve Agnew, 2003). Pozitivist akım, suçluların rasyonel hesaplamalar ile hareket etmediklerini ve bazı kalıtsal, *biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyolojik* faktörler tarafından suça itildiğini öne sürmektedir (Paternoster ve Bachman, 2001: 48-49). Rasyonel seçim teorisinde bireylerin diğer faktörlere ek olarak ahlaki unsurları da değerlendirmeye aldığı görülür. Rutin aktiviteler teorisinde suç işleme kararı, hedeflerin uygunluğu ile değerlendirilir. Suç ve suçlu davranışının açıklanmasında birey odaklı olmaktan ziyade çevresel faktörler, ekonomik olaylar, savaş gibi sosyal hayatın içinde yer alan birçok etken kuramsal perspektifle incelenmiştir. Emile Durkheim'ın anomi yaklaşımı bu noktada öne çıkmaktadır. Zira suçluluğun olmadığı bir toplum yoktur, sosyal yapıdaki uyumsuzluklar ve düzensizlikler anomiye neden olmaktadır (Demirbaş, 2010: 122).

Sosyolojik bakış açısıyla bir diğer önemli teori sosyalleşme teorileridir. Kültür çatışma ve alt kültür teorileri, suç ve suçlu davranışını açıklamada farklı değerlerin çatışmasını, benzer değerleri paylaşan bireylerin sosyalleşme sürecinde suç olgusunun bir grup davranışı sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Chicago Okulu ise, ekolojik yaklaşım olarak da adlandırılır, coğrafi özelliklerin suç oranlarında etkili olduğunu belirtmektedir. Sosyolojik bakış açısında hasta olan toplumdur (İçli, 2004).

Suç konusunda sosyoloji ve kriminoloji birbirini tamamlayan çalışmalar gerçekleştirmektedir. 2010 yılında Amerikan Sosyoloji Derneği (ASA), sosyoloji ve kriminoloji arasındaki ilişkileri inceleyen dört yıllık bir çalışma hakkında rapor yayımlamıştır. Yayımlanan raporda, ceza adaletinin güçlü sosyolojik temellerle en iyi şekilde hizmet edebileceği; bunun sebebi de disiplinlerin birçok ortak zemine sahip olması ve daha fazla iş birliği yoluyla kazanımların artacağı şeklinde belirtilmiştir. Rapor, kriminolojinin sosyolojinin uzmanlığı olarak mı yoksa başka bir disiplinlerarası ve ilgili alan

olarak mı görülmesi gerektiğine dair tartışmalarda yankılanan 1960'ların ortalarındaki bölünmenin yansıttığı gibi, kriminoloji programlarının kurumlar içindeki yeri hakkında devam eden tartışmalarla bağlantı kurmaktadır (Cambre, 2019: 647-648). Ayrıca yayımlanan raporda, sosyoloji, kriminoloji ve ceza adaleti arasındaki çatışma ve iş birliği tarihsel bağlamla tanımlanmıştır. Suçun şeklini ve toplumun tepkisini daha iyi anlama ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Sosyologlar, kriminolojik bilgi üzerinde tekel olunmadığını iddia ederken, bu tür anlayışlar uzun zamandır sosyolojik araştırmanın konusu olmuştur (MacDonald, 2010: 8). Önemli bir diğer unsur; sosyal bilimlerde nitel araştırmalar yapılırken hem metin hem de görüntü, veri depolama, kodlama, hatırlatma notları alma, saha notları gibi, bazı işlemlerden geçer ve bu işlemler için çeşitli programlardan faydalanılır. Kullanılan programlar farklı saha çalışmalarından gelen veriyi ve görüntüleri birleştirebilmekte ve çeşitli demografik verilere göre sınıflandırabilmektedir. Teknolojinin nitel çalışmalara büyük faydalar sağladığı bir gerçektir ancak önemli olan veriyi teoriye transfer edebilmektir. Bir yazılımın teori ve pratiği bir araya getiremeyeceğinden, burada sosyolojinin görevi daha da kritik hale gelmektedir (Ertong, 2012: 35).

Çalışmanın ana unsurunu oluşturan fotoğrafa bakıldığında, 19. yüzyılın sanatta fotoğrafı, bilimde de sosyolojiyi ortaya çıkardığı ve bunun sebebinin de dönemin toplumsal şartları olduğu çok sık vurgulanır (Dora, 2003: 15-16). Sosyoloji ve fotoğrafın Avrupa'da eş zamanlı olarak aynı yüzyılda ve aynı toplumsal olayların ardından ortaya çıkmasına istinaden Harper (1988); fotoğrafında tıpkı sosyoloji gibi sanayi ve burjuva devriminin ürünü olduğunu ve icadından bugüne toplumun çözümlenmesinde bir araç olarak kullanıldığını belirtmiş ve öncesinde yalnızca zenginler ve güçlülerin resim ya da diğer görsel sanatlar aracılığıyla görsel bir dünyaya sahip olabiliyorken, fotoğraf imgesinin kitlesel üretimi ve dağıtımı ile birlikte görsel dünyanın herkes için daha erişilebilir olduğunu vurgulamıştır.

2 Görsellik, Temsiliyet ve Fotoğraf

Görselliğin ayrı bir çalışma alanı olmasından önce, özellikle sosyolojide tarihsel olarak bakıldığında görüntü üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur. Buri (2012)'nin çalışmasında yer alan; 1908 yılında Simmel'in duyular sosyolojisi çerçevesinde görme duyusunun kent hayatındaki öneminin vurguladığı eseri ve Goffmann (1967)'ın sosyal etkileşimde gündelik hayatta bedenin performansını tartışırken benliğin sözel olmayan temsiliyetinden bahsetmesi örnek olarak verilebilir. Toplumsal cinsiyet rollerini öne çıkaran reklamlar üzerine yaptığı ampirik çalışmada yine Goffman (1967) bu rollerin görsel olarak nasıl yansıtıldığını araştırmıştır. Bourdieu (1965) ise çalışmasında gündelik hayatta sosyal entegrasyonda fotoğrafın nasıl kullanıldığına odaklanmıştır (Ertong, 2012: 32).

Sosyolojinin kuruluş amaçlarından en önemlisi tıpkı fotoğrafın bugünkü kullanımında olduğu gibi kitle davranışlarını tahmin etmek ve değiştirmekti. Aradaki fark; sosyoloji olayları önceden tahmin edip müdahale etme amacı taşımaktayken, tarihe yön vermek de istemekteydi. Fotoğrafın ise bugün, tarihe hem tanıklık hem de müdahale ettiği belirtilmektedir (Dora, 2003: 112). Yaşadığımız dijital çağda görsellerin, gerçekliği tam olarak yansıtması konusunda kesin bir karar verilememektedir. Karadağ (2000: 9) bu durumu, teknolojinin ulaştığı noktada, yaşamsal gerçekliği fotoğrafla aktarma biçiminin inandırıcı bir yol olmadığı yönünde eleştirmektedir. Geleneksel fotoğraf anlayışının artık terk edildiği yeni bir döneme girmiş olduğumuzu çünkü fotoğraf görüntüleri üzerinde denetlenemeyen bir şekilde her türlü müdahalenin yapıldığı bu yeni süreçte, fotoğraf yoluyla gerçekliğin nasıl yansıtılacağı ve fotoğrafçının da bu ortamda, görsel tanıklık görevini nasıl gerçekleştireceğinin bir soru olarak aklımıza takıldığını belirtir. Bir sosyolog, fotoğrafı yorumlarken, sadece görsel olanı değil, fazlasını da görebilmektedir. Sontag (2011) bu noktada fotoğrafın gücünün, onun gerçeği olduğu gibi yansıtmasından kaynaklanmadığını vurgular. Düşünüldüğü gibi fotoğrafın tek amacı gerçeği göstermek değil; bu kullanım amaçlarından sadece biridir. Dolayısıyla görüntüye kaydedilmiş nesnelerin yardımıyla fikir ortaya koymak işi, başlangıcından bugüne, sadece fotoğrafın vazgeçilmez bir görevi gibi gösterilmiştir (Karadağ, 2000: 12).

İnternet teknolojileri ve sosyal medya paylaşımları, dijital çağdaki hızlı değişim ve dönüşümün birer göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak sosyal bilimler ve özellikle sosyolojide dijital çağ gereklilikleri hem araştırma sürecine hem de araştırma konularına yansımış durumdadır.

Başka bir ifade ile sosyal bilimlerin yaşanılan değişim sürecinden derinden etkilenmesi söz konusudur. Bahsedilen bu değişimin içinde en dikkat çekici olanı analiz sürecinde görsel ögelerin de olduğu ve kriminoloji gibi suç ve suçlu davranışı üzerine çalışan bir disiplinde görsellerin hesaba katılmasıdır. Bu bağlamda görsel kriminoloji, kriminolojinin birçok alanında analiz sürecine görselleri de dâhil eden yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde sosyoloji de gelişmelere göre yeni bir tavır belirlemiş, görsel sosyoloji yaklaşımını ortaya koymuştur. Görsel sosyoloji, kriminoloji teorilerinin giderek sosyolojiye yakınlaşması fikrini doğrular niteliktedir. Günümüzde Weber'in etkisiyle anlama kavramına yoğunlaşan sosyoloji, suç ve suçlu davranışının, delil, analiz, ispat konusunda görsel unsurları da hesaba katmak gerektiğini göstermektedir. Bu gelişmeler, suç ve suçlu davranışının, görseller aracılığıyla ortaya konulduğu yeni bir yaklaşım olan görsel kriminolojinin önemini vurgulamaktadır.

3 Disiplinlerarasılık ve Görsel Kriminoloji

Geniş açıdan bakıldığında kriminoloji farklı bilimlerin suç ile ilgili açıklamalarından yararlanan disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Ekonomi, hukuk, sosyoloji, biyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi disiplinler kendi perspektiflerinden suç ve suçlu davranışını açıklamaya çalışmakta ve bu yapılan katkılar interdisipliner bir bilim olan kriminolojiyi güçlendirmektedir (Sözer ve Balcıoğlu, 2016: 5).

Türkiye'deki kriminoloji çalışmaları için Dolu (2012:38), sosyal bilimcilerin kriminolojiye yeterli ilgi göstermemesinin ve kriminolojik çalışmalar yapan akademisyenlerin de çoğunlukla ceza hukukçularından olmasının bu bilim dalının Türkiye'de geri kalmasına neden olduğunu belirtir ancak görsel sosyolojiye giderek artan ilgi ile suç konusunda çalışan sosyologların da görsel kriminoloji alanına daha fazla katkı sağlayacakları öngörülmektedir.

Kriminolojide yeni bir yaklaşım olan görsel kriminoloji adını, *Theoretical Criminology*'nin özel sayısında Nicole Rafter'dan almıştır (Cambre, 2019: 648). Çalışmalarını Cesare Lombroso'nun kriminal antropolojisinin görsel bileşenlerinden yola çıkarak gerçekleştiren Rafter, Foucault'nun çok az illüstrasyon kullanmasına rağmen, olağanüstü görsel düşünceye sahip olduğunu ve bu sebeple görsel kriminolojinin öncüsü olarak gördüğünü belirtir. Rafter'ın görsel kriminoloji alanına yaptığı katkılar önemlidir (West, 2017: 279).

Görselliği, sosyoloji ve kriminolojiyle olan ilişkisinin tarihsel gelişimi açısından kısaca özetleyecek olursak; Marksist nitelikli birikime 1920'lerden itibaren Frankfurt Okulu'nun yaptığı eleştirel katkılar, 1960'lardan sonra hızla gelişen İngiliz Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde yapılan kültürel incelemeler, göstergebilim çalışmaları, postmodern yaklaşımlar, sanat toplum etkileşimine yapılan vurgu, kitle iletişim araçlarının etkileri ve medya yapılanması mülkiyeti konularındaki incelemeler ve teorik tartışmalar görselliğin araştırılması için oldukça verimli bir zemin oluşturmuştur. Gilian Rose, *Visual Methodologies* adlı kitabında (2001: 15,16), görsel imgeleri eleştirel olarak değerlendirmek için gerekenleri açıklamaktadır. Eleştirel bir bakış açısının imgeleri ciddiye aldığını ancak bunun eleştirellikle çelişkili görülebileceğini ve sanat teorisyenlerinin genelde haklı olarak sosyal bilimcilerin imgeleri yeterince dikkatle değerlendiremediklerinden şikâyet ettiğini belirtir. Görsel imgeleri dikkatle incelemek çok önemlidir çünkü görsel yansımaların kendilerine özgü etkileri vardır; imgeler, görme- bakma biçimimize göre değerlendirilir. Eğer bakış biçimi özel olarak tarihsel, coğrafi, kültürel ve sosyal olana yönelikse objektif bakış söz konusu değildir (Çakır, 2014: 92).

Sosyoloji ve kriminoloji alanlarında önemli çalışmaları olan Greek (2005), görsel kriminolojinin, kriminoloji disiplininin ve adalet sisteminin hayati ancak büyük ölçüde de gözden kaçan bir yönü olarak, etnografik alan çalışması, görsel materyallerin yeni medya kullanımı (savaş suçları fotoğrafları vb.) ve delil toplanması gibi bir dizi amaçlar için fotoğraf ve videoların kullanımı şeklinde tanımlanabileceğini belirtir. Ana unsurlarını fotoğraf ve videoların oluşturduğu görsel kriminoloji, interdisipliner olma özelliğiyle birçok bilim dalında kullanılmaktadır.

4 Kriminoloji ve Fotoğrafın Anlam Dünyası

Fotoğrafın suç ile ilgili alanlarda kullanımının tarihsel süreci incelediğinde fotoğraflama teknolojisinden, daha ilk dönemlerinden itibaren denetlemeyi, toplumsal sınıflandırmayı mümkün

kılan işlevleriyle de yararlanılmakta olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde insan yüzünün bu yeni kopyası, tespit edici, kanıtlayıcı, sınıflandırıcı araçlar olmaya başlamıştır. Bu bağlamda verilebilecek en iyi örneklerden biri, fotoğrafın suçlulara yönelik kimlik belirleme aracı olarak kullanılmalarıdır. Görüntülerin kimlik belirleme aracı olarak kullanılması aslında çok daha eskilere dayanmaktadır. 1800'lerden önce suçluların güvenlik dosyalarına portre resimlerinin de eklendiği bilinmektedir (Burke, 2003: 13). Dora (2003: 11) fotoğrafın sosyal belge olarak ilk kullanımının 1846-48 ABD-Meksika savaşında ve 1849 Roma'nın kuşatılmasında çekilen fotoğraflar olduğunu belirtir. İlk kez *delil* olarak kullanımı ise 1871 yılıdır. Sontag (2011) fotoğrafların kanıt özelliği olduğunu ve şüpheyle karşılanan herhangi bir şeyin fotoğrafı gösterildiğinde kanıtlanmış sayıldığını vurgular. Fotoğraf makinesinin faydalı olarak kullanıldığı alanlardan birisi, yaptığı kayıtla suçlayıcı bir nitelik taşımasıdır diye ekler ancak suçlayıcı olduğu kadar masumiyeti de kanıtlama özelliği söz konusudur.

Fotoğrafın polis kayıtlarında en etkili kullanımı New York'ta olmuş, aranan suçluların portreleri panolara asılırken aynı zamanda bu portreler arşivlenmeye başlanmıştır. 1850'lerde New York Emniyet Müdürlüğü hırsızların tanınmasını sağlayacak bir *dolandırıcılar galerisi* hazırlamıştır (Trachtenberg, 1989: 9-28). Kriminolog Alan Sekula ve John Tagg polis teşkilatı ve hapishane kayıtlarının fotoğrafik kimliklerinin nasıl tanımlanacağının anlaşılmasında derin bir katmanlaşma mekanizması olduğunu belirtmişlerdir (Brown, 2016: 6).

Kolluk kuvvetleri fotoğrafın suçluları belgeleme potansiyelini çabuk kavramıştır. 1841'in başlarında Fransız polisi ve 1854 yılında da ilk kez ABD'de San Francisco Polis Teşkilatı, mahkûmların fotoğraflarını eski usul fotoğraf tekniği ile çekmişlerdir. 1840'lardan itibaren de İngiltere'de yeni kurulan polis güçleri, sivil fotoğrafçıları kullanmaya başlamıştır. Teknoloji geliştikçe, polis tarafından toplanan görüntüler, sanayileşme ve kentleşmeye eşlik eden artan suç oranlarına paralel olarak çoğalmıştır. Depolanan fotoğrafların sayısı artıkça, albümlerin yerini dosya dolapları ve sonuçta tam zamanlı çalışanlar gerektiren arşivler ortaya çıkmıştır. Koleksiyonlar genişledikçe, yetkililer tarafından dengesiz ve tutarsız bir şekilde toplanmış devasa ve kaotik portreler meydana gelmiştir. Bu durumda iki ayırt edici çözüm ortaya çıkmıştır; ünlü İngiliz bilim adamı Francis Galton tarafından icat edilen *kompozit portre* yöntemi ve sistematik yaklaşım özelliği taşıyan Fransız bürokrat Alphonse Bertillon tarafından öncülük edilen yöntem. Galton'ın yöntemi kolluk kuvvetlerinde önemli bir pratik kullanım oluşturmamıştır ancak 1882 yılında Bertillon tarafından tasarlanan yöntemle bir Paris polis memuru, geniş fotoğraf koleksiyonları arasında eşsiz bireylerin nasıl tanımlanacağı sorununu çözmüştür. Bertillon'ın antropometrik tekniği, kişinin ön ve yan profil fotoğraflarıyla birleştirilen, spesifik olarak standartlaştırılmış bir formu içermekteydi. Bertillon'ın *konuşan benzerlikler* olarak adlandırdığı, sabıka fotoğrafı olarak bildiğimiz bu resmileştirilmiş fotoğraflar; kişinin yüzünün ve kafasının (kulak, çene, alın, göz, ağız vb.) çeşitli fotoğrafları barındıran fizyognomik prensiplerini içerir. Bu sistem bir yıl içinde Paris polisi tarafından kabul edilmiş ve sonrasında dünya çapında yaygın olarak kullanılmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında, bu antropometri tekniği, daha önce tutuklanmış suçluları tanımlamanın daha etkili ve doğru bir yolu olan parmak izi ile yer değiştirmiştir. Açıktır ki, teknoloji sayesinde günümüzde suçluları ve şüphelileri izlemek ve tespit etmek için yeni yöntemler sunan birçok araç (biometrik ve DNA analizi, dijital görüntüleme ve bilgisayar veri tabanları vb.) bulunmaktadır (Carrabine, 2014: 106-107).

Sontag fotoğrafların kullanımında başka bir yöne dikkat çeker. Paris polisinin Haziran 1871'de Komünarların öldürülmesinde fotoğrafların kullanmalarından itibaren, modern devletlerin giderek daha fazla, eylem yapan kitleleri gözetleyip denetim altında tutmasına yarayan araçlardan biri haline geldiğini belirtir. Bir görüntünün fotoğraf makinesiyle kayda geçirilmesinin başka bir özelliği, onun doğrulayıcı, haklı çıkarıcı işlevi iken; bir fotoğraf, verili bir olayın gerçekleşmiş olduğunun delilidir. Çekilmiş olan fotoğrafın çarpıtılmış olması mümkündür ancak her zaman için, o fotoğraftakine benzer bir şeyin mevcut olduğuna ya da olmadığına dair bir fikir sağlamaktadır (Sontag, 2011:5). Paris Komününden sonra kuşkulu görülen şahısların düzenli olarak fotoğrafları çekilmiş ve bu fotoğraflar emniyet müdürlüğü bünyesinde 1870'lerde kurulan ilk fotoğraf servisinin hazırlık aşamasını oluşturmuştur. Bertillon'ın geliştirdiği antropometrik tekniği sayesinde de sanık fotoğraflarının çekilmesi o günden itibaren standart bir ilke haline gelmiştir (Bajac, 2005: 75, akt. Toksoy, 2019: 494).

Carrabine (2012:470) ilk günlerinden itibaren fotoğrafın bir ortam olarak statüsü olduğunu ve bunun hem gerçekliği doğrulamak hem de dünyayı görmenin yeni bir yolunu sunma yeteneğinden kaynaklandığını vurgular. Fotoğrafçılığın, olayların gerçekte nasıl olduğuna dair görsel bir kayıt vaat ettiğini, savaş fotoğrafçılığının, çatışmaların çoğunu açığa çıkardığını ve o zamandan beri haberciliğin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ve Amerikan İç Savaşı (1861–65) nda Matthew Brady ve meslektaşlarının savaş alanından elde ettikleri rahatsız edici görüntülerin, foto muhabirliğinin yapı taşlarını oluşturduğunu belirtir.

5 Dijitalleşme ve Dijital Görüntüler

Günümüzde fotoğrafik görüntüler, suçlu ve mağdurların saptanmasında (DNA profili, parmak izleri, retina görüntüleri, adli tıp olay yeri analizi) büyük rol oynamaktadır. Bu görüntülerin kapsamı ve gücü, birçok ülkede yaygın olan CCTV kameraları gibi dijital görüntüler ve teknik gözetim sayesinde yaygınlaşmıştır (Fitzgibbon ve Stengel, 2018: 414). Kriminolojide görsel araç ve tekniklerin kullanımına artan bir ilgiyle beraber, birçok çalışma kültürel varsayımlara dayanır ve görüntülerin görünümüne odaklanır. Görsel kriminoloji, büyük miktarda bilgiyi daha erişilebilir yollarla üretmek, çerçevelemek ve yaymak için çok çeşitli seçenekler sunabilir (Wheeldon ve Harris, 2015: 141).

Berger (2014)'in *görme biçimleri* adlı eserinde belirttiği konuyla ilgili saptamasından hareketle, görsel kriminolojide suç ve suçlu davranışına yönelik bir değerlendirmede bulunabiliriz; gördüklerimize atfettiğimiz anlam, kişiden kişiye, toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişebilmektedir. Bu açıdan sosyolojik görme, sosyolojinin alanına giren temel kavramlara yönelik bir analizi içerir. Sosyoloji çok boyutlu düşünmeyi gerektirdiği için, sosyolog görünenin değil, görünenin arkasındakini görmekle yükümlüdür. Görünenin arkasındaki görmek, sosyolojinin temel kavramları, teorileri ve konuya yaklaşımını metodolojik ilkelere bağlı olarak anlama ve açıklamayı gerektirir. Fotoğrafta mevcut olan görselleri bir sosyolog, sözü edilen bilgi birikimi ile anlatabilir ve açıklayabilir. Anlama, duruma özgü ve derinlemesine bilgi sunarken, açıklama sayısallaştırma esasına dayanır, pozitivist yaklaşım ve genelleme için kullanılır ancak bir şeyi anlamadan açıklayamayacağımız gerçektir. Kriminolojik görme ise interdisipliner yaklaşımla, suç ve suçlu davranışın yapısıyla ilgilidir. Nasıl yapıldığı, gerçekleştirildiği, hangi aletlerin kullandığı, olay yeri incelenmesi gibi özellikleri öne çıkararak görmedir.

Görsel kriminologlar, bir disiplin olarak kriminolojinin tarihsel temelleri içinde vizyon ve görsel rolüyle ilgilenirler. Görüntünün, suç ve medya çalışmalarındaki yerini daha detaylı incelemeye odaklanırlar. Büyüyen ve komplike teoriler kullanarak, kriminolojinin ve ceza adaletinin nasıl üretildiğini takip ederler. Görsel kriminoloji, iktidarın kontrol ve suç imajı ile temsillerinin ilişkisine dikkat çeker. Odak noktası, görsel rejimlerin yapısı ve işleyişi, zorlayıcı ve normalleştirici etkileri ve bunların çekişmeleridir. Görsel kriminoloji, kuramsal ve metodolojik olarak, görüntülerin, suç ve adaletle ilgili mevcut çalışmaları desteklemeyi değil; kavramsal araçlar, yaklaşımlar ve müdahaleler sözlüğümüzü genişletmeyi amaçlayan imgeleri daha anlayışlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Suç ve ceza imajının gücünü anlamak için yazılı ve sayısalın ötesinde analitik, teorik ve metodolojik yaklaşımlardan yeni bir merkez sunar (Brown, 2016: 2).

Prosser ve Scwartz (1998: 101-111)'a göre araştırmada fotoğrafın kullanımı, araştırmacının öncelikle epistemolojik ve metodolojik varsayımlarını ortaya koymakla başlamalıdır. Bunun yanı sıra sosyolojik yaklaşımı da fotoğrafın araştırmada nasıl yer alacağı konusunda belirleyici olacaktır. Fotoğrafın oluşturulması sırasında üzerinde gelişen teknolojiye paralel olarak yapılabilecek manipülasyon imkanlarının her geçen gün artıyor olması daha önce çoğunlukla gerçekleri salt olarak ortaya koyduğu düşünülen fotoğraf konusunda bir parça güvensizlik yaratmaya başlamıştır. Saha notları ya da diğer ampirik veriler gibi fotoğraflar da dış dünyayı tarafsız ve önyargısız biçimde belgelemeyebilir ancak fotoğraflar aracılığıyla kolayca fark edilemeyen ya da gözden kaçan ilişkiler fark edilebilir ya da kanıtlanabilir (Ertung, 2012: 34).

6 Fotoğrafların Sınıflandırılması

Fotoğraflarda kültürel değerler önemlidir ve iki farklı kültüre mensup bireyler farklı şekillerde yorumlama yapabilirler. Bu nedenle, bireysel boyut kadar kültürel özellikler önemlidir ve evrensel boyut ön plandadır. Fotoğraf ve sosyolojinin doğum günü yaklaşık olarak aynı tarihlerdir. Becker, *Fotoğraf ve Sosyoloji* adlı makalesinde, sosyolojinin doğuşunun; August Comte'un bu disipline adını veren eserinin yayın tarihiyle aynı olan, Louis Jacques Mande Daguerre'in metal bir plaka üzerine *bir imgenin saptanması* yöntemini dünyaya duyurduğu 1839 yılı olduğunu belirtir (Aydemir, 2013: 81). Fotoğraf ve sosyoloji, beraber uyum içerisinde çalışmalar ortaya koymaktadır. Özellikle toplumun araştırılması ve keşfi konularında yapılan çalışmalar benzer sonuçlar gösterebilmektedir. Birçok fotoğrafçı üstlendikleri projelerde sosyolojik araştırma sonuçlarıyla benzerlik taşıyan sonuçlar elde etmişlerdir (Buçan, 2015: 162). Bu bağlamda medyada geniş yer kaplayan, şiddet olaylarına ve savaşlara ait görüntüler, toplumsal yargı oluşturmada güçlü etkiye sahiptirler (Toksoy, 2019: 491). Aynı şekilde bu görüntülerle toplumsal bellek oluşumu da meydana gelmektedir. Fotoğraflar, insan beynine içeriği ile beraber kodlanarak yer etmekte ve daha sonra hatırlatıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fikirden yola çıkarak, fotoğrafların görsel kriminoloji bağlamında sınıflandırılması ile hem bilinçlerde kodlamaya hem de toplumsal bellek oluşumuna yardımcı olması amaçlanmıştır. Bu sınıflandırma; olay yeri fotoğrafı, belge niteliğindeki fotoğraf, suçu hatırlatan fotoğraf, suçu önleyen fotoğraf, suçu ve suçlu davranışı gösteren fotoğraf şeklinde yapılmıştır.

6.1 Olay Yeri Fotoğrafı

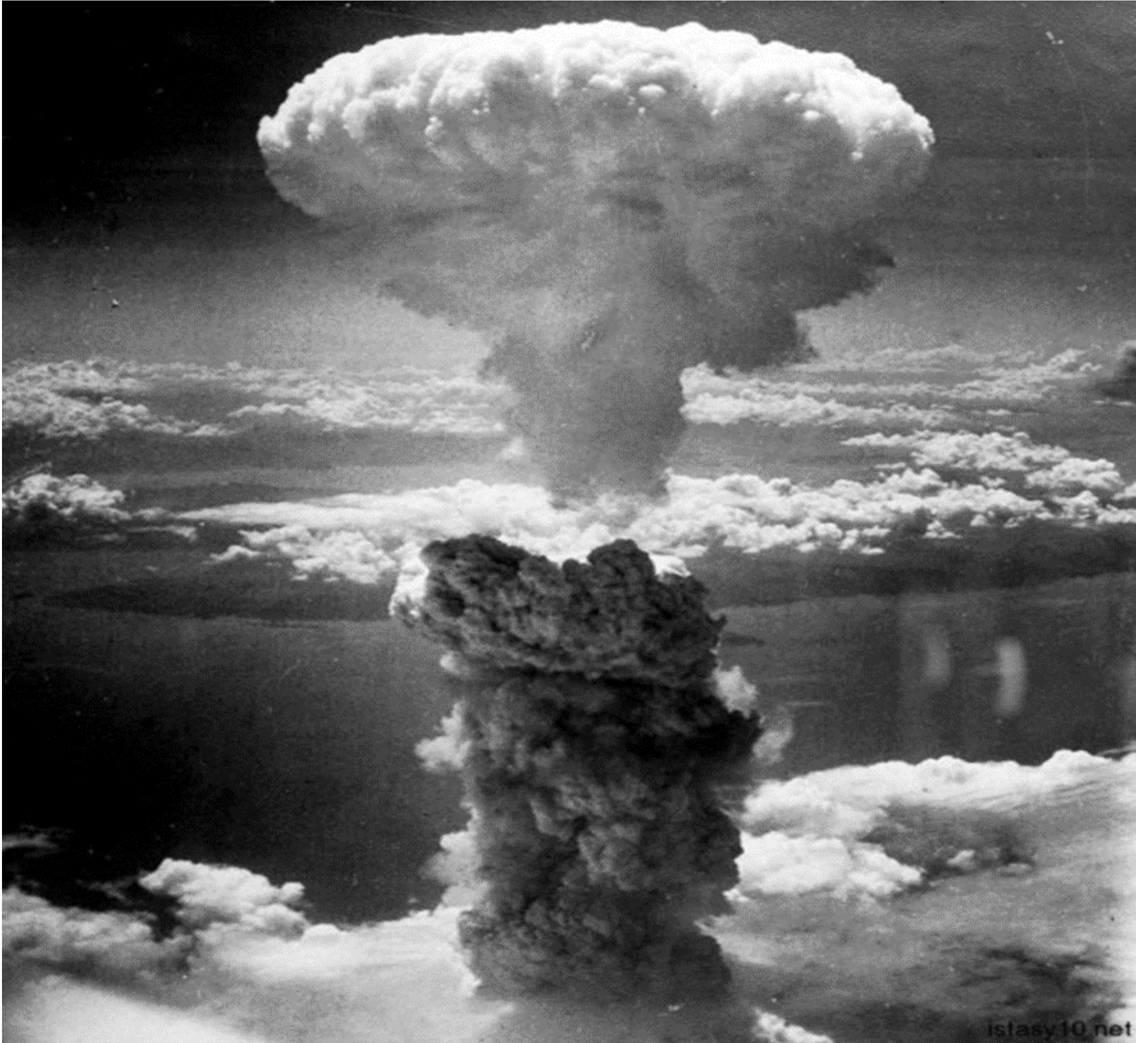
Fotoğraf başlangıcından itibaren sosyolojiyle yakın birlikteliğe sahip olmasının yanı sıra suçla da iç içedir. Suç işleyenlerin tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında kullanılmıştır ve en başından beri kanıtsal ve prosedürel sorunları ortaya koymuştur. 1997-1998 yılında San Francisco Modern Sanat Müzesi'nde *Police Pictures: The Photograph as Evidence* başlıklı sergide, görsel teknolojiler ve kriminal prosedürler arasındaki ilişkinin tarihini temsil eden görüntüler bir araya getirilmiş ve 'fotoğrafik görüntülerin kabul edilmeyen ancak peşinden koşan belirsizliğini' ve 'fotoğrafçılığın gerçeğe dair iddialarını irdelemeyi' amaçlamıştır (Biber, 2006: 21). Fotoğraf gibi görsel kanıtlar, sözlü iletişimin doğasında var olan güvenilmezlikten bağımsızdır. Bunun sebebi ise nesnel gerçekliğin, kaydedilip 'mükemmel bir iz' olarak fotoğrafı oluşturmasıdır (Duffy, 2018: 780).

Fotoğrafların sınıflandırılmasında olay yeri fotoğrafları, suç ve suçlu davranışının tespit edilmesinde büyük önem taşırken, mağduriyeti ve suçsuzluğu da ortaya çıkarmakta aynı şekilde büyük rol oynamaktadır. Biber (2006), Amerikan fotoğrafçı Taryn Simon'ın 2000 yılında başlattığı, *The Innocent Project*'ten bahseder; proje, yargılanmaları sırasında ulaşılamayan veya kabul edilmeyen delilleri ortaya koyarak haksız yere hüküm giyen kişileri beraat ettirmeyi amaçlamıştır. Çalışma sayesinde, yanlış tanımlama ile hüküm giyenlerin çoğunun, DNA kanıtı ile beraber, bahsedilen suçun faili olmadıkları ortaya çıkmıştır. Simon'ın projesi, fotoğrafın ceza adalet sisteminde, özellikle de masumiyetten suçluluk üretmedeki rolünü açıkça incelemektedir. Biber (2006) makalesinde, Simon'ın şu ifadesine yer verir: *'Bu ortamlarda haksız yere hüküm giymiş kişileri fotoğraflamak, gerçek ile kurgu, verimlilik ve adaletsizlik arasındaki zayıflamış ilişkiyi su yüzüne çıkarır'* (Simon, 2003: 7).

Olay yeri incelemesinde çekilen fotoğraflar, delil niteliği taşımaları açısından da büyük öneme sahiptir. Olay yerinde yapılacak ilk iş hiçbir değişiklik yapılmadan fotoğrafının çekilmesidir. Yakın-uzak-detay çekimler şeklinde gerçekleştirilir. Olay yerine giden yolların, çevrenin, olayın meydana geldiği yerin adresi saptanacak şekilde fotoğrafların çekilmesine özen gösterilmelidir. Olay bir binanın içinde meydana geldiyse giriş ve çıkışların, cinayet söz konusu olan bir olay yeri ise cesedin bulunduğu yerin, cesedin üzerindeki yaraların, yanında bulunan eşyaların, kullanılan silah veya aletin görüntülenmesi gereklidir. Ceset olay yerinden alındıktan sonra da olay yeri tekrar fotoğraflanmalıdır (Cansunar vd., 1997: 301). Kanıtlar bozulabilir, yok olabilir, sonradan değiştirilebilir bu sebeple suçlu veya suçluların bulunmasında olay yerinin olduğu gibi fotoğraflanması büyük önem taşımaktadır. Görsel kriminoloji kapsamında fotoğrafların sınıflandırılması açısından temel kategoriyi olay yeri fotoğrafları oluşturmaktadır ve bu kategori bu yönüyle hukuksal görme biçimi ile kanıt niteliği taşıdığından önemi daha da artmaktadır.

6.2 Belge Niteliğindeki Fotoğraf

Fotoğrafların amacı her zaman kayıt altına almak ve belgelemek olmuştur. Başlangıcı, fotoğrafın öncesinde yer alan portrelere dayanır. Portrelerin bu açıdan ilk kayıtlı belgeler olduğu söylenebilir (Çubukcu ve Sözüneri, 2016: 409). Çoğaltım tekniklerinin gelişmesiyle, fotoğraf 19. yüzyılın sonlarından itibaren kamusal olayların görsel kaydı olarak gazetelerde, dergilerde yer almaya başlamıştır. Toplumsal yaşamı birebir aktaran belgeler olarak kabulü ise görsel belgelerin toplumsal işlevi ve iktidarların işleyişindeki rolü meseleleri etrafında günümüze kadar süren tartışmaların açılmasına neden olmuştur (Toksoy, 2019: 493). 1855–1856 yıllarına bakıldığında, ilk savaş fotoğrafçısı olarak bilinen Roger Fenton Kırım Savaşı'nı fotoğraflayarak o döneme ait yaşam koşullarını yansıtmıştır. Fenton'ın çektiği fotoğraflarla, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının fotoğrafları da bu anlamda belge niteliği taşımaktadır (Şekil 1). Sosyolojik, coğrafi, ekonomik, kültürel ortamların gerçekliğini sunması bakımından belge niteliğindeki fotoğrafların önemi büyüktür. '*Belge niteliğinde fotoğraf ile her fotoğraf belgedir*' ifadeleri; birbirleri ile çelişmemekte aksine farklı anlamlar yüklendiğinin altı çizilmektedir. Yazılı metinlerin görsel verilerle desteklenmesi şeklinde de yorumlanabilir. Bu noktada yapılan sınıflandırmanın belgesel fotoğrafçılıkla örtüştüğü ortaya çıkmaktadır. Günümüzde her fotoğrafın gerçeği yansıtmasından emin olamama durumu ise dijital çağın dezavantajlarından biridir.

Şekil 1. Nagazaki'ye Atılan Atom Bombası

6.3 Suçu Hatırlatan Fotoğraf

Suçu hatırlatan fotoğraf kategorisinde iki önemli unsur bulunmaktadır; bireysel düzey ve toplumsal düzey. Burada önemli olan bellek/hafızadır. Bireysel bellek, kişinin deneyimlerinden ve yaşadıklarından yola çıkarak elde ettiği birikim iken, toplumsal bellek, görsel kültür bağlamında bir araya gelmiş insanların tarihsel süreç içerisinde edindikleri deneyimleri kapsar. Bir fotoğrafın, suçu hatırlatan fotoğraf kategorisinde ele alınmasında kişinin ve toplumun hafızası belirleyici niteliktedir. Bireylerin bellekleri zihinsel bir arşiv gibi düşünülürken, toplumların bellekleri de kültürel bir arşiv gibi düşünülebilir (Atik ve Erdoğan, 2014: 2). Şiddet olaylarına ve savaşlara dair fotoğrafik görüntüler bu bağlamda değerlendirildiklerinde, onların kamuoyunda yerleşik kanaatleri tekrarladıkları ve çoğu zaman propaganda malzemelerine dönüştükleri görülmektedir. Dünyanın belli coğrafyalarından gelen ve sürekli tekrarlanan yıkımlara, ölümlere ait görüntüler, şiddetin sınırlı bir bakıştan tanımlanmasına neden olmakta, dünyanın az gelişmiş bölgelerinde yoksulluğun ve şiddetin olağan görülmesine, çaresizliğin yeniden üretilmesine yol açabilmektedir (Toksoy, 2019: 504-505).

11 Eylül Saldırıları olarak tarihe geçen, birçok gelişmeler ve değişimlere sebep olan terör saldırılarının temsili görseller de bu sınıflandırma içerisinde değerlendirebilir (Şekil 2). Emre Kongar (2016), Pentagon'un Amerika'nın askeri gücünü, Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerini ise uluslararası sermayenin ekonomik egemenliğini simgeleyen hedefler olduğunu belirtip, 11 Eylül terörünün, Amerika'yı vurmuş gibi görünse de aslında küreselleşme sürecine karşı yapılmış bir saldırı olduğu şeklinde yorumlamıştır.

Şekil 2. Dünya Ticaret Merkezi'ne Saldırı Anı

Associated Press'in haber fotoğrafçısı Nick Ut tarafından Vietnam savaşı sırasında çekilen *Napalm Kızı* (Vietnam, 1972, Şekil 3) Pulitzer Ödüllü fotoğraf, bombardıman kurbanlarını tasvir etmesi ve yaşanan insanlık dramını tüm çıplaklığıyla ortaya koyması bakımından önemlidir. Fotoğraf içeriği itibariyle bir arada bulunması imkânsız gibi görünen birçok zıtlık barındırmaktadır (Doğru ve Arıkan, 2019: 926).

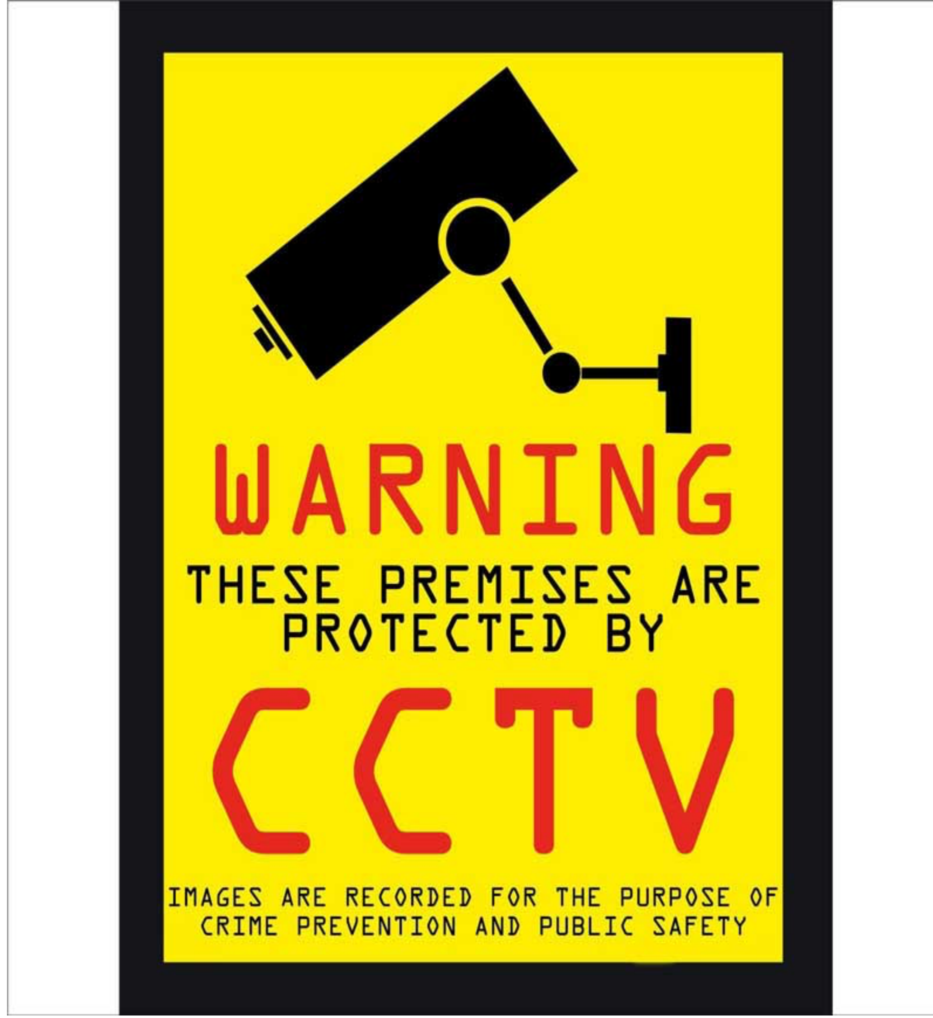

Şekil 3. Napalm Girl

6.4 Suçu Önleyen Fotoğraf

Suçu önlemede caydırıcılığın önemi suç çalışmaları tarihi boyunca yer almıştır. Suçlular rasyonel hesaplamalarında suç işlemeleri durumunda '*kısa süre içerisinde ve kesin olarak'* ceza alacaklarını ve alacakları bu cezanın suçtan kazanımlarından daha çok acıya neden olacağı sonucuna varırlarsa yasal cezalar amacına ulaşmış ve bireyler suçtan caydırılmış olacaktır (Muş, 2016: 11). Suçun ortaya çıkmasını engellemeye yönelik herhangi bir müdahale için öncelikle suç ve suçluluğun doğasının anlaşılmış olması gerekmektedir. Zahir (2020: 16), suç önleme stratejilerinin genelde suç korkusu, suç mağduriyeti, suç fırsatları ve suçun ortaya çıkmasını engelleyici çalışmaları içerdiğini belirtir. Bu bağlamda fotoğraf sınıflandırmasında da suçu önleyen fotoğraf kategorisinin temel amacı aynı şekilde suç gerçekleşmeden caydırmak, vazgeçirmek, engellemeye yönelik olmasıdır. Dolayısıyla suçun gerçekleşmesi durumunda alınacak ceza ve karşılaşılacak süreçleri anlatan ve suçtan uzaklaştırmaya yardımcı olabilecek her türlü görsel bu kategoriye girmektedir (Şekil 4).

Eğitimci ve sosyolog olan Lewis Hine'ın çocuk işçileri fotoğraflaması, çocuk işçiliğiyle ile ilgili yasaların ve azami çalışma saatlerinin belirlenmesinin temellerini atmıştır (Cambre, 2019: 645). 1880 yılında ise Jacobs Riis'in New York'un arka sokaklarında cüzzamlı hastaları çektiği fotoğraflar, Evening Sun gazetesinde basılmasının ardından konut sorununa çözüm bulunması yönünde etkili olmuştur (Yüksel, 2001: 3 akt. Doğru ve Arıkan, 2019: 918).

Şekil 4. Uyarıcı Nitelikte Bilgilendirme Görseli

6.5 Suçu ve Suçlu Davranışı Gösteren Fotoğraf

Fotoğrafın belgeleyici olma niteliği, suçun ve suçlu davranışının gösterilmesinde kolaylık sağlama özelliğini taşımakta ve bireyin içinde bulunduğu sosyal çevreden ayrı düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu kategorideki fotoğraflar, suçu önleme çalışmalarına da yardımcı olabilecek niteliktedir. Aranan suçlu kişi/kişilerin fotoğraflarının, insanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde asılarak şahıs hakkında bilgi istenmesi geleneksel bir yöntem olarak kullanılırken, günümüzde dijitalleşmenin getirisi olan sosyal medya platformları da bu sürece dahil edilmiştir. Daha fazla insana, daha hızlı bir şekilde ulaşabilme imkânı sağlayan bu platformlar büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Suçu ve suçlu davranışı gösteren fotoğrafın kullanımına bir diğer örnek; Dallas trafik polisinin, sivillerin trafik ihlali yapan araçların plakaları görünür şekilde fotoğraflarını çekip göndermelerini sağlayan bir Facebook sayfası oluşturmasıdır (Altunbaş, 2011: 367). Ayrıca suç ve suçlunun gösterildiği haber fotoğrafları da bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Haber fotoğraflarının en önemli özelliği yazılı metnin görseller ile desteklenmesidir. Özellikle gazetelerdeki haberlerde yer alan fotoğraflar, haberin delili olarak kabul edilir. Haberin nesnelliğine ve inandırıcılığına katkı yapan haber fotoğrafı, aynı zamanda tarihe vakanın öznesi, mekânı ve zamanına dair görsel bir iz bırakır. Teknolojinin gelişmesi, haber fotoğraflarının kullanım oranın artmasına neden olduğu gibi fotoğrafların manipülasyon gücünü de aynı derece artırdığı unutulmamalıdır (Elitaş, 2020: 18).

7 Sonuç

Suç ve suçlu davranışın varlığı, insanların bir araya gelmesiyle başlamaktadır ve suçun araştırılması birçok bilim dalı tarafından kendi perspektifleriyle gerçekleştirilmektedir. Alana en büyük katkıyı kuşkusuz sosyoloji sağlamıştır. Ardından ortaya çıkan kriminoloji, sapmış davranışları ve sonrasından oluşan suç ve cezayı, ayrı bir bilimsel yaklaşım olarak ele almaya başlamıştır. Sosyolojinin ve kriminolojinin çalışmaları birbirini tamamlamakla birlikte bakış açıları ve yaklaşımları farklıdır. Bu anlamda sosyoloji gelişim süreci itibariyle yaklaşıma ağırlık vermekte; çok boyutlu değerlendirme yaparak, konuya doğru hareketlenmeyi temsil etmektedir. Bu hareketlenme, araştırma, anlama yoluyla gerçekleşir. Bu noktada bakış açısını kriminoloji temsil eder ve bakış açısı sabittir. Eğer konuya yaklaşımdan bahsediliyorsa sosyoloji, ağırlıklı olarak kriminolojiye bu şekilde yaklaşır. Kriminolojide ise farklı boyutlar vardır ve görsel kriminoloji, suç ve suçlu davranışı açıklamaya yönelik bu farklı boyutların yeni görünümlerinden biridir. Görselliğin günümüz toplumlarındaki etkisi ve kültürle ilişkisi bağlamında, karşımıza çıkan imge, imaj kavramları ve görme biçimlerinin hem sosyolojide hem de kriminolojideki yeri önemle artmaktadır. Bu bağlamda görselliğin en önemli bileşenlerinden biri olan fotoğraf, bilişim devriminin sağladığı olanaklarla yeni bir noktaya taşınmıştır.

Çalışmanın özelinde yer alan fotoğraf, akıp giden sosyal hayatı anlık olarak somutlaştırıp bir kare içinde değerlendirmemize imkân vermekte ancak o karenin etrafını göremediğimiz unutulmamalıdır. Dijital çağın getirileriyle, teknolojik gelişmeler sayesinde daha hızlı, etkili ve doğru sonuçlar alınabilecek her çaba değerlendirilmeyi hak etmektedir. Özellikle son dönemlerde gerek bireysel gerek kurumsal sosyal medya platformlarından paylaşılan fotoğraflarla, suçlarla ilgili bilinçlendirme ve suçların önlenmesine yönelik çabalar azımsanmayacak kadar artış göstermektedir. Bu çalışmada fotoğrafın görsel kriminoloji bağlamında sınıflandırılmasında hizmet ettiği temel amaç, suç ve suçlu davranışının önlenmesi ve tespitidir. Yapılan sınıflandırma birbirinden tamamen bağımsız değil aksine birbirini destekleyen geçişken yapıya sahip bir kategorileştirmedir.

Sonuç olarak yaşadığımız dijital çağda, suçun ve suçlu davranışının açıklanması, analiz edilmesi ve önlenmesine yönelik çalışmalar birçok görsel veri ile desteklenmekte ve bu çalışmalar genişletilmektedir. Sosyoloji ile aynı dönemde ortaya çıkan fotoğrafın, görsel sosyoloji ve görsel kriminolojide de önemi ciddi oranda artmaktadır. Farklı yöntemler kullanmaları konunun birçok açıdan ele alınmasını ve çözümlenmesini gerçekleştirir. Bu çalışma ile vurgulanan, sosyoloji, kriminoloji ve fotoğrafın, sapmış davranışlar sonrasında ortaya çıkan tüm süreçlerin analiz edilmesine katkı sağladıkları ve böylelikle konuyu çoklu metot anlayışına uygun olarak farklı açılardan ele alarak sorunun bütününe dair önemli parçaları sunmalarıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Akıncı, F.S. (2013). *Kriminoloji*. İstanbul: Beta Yayınları.

Altunbaş, F. (2011). Toplum destekli polislikte yeni bir boyut: suç ve suçlularla mücadelede sosyal medya platformları. *Suç Önleme Sempozyumu*, (ss. 361-371).

Atik, A. ve Erdoğan, B. Ş. (2014). Toplumsal bellek ve medya. *Atatürk İletişim Dergisi*, (6).

Aydemir, C. (Ed.).(2013). *Fotoğraf neyi anlatır*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Biber, K. (2006). Photographs and labels: Against a criminology of innocence. *Law Text Culture*, *10,* 19-40.

Brown, M. (2016). *Visual criminology encyclopedia of criminology and criminal justice.* USA: Oxford University Press.

Buçan, N. (2015). Fotoğraf makineli sosyolog: Sebestiao Salgado. *Atatürk İletişim Dergisi*, *9,* 161-176.

Cambre, C.(2019). Visual criminology and the social image/s of crime. *Current Sociology*, *67*(5), 645-649. doi:10.1177/0011392118823610.

Cansunar, F. N., Albek, E.M. ve Altuğ, M.(1997). Ölüm olaylarında olay yeri incelenmesinin önemi. *ÎHFMC. L V,* (4), 299-309.

Carrabine, E. (2012). Just ımages-aesthetics, ethics and visual criminology. *British Journal Criminology*, *52*(3), 463-489.

Cullen, F.T. ve Agnew, R. (2003). *Criminological theory: Past to present: essential readings*. Roxbury Park.

Çakır, M. (2014). *Görsel kültür ve küresel kitle kültürü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Çubukcu, G. ve Sözüneri, G. (2016). Bir disiplin olarak belgesel fotoğraf. *IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, II*(5).

Demirbaş, T. (2010). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Doğru, M. S. ve Arıkan, A. (2019). Gösterge bilimsel açıdan fotoğraf incelemesi: Pulitzer ödüllü savaş fotoğrafları. *Erciyes İletişim Dergisi, 6*(2), 913-928. doi: 10.17680/erciyesiletisim.552804

Dolu, O. (2012). *Suç teorileri, araştırma ve uygulamada sosyoloji*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dora, S. (2003). *Büyüyen fotoğraf küçülen sosyoloji*. İstanbul: Babil Yayınları.

Duffy, A. (2018). Bearing witness to atrocity crimes: Photography and international law. *Human Rights Quarterly, 40*(4), 776-814.

Elitaş, S. K. (2020). Haber oluşum sürecinde haber fotoğrafları: Suç ve suçlunun haber fotoğraflarındaki temsili. *5.Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi*. Gaziantep.

Ertong, G.(2012). Sosyolog ve fotoğraf. *Yurt ve Dünya Dergisi,* (4), 32-37.

Fitzgibbon, W. ve Stengel, C. M. (2018). Women's Voices Made Visible: Photovoice in visual criminology. *Punishment & Society, 20*(4), 411-431. doi: 10.1177/1462474517700137.

Greek, C. E. (t.y.) *Visual criminology: Using photography as an enthographic research method in criminal justice settings.* 15 Mayıs 2017 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/248340601_VISUAL_CRIMINOLOGY_Using_Photography_as_an_Ethnographic_Research_Method_in_Criminal_Justice_Settings adresinden erişildi.

Harper, D. (1988). Visual sociology: Expanding sociological vision. *American Sociologist, 1*, 54-70.

İçli, T. (2004). *Kriminoloji*. Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.

Karadağ, Ç. (2000). *Sözde fotoğraf*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kızmaz, Z. (2020). *Suç önleme çağdaş yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Kongar, E. (2016). Küresel terör ve Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi.

MacDonald, D. (2010). Task force issues recommendations on sociology and criminology programs*.* *ASA Footnotes, 38* (3).

Muş, E. (Ed.). (2016). *Kriminoloji suç teorileri ve uygulamalar*. Ankara: Karınca Yayınevi.

Paternoster, R. ve Bachman R. (Ed.). (2001). *Explaining criminals and crime: Essays in contemporary criminological theory.* Roxbury Publishing Company.

Sontag, S. (2011). *Fotoğraf üzerine*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Sözer, A. ve Balcıoğlu E. (Ed.). (2016). *Kriminoloji*. Ankara: Nobel Yayınları.

Şekil 1: *Nagazaki'ye atılan atom bombası*. 02 Ekim 2021 tarihinde http://www.istasy10.net/edebiyat-makale/tarihte-bugun-edebiyat-makale/9-agustos-1945-nagasakide-bir-atom-bombasi adresinden erişildi.

Şekil 2: *Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırı anı,* 02 Ekim 2021 tarihinde https://www.milliyet.com.tr/11-eylul-saldirisi-nedir--11-eylul-saldirisini-kim-yapti--molatik-9280/ adresinden erişildi.

Şekil 3: *Napalm girl.* 04 Ekim 2021 tarihinde https://vietnamtimes.org.vn/napalm-girl-photographer-attacked-after-receiving-national-medal-of-arts-from-trump-27386.html adresinden erişildi.

Şekil 4: *Uyarıcı nitelikte bilgilendirme görseli,* 28 Eylül 2021tarihinde https://rotecalarms.co.uk/crime-prevention-advice adresinden erişildi.

Toksoy, N. G. (2019). Fotoğraf aslında neyin belgesi? Fotoğrafın toplumsallığı ve medya ve gerçeklik tartışmalarında değişmeyen rolü*.* *Mediterranen Journal of Humanities, IX*(2), 491-505.

Walsh, A. ve Ellis, L. (2007). *Criminology: An interdisciplinary approach.* London: Sage Publications.

West, K. (2017). Visual criminology and Lombroso: In memory of Nicole Rafter (1939-2016). *Theoretical Criminology, 21*(3), 271-287. doi: 10.1177/1362480617692173

Wheeldon, J. ve Harris, D. (2015). Expanding visual criminology: Definitions, data and dissemination. *Current Issues in Criminal Justice, 27*(2), 141-162. doi: 10.1080/10345329.2015.12036038